

ΔΠΜΣ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΑ ΜΕΣΑ

**Πανεπιστήμιο
Δυτικής Μακεδονίας**

**ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ
ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΠΟΛΕΜΩΝ (20^{ος} αι.)
WOMEN'S CORRESPONDENCE
IN TIMES OF WAR (20th century)**

ΥΠΟΨΗΦΙΑ: ΘΕΟΔΩΡΑ ΣΕΜΕΡΤΖΙΑΝ

ΕΠΟΠΤΡΙΑ: ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΒΑΜΒΑΚΙΔΟΥ

ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΡΙΕΣ: ΑΜΑΛΙΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2023

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	6
Abstract	6
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟ - ΠΟΛΕΜΟΙ 20 ^{ου} αι.	13
ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΕΝΕΡΓΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΠΩΝΥΜΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ	14
ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ.....	14
ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ. ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ	16
ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΕΣ ΤΟΥ 20 ^{ου} αι.	18
ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΣ	19
ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	19
Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ - ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	23
Τι είναι η Ιστορία	24
Τι είναι οι πηγές	24
ΕΙΔΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ	25
Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ	25
Β. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ - ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	26
ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΠΟΛΕΜΩΝ (20 ^{ου} αι.).....	26
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	26
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ Ι.....	30
ΜΗ ΜΕ ΞΕΧΑΣΕΤΕ	30
ΟΠΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΥΛΙΚΟΥ - ΕΞΩΦΥΛΛΟ ΒΙΒΛΙΟΥ.....	32
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΒΙΒΛΙΟΥ/ΠΡΟΛΟΓΟΣ	33
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ – ΒΙΒΛΙΟΥ	34
ΠΡΟΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ	34
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ	35
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟ	35
1. ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΕ ΜΟΝΑΔΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΗ ΛΕΞΗ «ΠΟΛΕΜΟΣ».....	36

2. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΗ ΣΠΙΤΙΩΝ	40
3. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΑΠΩΛΕΙΑ ΕΒΡΑΪΚΩΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΩΝ	42
4. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΓΚΕΤΟ	43
5. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	44
6. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ	46
7. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΑΣΘΕΝΕΙΕΣ	46
8. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	49
9. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΟ	51
10. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΣΠΟΥΔΕΣ	52
11. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΟΦΗ	53
12. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΠΙΔΑ	54
13. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΧΙΟΥΜΟΡ	57
14. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΜΗΤΡΙΚΗ ΣΤΟΡΓΗ, ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ, ΠΑΡΑΙΝΕΣΕΙΣ	57
15. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ	60
16. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ.....	60
17. ΕΡΜΗΝΕΥΜΑΤΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΡΙΩΝ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ.....	61
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ II.....	63
BRIEFE VON FRAUEN ÜBER KRIEG UND NATIONALISMUS.....	63
ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟ.....	63
ΟΠΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΥΛΙΚΟΥ - ΕΞΩΦΥΛΛΟ ΒΙΒΛΙΟΥ.....	64
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	65
ΠΡΟΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΙΣΣΩΝ-ΕΠΙΜΕΛΗΤΡΙΑΣ	65
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ	66
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟ	66
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ.....	69
ΣΥΝΤΑΚΤΡΙΕΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ	71
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	72
1. ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΕ ΜΟΝΑΔΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ.....	74
2. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ	85
3. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ	100
4. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ.....	108
5. ΕΡΜΗΝΕΥΜΑΤΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΡΙΩΝ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ	112
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	115
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	118

Copyright © ΘΕΟΔΩΡΑ ΣΕΜΕΡΤΖΙΑΝ, 2023

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τη συγγράφισσα και μόνο.

Όνοματεπώνυμο: Θεοδώρα Σεμερτζιάν

A.E.M.: 01212

Ηλεκτρονική διεύθυνση: theo-2@otenet.gr

Έτος εισαγωγής: 2021

Κατεύθυνση: ΔΠΜΣ «ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΑ ΜΕΣΑ»

Τίτλος διπλωματικής εργασίας: ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥ (20^{ος} αι.)

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία δεν αποτελεί προϊόν λογοκλοπής, είναι προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας, η βιβλιογραφία και οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα με παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή. Επισημαίνεται πως η συγκεκριμένη επιλογή βοηθά στον περιορισμό της λογοκλοπής διασφαλίζοντας έτσι τη συγγραφέα.

Ημερομηνία 25 – 11 - 2023

Η δηλούσα

Θεοδώρα Σεμερτζιάν

Περίληψη

Το ερευνητικό πρόβλημα της παρούσας εργασίας αφορά σε ταυτότητες και ιδεολογίες γυναικών σε δύο πολέμους του 20^{ού} αιώνα, όπως αυτές καταγράφονται και εκφράζονται σε δημοσιευμένες συλλογές αλληλογραφίας τους. Το ερευνητικό υλικό αποτέλεσαν δύο συλλογές αλληλογραφίας γυναικών σε περιόδους πολέμων, που εκδόθηκαν, η πρώτη το 2018 και η δεύτερη το 1993, για να προσφέρουν μία νέα προοπτική στην προσέγγιση ιστορικών γεγονότων και να αναδείξουν άγνωστες πτυχές-λεπτομέρειες αυτών. Οι μέθοδοι ανάλυσης που ακολουθούμε είναι η θεματική και η σημειωτική της εικόνας σε δημοσιευμένο υλικό. Η μετάφραση από τα γερμανικά της δεύτερης συλλογής με τίτλο «Briefe von Frauen über Krieg und Nationalismus» είναι δική μας. Τα ερωτήματα που θέτουμε στο υλικό αφορούν τους ρόλους των γυναικών στους πολέμους αυτούς και στο είδος δημόσιου λόγου των επιστολών τους. Σκοπός της μελέτης είναι ο ιστορικός, φεμινιστικός γραμματισμός.

Abstract

The research problem of this paper refers to women's identities and ideologies in two wars of the 20th century, as they are recorded and expressed in published collections of their correspondence. The research material consisted of two collections of women's correspondence in times of war, published, the first in 2018 and the second in 1993, to offer a new perspective in approaching historical events and highlight unknown aspects-details of them. The analysis methods we follow are the thematic analysis and the semiotics of the image in published material. The translation from the German edition entitled "Briefe von Frauen über Krieg und Nationalismus" is ours. The questions we raise in the material concern the roles of women in these wars and the typology of public discourse of their letters. The purpose of the study is to reveal the historical, feminist literacy.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το ερευνητικό πρόβλημα της παρούσας εργασίας αφορά σε ταυτότητες και ιδεολογίες γυναικών σε δύο πολέμους του 20ού αιώνα, όπως αυτές εκφράζονται σε δημοσιευμένες συλλογές αλληλογραφίας. Το ερευνητικό υλικό αποτέλεσαν δύο συλλογές αλληλογραφίας γυναικών σε περιόδους πολέμων, που εκδόθηκαν για να προσφέρουν μία νέα προοπτική στην προσέγγιση ιστορικών γεγονότων και να αναδείξουν άγνωστες πτυχές-λεπτομέρειες αυτών.

Οι μέθοδοι ανάλυσης κινήθηκαν σε δύο άξονες:

1. Θεματική ανάλυση, με μονάδες ανάλυσης τις αναφορές στον πόλεμο και τις επιπτώσεις όσον αφορά την καθημερινότητα αυτών των γυναικών. Συγκεκριμένα, στην πρώτη συλλογή επιστολών, αυτή των Εβραίων μητέρων που αλληλογραφούσαν με τους γιους τους, αναλύθηκαν αναφορές στην απώλεια περιουσιών, στις δραστηριότητες και στους περιορισμούς που υφίσταντο τόσο εντός όσο και εκτός γκέτο, στις πρακτικές δυσκολίες διαχείρισης ασθενειών και γενικότερα καθημερινών καταστάσεων, διατροφή, ένδυση κλπ, στις αλλαγές και στους περιορισμούς στους τρόπους επικοινωνίας καθώς και αναφορές σε έμφυλα στερεότυπα. Στη δεύτερη συλλογή επιστολών, αυτή των γυναικών στον πόλεμο της Γιουγκοσλαβίας, στη θεματική ανάλυση συμπεριλήφθηκαν, εκτός από τις αναφορές στον πόλεμο και τις επιπτώσεις στην καθημερινότητα και τα έμφυλα στερεότυπα, εθνικιστικές αναφορές και αναφορές στην ετερότητα (θρησκευτική, πολιτική, κοινωνική, φυλετική) που ήταν καθοριστικοί παράγοντες στον συγκεκριμένο πόλεμο. Τέλος επιλέχθηκαν χαρακτηριστικά αποσπάσματα και από τις δύο συλλογές, που μετέφεραν αυτούσια την αγωνία των συντακτριών των επιστολών και συμπύκνωναν την ουσία και τις επιπτώσεις των τραγικών καταστάσεων που οι ίδιες βίωσαν.

2. Σημειωτική ανάλυση των εξωφύλλων των βιβλίων, όσον αφορά την κειμενική μεταλειτουργία και στη νοηματοδότηση της σύνθεσης των εικόνων που χρησιμοποιήθηκαν.

«Η εικόνα είναι προϊόν της τεχνολογικής, πολιτισμικής και οικονομικής εξέλιξης (Πλειός, 2001). Στη σύγχρονη κοινωνία η εικόνα είναι ταυτόχρονα ένα τεχνολογικό αντικείμενο (τεχνικές, υλικά), ένα πολιτιστικό αντικείμενο (εκφράζει τις ιδιαίτερες αντιλήψεις και αξίες της κοινωνίας που την παράγει) και ένα εμπορευματικό είδος (υπακούει στο νόμο του κέρδους) (Βρύζας 2005, σ. 429). Για τον Kress (2004) οι αιτίες της ανάδειξης της εικόνας ως σημαντικού επικοινωνιακού μέσου είναι η δημιουργία πολυπολιτισμικών κοινωνιών, οι οικονομικές αλλαγές και η ανάπτυξη και διάδοση της σύγχρονης τεχνολογίας με τις αλλαγές που επέφερε, κυρίως, στην επικοινωνία.» (Γρόσδος, 2010)

Σκοπός της μελέτης ήταν η ανάδειξη της αποτύπωσης της γυναικείας οπτικής του πολέμου, η επίδρασή του στη διαδικασία διαμόρφωσης ταυτοτήτων (εθνικών/κοινωνικών/φύλου), το περιθώριο δράσης των γυναικών σε καταστάσεις που οι ίδιες δεν συγκαθορίζουν (ενώ τις επηρεάζουν άμεσα) και η ανάδειξη της ανθρώπινης αγωνίας και του ανθρώπινου πόνου που παραγκωνίζεται και υποτιμάται κατά τη συγγραφή της «επίσημης» Ιστορίας.

Ο ιστορικός, φεμινιστικός γραμματισμός αφορά τη μελέτη της Ιστορίας σε σχέση με την κοινωνική της χρησιμότητα, την ανάπτυξη της ικανότητας του ατόμου να σκέφτεται, να κατανοεί το σύγχρονο κόσμο και να τοποθετεί τον εαυτό μέσα σ' αυτόν. (Lee, 2005)

Ο γραμματισμός αναφέρεται στην ακρόαση, στην ομιλία, στην ανάγνωση, στη γραφή και στην κριτική σκέψη. Περιλαμβάνει την πολιτισμική γνώση που μας καθιστά ικανές να αναγνωρίζουμε και να χρησιμοποιούμε την κατάλληλη γλώσσα σε διαφορετικές κοινωνικές περιστάσεις. Στόχος είναι ένας ενεργητικός γραμματισμός, που επιτρέπει να χρησιμοποιούμε τη γλώσσα για να αυξήσουμε την ικανότητά μας για αμφισβήτηση ιστορικών και έμφυλων στερεοτύπων.

Όσον αφορά στο ιστορικό συγκείμενο των δύο πολέμων, το χωροχρονικό πλαίσιο του πρώτου βιβλίου (Θεσσαλονίκη, Β' Παγκόσμιος Πόλεμος) είναι πιο οικείο, κάτι που έκανε ευκολότερη την ερμηνεία των αναφορών που εντοπίζονται σε αυτό, ενώ για το δεύτερο, παρόλο που ο πόλεμος (στην πρώην Γιουγκοσλαβία, στο διάστημα 1990-1993) διεξήχθη πιο πρόσφατα, καλύφθηκε ευρέως από δημοσιογραφικά μέσα και απασχόλησε την επικαιρότητα στη χώρα μας, οι ιδιαιτερότητες της περιοχής των Βαλκανίων (με παλιές αντιπαλότητες, εθνικιστικά πάθη, θρησκευτικές διαφορές και βίαιες εναλλαγές καθεστώτων) δυσκόλεψαν την έρευνα και ανάλυση των αναφορών, κυρίως γιατί οι συντάκτριες των επιστολών θεωρούσαν αυτονόητες κάποιες αναγωγές σε έννοιες και καταστάσεις. Οι υποκειμενικές απόψεις-γενικεύσεις τους, επίσης, δυσκόλεψαν την ερμηνεία των (σαρκαστικών πολλές φορές) αναφορών τους, ιδίως γιατί η χρονική απόσταση που μεσολάβησε μας επιτρέπει να έχουμε μία πιο σφαιρική εικόνα της κατάστασης σήμερα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θεμελιώδης στιγμή στην οικοδόμηση εθνικών και έμφυλων ταυτοτήτων είναι ο πόλεμος (Gippert, 2013)

Στην κωμωδία του Αριστοφάνη (445 π.Χ. - 386 π.Χ.) «Λυσιστράτη» οι γυναίκες παίρνουν στα χέρια τους τα ηνία της πόλης, προσπαθώντας να επαναφέρουν την Ειρήνη και το καταφέρνουν! Στην πραγματικότητα ο ρόλος της γυναίκας κατά τη διάρκεια πολεμικών συρράξεων που κόστισαν εκατομμύρια ανθρώπινες ζωές, ήταν πολύ διαφορετικός. Οι συμβατικές απόψεις για τη σχέση μεταξύ φύλου και πολέμου υποδηλώνουν ότι οι άνδρες κάνουν πόλεμο και οι γυναίκες κάνουν ειρήνη. Οι άνδρες, εκπροσωπώντας τα έθνη ή τις κοινωνικές τους ομάδες, πολεμούν τους άνδρες μιας άλλης ομάδας, ενώ οι γυναίκες παραμένουν εκτός μάχης, προφυλαγμένες από τους άνδρες «τους». (Turpin, 1998)

Τη στιγμή που οι πόλεμοι διεξήχθησαν ως εθνικοί πόλεμοι και η υπεράσπιση του έθνους έγινε εθνικό καθήκον όλων των μεγάλων ανδρών, το έθνος προέκυψε ως ανδρική ένωση πολεμιστών. Οι εθνικές αρετές και η εθνική κουλτούρα προήλθαν από τη στρατιωτική άμυνα, η οποία, όπως και η ίδια η μάχη, διέφερε ανάλογα με το φύλο. (Gippert, 2013)

Παραδοσιακά, οι σύζυγοι, οι φίλες και τα αγαπημένα πρόσωπα των στρατιωτών παίζουν έναν πιο παθητικό, αλλά εξίσου σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της πολεμικής κουλτούρας. Οι πολιτικοί και οι στρατηγοί ισχυρίζονται ότι η επιθυμία των στρατιωτών να προστατεύσουν τις οικογένειες και τους αγαπημένους τους, ενισχύει το ηθικό τους. (Dombrowski, 2004)

Η πιο συνηθισμένη, λοιπόν, εκδοχή της συμμετοχής του γυναικείου φύλου είναι αυτή της μη-συμμετοχής και της παθητικής αποδοχής της κατάστασης. Ενώ οι ανδρικές αρετές - άμυνα, γενναιότητα, αφοβία, θάρρος και δύναμη - βασίστηκαν στην ανάγκη να αποδείξει κανείς τον εαυτό του στον (εθνικό) πόλεμο, οι αντίθετες γυναικείες αρετές - πίστη, ταπεινοφροσύνη, αυτοθυσία - βασίστηκαν στον σχεδιασμό της υποστήριξης του άνδρα στον πόλεμο (Tacke 2000, σ. 17).

«...το ιδανικό της γυναίκας του στρατιώτη που τον περιμένει, έχει θρέψει το ηθικό των μαχητών. Ίσως το πιο υποβλητικό από όλα τα θηλυκά πρότυπα, είναι το ανυπεράσπιστο θύμα που βιάζεται ή εξοντώνεται από τον πόλεμο, μια εικόνα που

γεννά την επιθυμία για εκδίκηση καθώς και τον οίκτο. Οι τρεις κυρίαρχοι θηλυκοί ρόλοι της γυναίκας-πολεμιστή, υπηρέτριας-σε-αναμονή και αβοήθητου θύματος, συνυπάρχουν ως κίνητρο του άνδρα στρατιώτη και ως ενθάρρυνση στο έργο του». (Dombrowski 2004, σ. 2)

Οι γυναίκες παραμένουν αόρατες στη χάραξη στρατιωτικών πολιτικών, νομιμοποιώντας, έτσι, τη θεωρία της διεθνώς αποδεκτής «αρρενωπότητας» του πολέμου. Η εμπειρική πραγματικότητα, όμως, αμφισβητεί τις επικρατούσες αντιλήψεις όσον αφορά τη σχέση ανδρών και γυναικών με τον πόλεμο. (Turpin, 1998)

Οι διεθνείς συγκρίσεις δείχνουν, για παράδειγμα, ότι οι διαφορετικές εκτιμήσεις για τις εθνικές δεσμεύσεις των γυναικών προκύπτουν ως επί το πλείστο από μια άρρητη εκτίμηση του αντίστοιχου εθνικού κινήματος ως «απελευθερωτικό κίνημα» ή «σοβινιστικό εθνικισμό». (Hüchtker 1999, σ. 331)

Ακόμη όμως και όταν οι γυναίκες εμπλέκονται συνειδητά σε πολιτικό ακτιβισμό για την υποστήριξη των συγκρούσεων και του πολέμου, συμμετέχοντας σε μποϊκοτάζ και διαδηλώσεις, παρακολούθησεις, αποθήκευση και μεταφορά όπλων, γίνονται ένοπλοι μαχητές, ακόμη και βομβιστές αυτοκτονίας, η επικρατούσα αντίληψη είναι ότι αυτό είναι αποτέλεσμα αποφάσεων που έλαβαν άλλοι αντί για αυτές και όχι επιλογή τους.

Σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιπτώσεις, όπως γυναίκες-μαχητές στη Βόρεια Ιρλανδία, ή γυναίκες-καμικάζι σε Ιράκ και Ρωσία, πράξεις ακτιβισμού παρουσιάστηκαν από τον Τύπο ως πράξεις εκδίκησης και απόγνωσης και όχι ως μέσο πολιτικής έκφρασης. Με λίγα λόγια, η χρήση βίας δεν αναγνωρίζεται ως μέσο έκφρασης γυναικών που ζουν σε συνθήκες πολιτικής βίας. (Kaufman, Williams, 2013)

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου πολλές γυναίκες συμμετείχαν στην Αντίσταση κατά του Γερμανικού Άξονα και συγκαθόρισαν τις εξελίξεις.

Στη Γιουγκοσλαβία «Πρωτοφανής αριθμός γυναικών, που υπολογίζεται σε 100.000, συμμετείχε στον παρτιζάνικο αγώνα κατά των Ναζί κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου.» (Batinić, 2001)

Στην Ελλάδα πολλές γυναίκες συμμετείχαν στα μαχητικά τμήματα του ΕΛΑΣ που, μεταξύ άλλων, κήρυτταν την απελευθέρωση των γυναικών από τα δεσμά του πατριαρχισμού. Οι Έλληνες χωρικοί υποστήριξαν απρόθυμα αυτό το επαναστατικό μήνυμα, που ήταν αναπόσπαστο κομμάτι της νέας κοινωνίας που είχε εισαγάγει το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στα βουνά που έλεγχε. Μετά τον πόλεμο οι άντρες του χωριού απέρριψαν γρήγορα τη συγκεκριμένη αίρεση. Η ελληνική δεξιά και η βρετανική καταδίκη της αντίστασης της Αριστεράς (ΕΑΜ) ως κομμουνιστικής, διευκόλυνε τους χωρικούς να ανακτήσουν τον έλεγχο των γυναικών τους μετά τον πόλεμο. Ωστόσο, δεκάδες χιλιάδες Ελληνίδες αρνήθηκαν να εγκαταλείψουν την πίστη τους στην απελευθέρωση των γυναικών και πολλές πέρασαν μια δεκαετία, ακόμη και δύο, στις μεταπολεμικές φυλακές επειδή αρνήθηκαν να αποκηρύξουν τη συμμετοχή τους στην αντίσταση και την επανάστασή της (Jewish Womens's Archive).

Το 1943-1944 ένας άγνωστος αριθμός έφηβων Εβραίων κοριτσιών συμμετείχαν στη γενική έξοδο της Ελληνικής Αντίστασης στην ασφάλεια των βουνών. Πολλές από αυτές εγκατέλειψαν τις οικογένειές τους, οι οποίες σύντομα μεταφέρθηκαν υπό άθλιες συνθήκες από Γερμανούς και Βούλγαρους στους θαλάμους αερίων του Άουσβιτς και της Τρεμπλίνκα, όπου και εξοντώθηκαν (Jewish Womens's Archive).

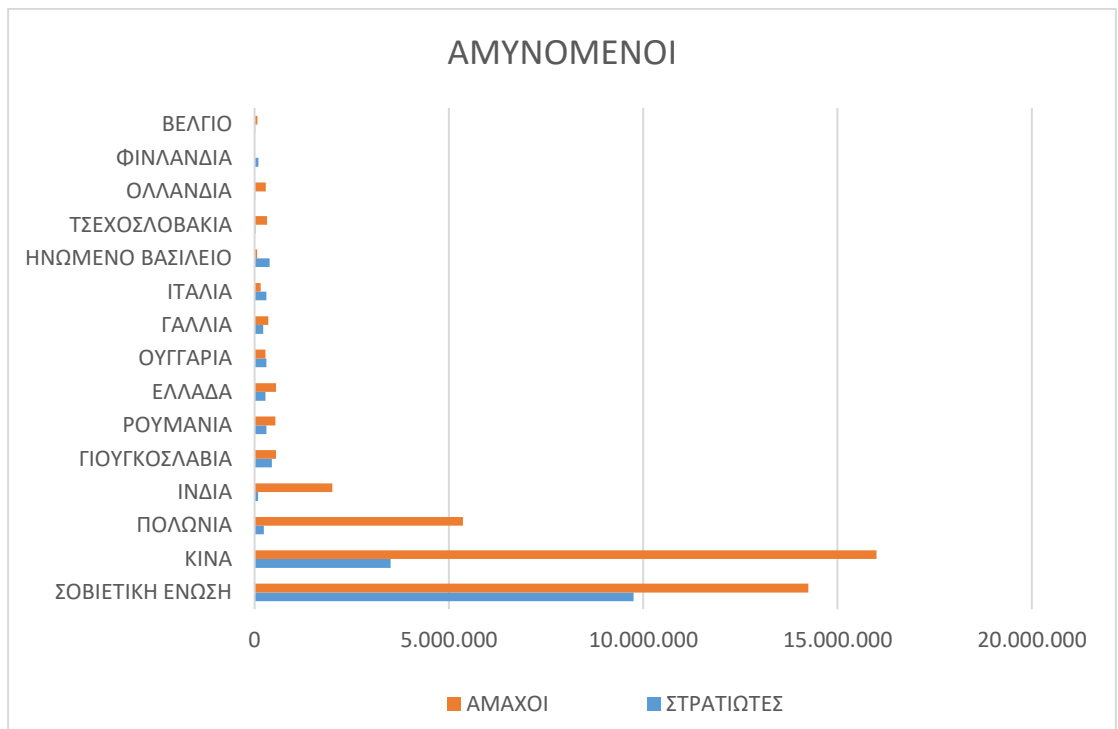
Σύμφωνα με το άρθρο του δημοσιογράφου Πωπ, στην εφημερίδα «Έθνος» στις 2 Σεπτεμβρίου 1948 (άρθρο συνοδευόμενο από φωτογραφίες γυναικών, σχετικά ουδέτερων, αλλά έντεχνα παρουσιασμένων έτσι ώστε να στρέψουν την κοινή γνώμη εναντίον τους) οι γυναίκες με ενεργό δράση στον Εμφύλιο αφήφισαν τους κοινωνικούς κανόνες. Γεμάτο σεξουαλικά υπονοούμενα και ποντάροντας στις φαντασιώσεις της κοινής γνώμης, το άρθρο στηλίτευε τις γυναίκες που αφήφισαν την κοινωνία και τις παραδόσεις της, ήτοι την πρέπουσα θηλυκή σεμνότητα, απαξιώνοντας ταυτόχρονα τη θηλυκότητά τους και προβάλλοντάς τις ως «πλανημένες», «εκμαυλισμένες» και σίγουρα όχι μαχήτριες.

Αποδεκτός πολιτικός ακτιβισμός από την πλευρά των γυναικών, είναι ο ειρηνευτικός ακτιβισμός. Γυναίκες που εργάζονται για την ειρήνη γενικά, αλλά και σε συγκεκριμένες περιπτώσεις όπως, για παράδειγμα, οι μητέρες που ζητούσαν να επιστρέψουν οι γιοι τους από τον πόλεμο στην πρώην Γιουγκοσλαβία και οι Γυναίκες με τα Μαύρα στο Ισραήλ¹. Ο ακτιβισμός των γυναικών εδώ, επικεντρώνεται στη μη βίαιη δράση, όπως διαμαρτυρίες, αγρυπνίες, δημόσιες ομιλίες και μποϊκοτάζ.

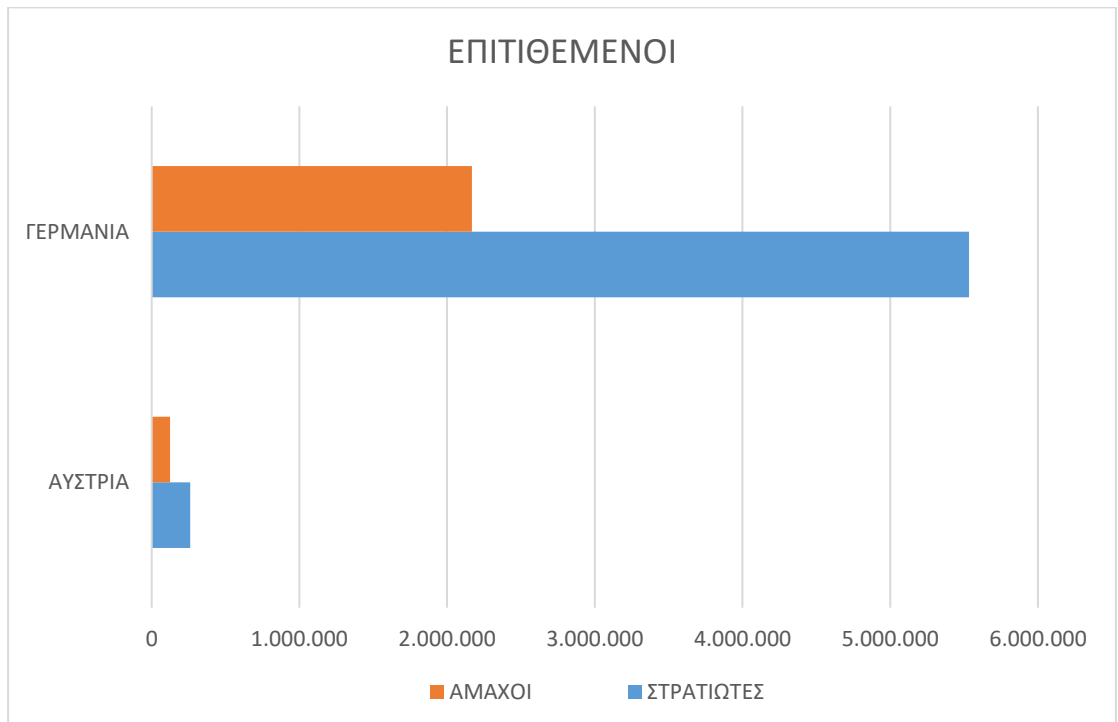
Οι γυναίκες υποφέρουν από τον πόλεμο με πολλούς τρόπους, συμπεριλαμβανομένου του θανάτου, της σεξουαλικής κακοποίησης και των βασανιστηρίων, αλλά και της απώλειας αγαπημένων προσώπων, σπιτιών και κοινοτήτων. Επικρατεί η αντίληψη ότι οι γυναίκες είναι απίθανο να πεθάνουν σε πολέμους, εφόσον λίγες γυναίκες υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις παγκοσμίως. Αλλά οι γυναίκες, ως άμαχοι, έχουν περισσότερες πιθανότητες να σκοτωθούν σε πόλεμο από τους ίδιους τους στρατιώτες.

Οι περισσότεροι άνθρωποι που σκοτώνονται σε έναν πόλεμο είναι άμαχοι.

¹ Γυναικείο αντιπολεμικό κίνημα με περίπου 10.000 ακτιβίστριες σε όλο τον κόσμο. Η πρώτη ομάδα σχηματίστηκε από Ισραηλινές γυναίκες στην Ιερουσαλήμ το 1988, μετά το ξέσπασμα της Πρώτης Ιντιφάντα - οι γυναίκες έκαναν αγρυπνία κάθε Παρασκευή στο κέντρο της Ιερουσαλήμ, φορώντας μαύρα ρούχα ως πένθος για όλα τα θύματα της σύγκρουσης.

Εικόνα 1. Worldwide Deaths in World War II - THE NATIONAL WWII MUSEUM

Εικόνα 2. Worldwide Deaths in World War II - THE NATIONAL WWII MUSEUM

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟ - ΠΟΛΕΜΟΙ 20^{ου} αι.

«Στις αρχές του αιώνα, στο αποκορύφωμα της αυτοκρατορικής και ιμπεριαλιστικής εποχής, τόσο η διεκδίκηση της Γερμανίας για μια μοναδική παγκόσμια θέση (“το γερμανικό πνεύμα θα αναζωογονήσει τον κόσμο”, έλεγαν τότε) όσο και η αντίσταση της Βρετανίας και της Γαλλίας που αναμφισβήτητα παρέμειναν “Μεγάλες Δυνάμεις” σ' έναν ευρωκεντρικό κόσμο, ήταν ακόμα ανέπαφες.» (Χομπσμπάουμ 2004, σ. 29)

Στην Εποχή της Αυτοκρατορίας, πολιτική και οικονομία συγχωνεύθηκαν. Η διεθνής πολιτική αντιπαλότητα ακολούθησε τα ίχνη της οικονομικής ανάπτυξης και του οικονομικού ανταγωνισμού, αλλά το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της γνώριμα ήταν ακριβώς το γεγονός ότι δεν είχε κανένα όριο. (Χομπσμπάουμ 2004, σ. 29)

Η κατάρρευση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και της αυτοκρατορίας των Αψβούργων άφησαν κενά τα οποία έσπευσαν να καλύψουν διάφορα εθνικιστικά κινήματα.

«Πράγματι στην Ευρώπη, η βασική αρχή επαναδιάταξης του χάρτη ήταν η δημιουργία εθνοτικών-γλωσσικών εθνικών κρατών, σύμφωνα με την πεποίθηση ότι τα έθνη είχαν το δικαίωμα της “αυτοδιάθεσης”.» (Χομπσμπάουμ 2004, σ. 30)

Η Γερμανία ήθελε να αναδειχθεί σε μία μοναδική παγκόσμια ανώτατη δύναμη υποσκελίζοντας την μέχρι τότε παντοδύναμη, αλλά ήδη παρακμάζουσα Βρετανία. Η Γαλλία μειονεκτούσε δημογραφικά και οικονομικά έναντι της Γερμανίας, οπότε το διακύβευμα ήταν το ίδιο το μέλλον της ως Μεγάλης Δύναμης. Στη Ρωσία το καθεστώς των Μπολσεβίκων στόχευε την ανατροπή σε παγκόσμια κλίμακα.

Εκατομμύρια στρατιωτών βρέθηκαν αντιμέτωποι ως μια μηχανή σφαγής άνευ προηγουμένου. Έζησαν στα χαρακώματα μαζί με αρουραίους και ψείρες, ακρωτηριάστηκαν, δηλητηριάστηκαν από χημικά αέρια και αποδεκατίστηκαν. Τα τρομακτικά νούμερα απωλειών καθιέρωσαν τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ως τον «Μεγάλο Πόλεμο» στις συνειδήσεις, πιο τρομακτικό και τραυματικό ακόμη και από τον δεύτερο.

Οι Γάλλοι έχασαν το 20% σχεδόν των ανδρών στρατεύσιμης ηλικίας και μαζί με τους τραυματίες και τους ανάπηρους (σωματικά και ψυχικά), μόνο ένας σχεδόν στους τρεις Γάλλους στρατιώτες γύρισε σώος από τον πόλεμο. Τρομακτικές ήταν οι απώλειες και για τους Βρετανούς. Μισό εκατομμύριο άνδρες ηλικίας κάτω των τριάντα ετών, μια ολόκληρη γενιά, χάθηκαν σε αυτόν τον πόλεμο. Γόνιμοι, κυρίως των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, βιάζονταν ως επικεφαλής αξιωματικοί πρώτοι προς τον θάνατο στα πεδία της μάχης. Το ένα τέταρτο των φοιτητών της Οξφόρδης και του Καίμπριτζ ηλικίας κάτω των 25 ετών που υπηρέτησε στο βρετανικό στρατό το 1914, έπεσε στον πόλεμο (Winter, 1986, σ. 98, ο.α. στον Χομπσμπάουμ 2004).

Η φρίκη του πολέμου είχε ζοφερές συνέπειες. Από την αποκτήνωση του πολέμου μέχρι την αποκτήνωση της πολιτικής, το ανθρώπινο κόστος έπαψε να υπολογίζεται. Κανείς δεν ήταν πια ο ίδιος μετά από αυτή την τρομακτική εμπειρία.

«... εκείνοι οι πρώην στρατιώτες που δοκίμασαν την εμπειρία αυτού του είδους πολέμου χωρίς να στραφούν εναντίον του, μερικές φορές άντλησαν απ' αυτή την κοινή εμπειρία, ζώντας με το θάνατο και το θάρρος, μια αίσθηση μη επικοινωνήσιμης και άγριας ανωτερότητας, απέναντι μάλιστα στις γυναίκες και σ' εκείνους που δεν είχαν πολεμήσει, αποτελώντας και τους πρώτους οπαδούς της μεταπολεμικής άκρας Δεξιάς.» (Χομπσμπάουμ 2004, σ. 26)

Εντούτοις, η Ιστορία έχει να παρουσιάσει και γυναίκες σε κόντρα-ρόλους, πέρα από τη συνηθισμένη παθητική τους παρουσία, ρόλους που απαιτούσαν ιδιαίτερη γενναιότητα και σωματικό σθένος. Ρόλους που έδωσαν την ευκαιρία να διαφανούν οι ικανότητες των γυναικών και άνοιξαν δρόμους για τη μετέπειτα ευρύτερη ένταξή τους στην «ανδρική» αγορά εργασίας. Ρόλους αντισυμβατικούς.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΕΝΕΡΓΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΠΩΝΥΜΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ακολουθώντας τα χνάρια της Florence Nightingale Smith (1820-1910), η Madame Katharine Mary Harley (1855-1917), ήταν Αγγλίδα νοσοκόμα που υπηρέτησε στο πλευρό των Σέρβων κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι οποίοι τιμώντας την ιδιαίτερα σημαντική προσφορά της, ανέγειραν προς τιμήν της ταφικό μνημείο στα στρατιωτικά συμμαχικά κοιμητήρια του Ζεϊτενλίκ στη Θεσσαλονίκη, όπου βρίσκεται θαμμένη μεταξύ των 20.000 μαχητών (Imperial War Museums, 2023). Στον ίδιο πόλεμο, όμως, και όχι με τον «παραδοσιακό» ρόλο της νοσοκόμας, στο πλευρό των Σέρβων συντάχθηκε και η Αγγλίδα Flora Sandes (1876-1956), η οποία υπηρέτησε με τον βαθμό του λοχία. Με τη λήξη του πολέμου προήχθη σε λοχαγό και τιμήθηκε με το ανώτερο παράσημο του σερβικού στρατού (Sandes Flora, 1927). Η Ρουμάνα Ecaterina Teodoroiu (1894-1917) υπηρέτησε στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αρχικά ως νοσοκόμα, αλλά τελικά διακρίθηκε για τις στρατιωτικές της ικανότητες, για τις οποίες και παρασημοφορήθηκε. Άφησε την τελευταία της πνοή στο πεδίο της μάχης. (<https://pantheon.world/>)

Η 20χρονη Loretta Perfectus Walsh (1896-1925) έγινε η πρώτη Αμερικανίδα που υπηρέτησε επίσημα στις Ένοπλες Δυνάμεις των ΗΠΑ όταν κατατάχθηκε στις Ναυτικές Εφεδρικές Δυνάμεις των ΗΠΑ στις 17 Μαρτίου 1917. Έφτασε ως τον βαθμό του αρχηγού υπαξιωματικού. Μέχρι το τέλος του πολέμου, τον Νοέμβριο του 1918, υπήρχαν πάνω από 11.000 γυναίκες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και 300 πεζοναύτες στο Σώμα Πεζοναυτών των ΗΠΑ που λάμβαναν τα ίδια προνόμια, ευθύνες και βαθμούς αμοιβής με τους άνδρες ομολόγους τους. Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες κέρδιζαν

\$28,75 το μήνα - ένα σπάνιο περιστατικό ίσης αμοιβής και για τα δύο φύλα. (<https://medium.com/texas-veterans-blog/women-in-the-u-s-military-world-war-i-ii-4e018b9c9c90>) (Ανάκτηση: 8/7/2023)

Δεν είναι όμως μόνο οι ηρωικές προσπάθειες στην πρώτη γραμμή ενός πολέμου που παίζουν ρόλο στην τελική του έκβαση. Οι «ειρηνικές» ασχολίες στα μετόπισθεν είναι εξίσου καθοριστικές, αν όχι σημαντικότερες.

Η ανάγκη να καλυφθούν οι κενές θέσεις εργασίας που άφησαν οι στρατευμένοι άντρες ήταν επιτακτική και άμεση και σχεδόν ταυτόχρονα με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, οι γυναίκες ανέλαβαν να τους αντικαταστήσουν σε όλους τους τομείς.

Στις 7 Αυγούστου 1914, η γαλλική κυβέρνηση απηύθυνε έκκληση στις Γαλλίδες, ιδιαίτερα στις αγρότισσες, οι υπηρεσίες των οποίων η κυβέρνηση πίστευε ότι ήταν επείγοντως απαραίτητες σε αγροκτήματα που εγκατέλειψαν οι σύζυγοί τους, καταταγμένοι στο στρατό: «Σηκωθείτε, γυναίκες και παιδιά της Γαλλίας, κόρες και γιοι του έθνους. Πάρτε τη θέση στον τομέα της εργασίας όσων βρίσκονται τώρα στο πεδίο της μάχης. Να τους δείξετε, πολύ σύντομα, την καλλιεργημένη γη, την ολοκληρωμένη συγκομιδή και τα σπαρμένα χωράφια! Σε αυτές τις πένθιμες ώρες κανένας κόπος δεν είναι ασήμαντος. Ό,τι υπηρετεί τη χώρα είναι υπέροχο. Σηκωθείτε! Δράστε! Δουλέψτε! Αύριο θα υπάρχει αρκετή δόξα για όλους». (Chioveanu 2009, σελ. 6)

Εκτός από την άμεση αντικατάσταση των αντρών σε χωράφια και καταστήματα, οι γυναίκες οδήγησαν τρένα, τα οποία μετέφεραν στρατιώτες, όπλα και προμήθειες, εργάστηκαν στη βιομηχανία, κατασκεύασαν όπλα και αυτοκίνητα, σε συνθήκες σκληρές και πολλές φορές επικίνδυνες. Η δράση τους αυτή, «άνοιξε το δρόμο» για την ενασχόλησή τους με πιο «ανδρικά» επαγγέλματα και μετά το τέλος του πολέμου και έθεσε τη βάση για διεκδικήσεις εργασιακών και πολιτικών δικαιωμάτων.

Ορισμένες από τις κορυφαίες σουφραζέτες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη σύσταση οργανώσεων μόνο για γυναίκες για την υποστήριξη της πολεμικής προσπάθειας.

Η οικογένεια Πάνκχερστ στη Βρετανία, συνδέεται στενά με τη μαχητική εκστρατεία για την ψήφο. Το 1903 η Έμελιν Πάνκχερστ (1858-1928) μαζί με τις κόρες της και μία μικρή ομάδα γυναικών, απογοητευμένες από την έλλειψη προόδου στο ζήτημα, αποφάσισαν ότι απαιτούνταν πιο άμεση δράση και ίδρυσαν την Κοινωνική και Πολιτική Ένωση Γυναικών (WSPU) με το σύνθημα «Έργα όχι λόγια».

Όταν ξέσπασε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, η Πάνκχερστ ανέστειλε τις δραστηριότητες της Κοινωνικής και Πολιτικής Ένωσης Γυναικών και επικέντρωσε τις προσπάθειές της στο να βοηθήσει την κυβέρνηση να στρατολογήσει γυναίκες σε πολεμικές εργασίες. Οι περισσότερες άλλες γυναικείες οργανώσεις για το δικαίωμα ψήφου επέλεξαν επίσης να αναστείλουν τις δραστηριότητές τους και πολλές υποστήριξαν την πολεμική προσπάθεια, με την ενεργή εκστρατεία για το δικαίωμα ψήφου να συνεχίζεται στα παρασκήνια.

Η συμμετοχή των γυναικών στην πολεμική προσπάθεια άλλαξε πολύ τις αντιλήψεις για τον ρόλο των γυναικών στη βρετανική κοινωνία. Μεταξύ 1914 και

1918, υπολογίζεται ότι δύο εκατομμύρια γυναίκες αντικατέστησαν τους άνδρες στην απασχόληση, με αποτέλεσμα την αύξηση του ποσοστού των γυναικών στη συνολική απασχόληση από 24% τον Ιούλιο του 1914 σε 37% μέχρι τον Νοέμβριο του 1918. (<https://www.parliament.uk/> 2023)

ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ. ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

«Το ότι οι άνδρες πρέπει να πολεμούν και οι γυναίκες να θρηνούν είναι μια παλιά ιστορία, που μας τη λένε και πάλι τώρα, ήταν ένα πρώτο σχόλιο του περιοδικού “The Lady”, τον Αύγουστο του 1914. Σε άλλη στήλη υπήρχαν συμβουλές προς τις αναγνώστριες για τη μετατροπή παλαιών εσωρούχων σε αυτοσχέδιους επίδεσμους για τραυματίες.» (Θεοτόκης 2004, σ. 61)

Νοσοκόμες και γυναίκες γιατροί υπηρέτησαν στην πρώτη γραμμή του καθήκοντος. Τα καναδικά στρατεύματα που πήγαν στην Ευρώπη για να πολεμήσουν, ακολούθησαν και πολλές νοσοκόμες και μάλιστα «σε ανταμοιβή για τη γυναικεία συμβολή στην πολεμική προσπάθεια ορισμένες επαρχίες του Καναδά παραχώρησαν δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες από το 1916 – κάτι που οι Αμερικανίδες και ορισμένες Δυτικοευρωπαϊκές εξασφάλισαν τελικά μετά τη λήξη του πολέμου.» (Θεοτόκης 2004, σ. 66)

Εκτός από την περίθαλψη των τραυματιών όμως, οι γυναίκες ανέλαβαν εξ ανάγκης και πολλούς άλλους ρόλους.

«Στο Παρίσι οι γυναίκες ανέλαβαν τη λειτουργία του μετρό, ενώ σε χώρες όπως η Βρετανία έγιναν οικοδόμοι, ηλεκτρολόγοι, υδραυλικοί και εργολάβοι κηδειών. Ακόμη χρησιμοποιήθηκαν ως επίκουροι αστυνομικοί και ως οδηγοί νοσοκομειακών αυτοκινήτων, καθώς και σε στρατιωτικές υπηρεσίες επικοινωνιών, εφοδιασμού και επισιτισμού κυρίως. Λίγο πριν λήξει ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος υπηρετούσαν στη Βρετανία: 57.000 γυναίκες στον στρατό ξηράς, 3.000 στο Ναυτικό και 32.000 στην Αεροπορία.» (Θεοτόκης 2004, σ. 63)

«Το προσωπικό, άνδρες και γυναίκες, στα εργοστάσια παραγωγής πολεμικού υλικού δούλευε 12 ώρες την ημέρα χωρίς ρεπό, δηλαδή επτά ημέρες την εβδομάδα. Αξιοσημείωτο είναι το ότι, μετά από απαίτηση των συνδικάτων, η αμοιβή των εργατριών κατά την περίοδο του πολέμου παρέμενε κατά πολύ κατώτερη εκείνης των ανδρών συναδέλφων τους. Χαρακτηριστική ήταν πάντως σε πολεμική βιομηχανία του Γούλγουϊτς στην Αγγλία η επιγραφή: “Μια εργάτρια πυρομαχικών είναι τόσο σημαντική όσο και ένας στρατιώτης στα χαρακώματα, καθώς από αυτήν εξαρτάται η ζωή του”.» (Θεοτόκης 2004, σ. 62)

Οι γυναίκες στρατολογήθηκαν για να καλύψουν κενές θέσεις εργασίας που άφησαν πίσω οι άνδρες και ως εκ τούτου, εξιδανικεύτηκαν ως σύμβολα του

εσωτερικού μετώπου, αλλά ταυτόχρονα αντιμετωπίστηκαν και με καχυποψία καθώς η προσωρινή ελευθερία τους τις έκανε «ανοιχτές στην ηθική παρακμή».

Μετά την αποστράτευση, μεταξύ 1914 και 1918 και την απομάκρυνσή τους από τα νέα τους καθήκοντα, οι γυναίκες είχαν αποκτήσει δεξιότητες και ανεξαρτησία και, στις περισσότερες Συμμαχικές χώρες, κέρδισαν την ψήφο μέσα σε λίγα χρόνια μετά το τέλος του πολέμου.

Δεν αντιμετώπισαν όλες οι γυναίκες, όπως και όλοι οι άνδρες, με τον ίδιο τρόπο τον πόλεμο. Κάποιες υπερασπίστηκαν την αιτία του, αλλά κάποιες άλλες ανησυχούσαν. Ορισμένες ενώσεις, όπως η Εθνική Ένωση Γυναικών Εταιρειών Ψηφοφορίας (NUWSS) και η Κοινωνική και Πολιτική Ένωση Γυναικών (WSPU), επέλεξαν να αναβάλουν την πολιτική δραστηριότητά τους στη διάρκεια του πολέμου. Το 1915, το WSPU πραγματοποίησε τη μοναδική του διαδήλωση, απαιτώντας να δοθεί στις γυναίκες το «δικαίωμα να υπηρετούν».

Εκτός από την Πάνκχερστ στην Αγγλία, στη Γερμανία η σοσιαλίστρια στοχαστής και αργότερα επαναστάτρια Ρόζα Λούξεμπουργκ, φυλακίστηκε για μεγάλο μέρος του πολέμου λόγω της αντίθεσής της σε αυτόν και το 1915, μια διεθνής αντιπολεμική συνάντηση γυναικών έλαβε χώρα στην Ολλανδία, σε μία προσπάθεια ειρηνευτικής εκστρατείας. Ο ευρωπαϊκός Τύπος αντέδρασε με περιφρόνηση.

Στη συνάντηση της Ολλανδίας συμμετείχαν και γυναίκες των ΗΠΑ, ενώ όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες μπήκαν στον πόλεμο το 1917, είχαν ήδη αρχίσει να οργανώνονται σε συλλόγους όπως η Γενική Ομοσπονδία Γυναικών Λέσχων (GFWC) και η Εθνική Ένωση Έγχρωμων Γυναικών (NACW), ελπίζοντας να ενισχύσουν τη φωνή τους στην πολιτική της εποχής. (Bourke, 1996· Grayzel, 1999· Thom, 1998)

Στην Ελλάδα ο πρώτος «Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της γυναίκας» ιδρύθηκε το 1920, με συνεχή λειτουργία μέχρι σήμερα. (Ανάκτηση από: <https://leagueforwomenrights.gr/>). Συνδέεται ως μέλος της «Διεθνούς Ένωσης για τη Γυναικεία Ψήφο», γνωστής ως «Αλιάνς» και εκδίδει από το 1923 το περιοδικό «Ο Αγώνας της Γυναίκας». Στις σελίδες του προβάλλονται οι πρωτοποριακές θέσεις και διεκδικήσεις για την ισότητα γυναικών και ανδρών.

Όσον αφορά τα γυναικεία περιοδικά, αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση του περιοδικού της ομογένειας στην Κωνσταντινούπολη “Κυψέλη”, το οποίο πρωτοκυκλοφόρησε το 1844 από την Ευφροσύνη Σαμαρτζίδου. «Η πρωτοτυπία του περιοδικού αυτού δεν έγκειται μόνο στο ότι απευθυνόταν σε γυναίκες, αλλά το ότι γραφόταν και από γυναίκες. Αν αναλογιστεί κανείς ότι το πρώτο γυναικείο περιοδικό της Ελλάδας “Ευτέρπη” εκδόθηκε το 1847, το οποίο συνέτασσαν όμως άντρες, όπως ο Δραγούμης, ο Ραγκαβής ή ο Παπαρρηγόπουλος και ότι το πρώτο ευρωπαϊκό περιοδικό English Woman’s Journal που εκδόθηκε στην Αγγλία από μια ομάδα φεμινίστριες πρωτοκυκλοφόρησε το 1858, θα συνειδητοποιήσει την αξία του.» (Τσοκώνα 2013, σ. 234)

Στην Αθήνα, την πρωτεύουσα του ελεύθερου ελληνικού κράτους, τον Μάρτιο του 1887 η εκπαιδευτικός και δημοσιογράφος από το Ρέθυμνο, η Καλλιρρόη Παρρέν, το γένος Σιγανού, προχώρησε στην έκδοση μίας εφημερίδας στην οποία θα έγραφαν μόνο γυναίκες, περιείχε μόνο γυναικεία θέματα και απευθυνόταν αποκλειστικά σε

γυναίκες. Μία κίνηση τολμηρή για την εποχή εκείνη, με την εφημερίδα «Εφημερίς των Κυριών» να προκαλεί έντονες αντιδράσεις, αρνητικά σχόλια και να δέχεται τον χλευασμό. Αν και υπήρχαν κι εκείνοι που υποστήριζαν τον αγώνα για τη χειραφέτηση των γυναικών, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τον Κωστή Παλαμά, ο οποίος λέγεται πως αφιέρωσε ένα ποίημά του στη Καλλιρρόη Παρρέν. Η εκπαιδευτικός από το Ρέθυμνο, όπως συνήθιζαν να την αποκαλούν, αποτελεί μια σπουδαία προσωπικότητα και είναι η πρώτη Ελληνίδα φεμινίστρια, δίνοντας μεγάλους και άνισους πολλές φορές, αγώνες για τα δικαιώματα των γυναικών. Η Παρρέν είναι εκείνη που είχε βάλει ως στόχο τα κορίτσια να μπορούν να φοιτήσουν στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας και τα κατάφερε, αφού το 1890, η Ιωάννα Στεφανοπούλου έγινε η πρώτη Ελληνίδα φοιτήτρια σε πανεπιστήμιο της χώρας και συγκεκριμένα στη Φιλοσοφική Σχολή. Επίσης, μετά από διαβήματα της Παρρέν, η κυβέρνηση Θ. Δηλιγιάννη επέτρεψε τη φοίτηση των γυναικών στο Πανεπιστήμιο και το Πολυτεχνείο, όταν πλέον αυτό είχε γενικευθεί στην Ευρώπη. Και οι αγώνες της δεν σταματούν εδώ, αφού ήταν η πρώτη που κίνησε το θέμα να έχει και η Ελληνίδα δικαίωμα ψήφου. Όμως, αυτός ο αγώνας ήταν δύσκολος και καμιά κυβέρνηση δεν δεχόταν οι γυναίκες να ψηφίζουν. Τέλος, η Καλλιρρόη Παρρέν, η γυναίκα που έθεσε επί τάπητος το «γυναικείο ζήτημα» και ανάγκασε την ελληνική κοινωνία να το αναγνωρίσει και να το κουβεντιάσει, ίδρυσε το Λύκειο Ελληνίδων το 1911. (Αναστασοπούλου, 2003)

ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΕΣ ΤΟΥ 20ου αι.

Στη Γενοκτονία της Ναμίμπια² (1904-1907), η σεξουαλική επιθετικότητα σε αιχμάλωτες πολέμου και υπηκόους της αποικιοκρατίας μέσα και έξω από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, βρήκε έκφραση και είχε απήχηση σε ρατσιστικές θεωρίες όπως η ευγονική και η φυλετική καθαρότητα. Άνθρωποι σαν τον Eugen Fischer (1874-1967) έκαναν καριέρα με μελέτες και πειράματα σε μεικτά φυλετικά άτομα στη Ναμίμπια και τη Γερμανία, η πλειονότητα των οποίων γεννήθηκαν ως αποτέλεσμα αυτών των «θεσμικών» βιασμών (Maedza, 2017).

Η Γενοκτονία των Αρμενίων³ (1915-1923) ήταν η αφορμή για την ίδρυση της φιλανθρωπικής οργάνωσης Near East Relief Foundation (σημερινή NEF), της οποίας πολλά μέλη ήταν γυναίκες που όχι μόνο εγκατέλειψαν τις ανέσεις τους στις ΗΠΑ για να ταξιδέψουν στην Ανατολία και να διασώσουν ορφανά εν μέσω ακραίων συνθηκών σε εποχές βίαιες, αλλά άφησαν και την τελευταία τους πνοή επάνω στο καθήκον.

² Η γενοκτονία Herero και Namaqua ήταν η σφαγή περίπου 50.000 – 65.000 Herero και 10.000 Nama μεταξύ 1904 και 1907 από γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις στη γερμανική Νοτιοδυτική Αφρική (GSWA) - τη σύγχρονη Ναμίμπια. ΠΗΓΗ: <https://www.theholocaustexplained.org/what-was-the-holocaust/what-was-genocide/the-herero-and-namaqua-genocide/>

³ Η σφαγή περίπου 1.500.000 Αρμενίων της Ανατολίας στο πλαίσιο της εθνικής ομοιογένειας στην οποία απέβλεπε ο «εκτοπισμός» του χριστιανικού στοιχείου της περιοχής από το νεοσύστατο Τουρκικό κράτος.

Χαρακτηριστική η περίπτωση της Annie T. Allen (1868-1922), εκπροσώπου της NEF στην Άγκυρα και διαμεσολαβητή μεταξύ της οργάνωσης και της τουρκικής κυβέρνησης, η οποία διάνυσε χιλιόμετρα δίπλα στα караβάνια των βασανισμένων εκτοπισμένων, παρέχοντας κάθε δυνατή βοήθεια, για να χάσει, τελικά, τη ζωή της νικημένη από τη μεταδοτική ασθένεια του τύφου (Near East Foundation, 2023).

ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΣ

Αν και έχουμε ταυτίσει με αυτήν το όνομα της Μάτα Χάρι (1876-1917), κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, η κατασκοπεία (της οποίας το στερέωμα κόσμησαν αρκετές θαρραλέες γυναίκες) «άνθισε» ακόμη και στη χώρα μας. Η νεαρή βαρόνη Δωροθέα ντε Ροπ (...-1934), για την οποία έχουν γραφτεί και μυθιστορήματα, ήταν το επίκεντρο μία δραματικής υπόθεσης αυτοκτονίας (;) η οποία άφησε πολλά αναπάντητα ερωτηματικά. Για την Ιστορία, Δωροθέα ονομαζόταν επίσης και η πριγκίπισσα φον Λίβεν (1785-1857), σύζυγος του Ρώσου πρέσβη στο Λονδίνο, η οποία δραστηριοποιήθηκε την εποχή της ίδρυσης του ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους, τόσο στο πλευρό του Κ. Μέτερνιχ (1773-1859) όσο και του Ι. Καποδίστρια (1776-1831). (Quennell & Powell, 1938)

Στην Αθήνα του 1940, μία ακόμη γυναίκα που παρομοιάστηκε με τη Μάτα Χάρι και τιμήθηκε για την προσφορά της από τη Βρετανική κυβέρνηση, ήταν η πρωτοπόρος του χορού και του μελοδράματος, Έλλη Ζουρούδη. Έκρυψε στη σχολή χορού που διατηρούσε και φυγάδευσε στη Μέση Ανατολή δεκάδες στελέχη των συμμαχικών δυνάμεων, Βρετανούς, Νεοζηλανδούς, Κύπριους και Γάλλους. Επίσης, μετέφερε έγγραφα και μηνύματα από και προς άτομα που τα ονόματά τους δεν ήξερε καν, ενώ έκανε μέχρι και... δημόσιες σχέσεις με αξιωματικούς του εχθρού, για να τους απασχολήσει, την ίδια ώρα που άλλοι από την οργάνωση έψαχναν το σπίτι ή το γραφείο τους. Για τη δράση της φυλακίστηκε, κακοποιήθηκε και εξορίστηκε κατά τη διάρκεια της Κατοχής. <https://tvxs.gr/apopseis/arthra-gnomis/elli-zoyroydi-i-ellinida-mata-xari/> (Ημερομηνία ανάκτησης: 17/9/2023)

ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Το ζήτημα της παραγωγής τροφίμων είναι εξίσου σημαντικό κατά τη διεξαγωγή ενός πολέμου. Ο Γυναικείος Στρατός Γης (WLA) συνέβαλε σημαντικά στην ενίσχυση της παραγωγής τροφίμων στη Βρετανία κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Είχε δημιουργηθεί το 1917 αλλά διαλύθηκε στο τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Αναμορφώθηκε τον Ιούνιο του 1939. (Imperial War Museums Ανάκτηση 8/7/2023 ΑΠΟ: <https://www.iwm.org.uk/history/what-was-the-womens-land-army>)

Αρχικά ζητήθηκε από τις γυναίκες να υπηρετήσουν εθελοντικά στον Στρατό της Γης και από τον Δεκέμβριο του 1941 μπορούσαν επίσης να στρατολογηθούν σε εργασίες γης. Το 1944 συμμετείχαν σε αυτόν περισσότερες από 80.000 γυναίκες (γνωστές ως «κορίτσια της γης»).

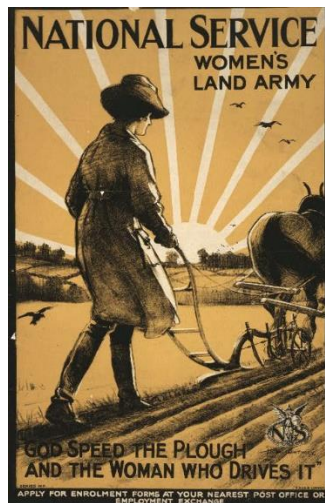
Δημιουργήθηκαν ξενώνες για να τις στεγάσουν και είτε έκαναν γαλακτοκομικές εργασίες είτε απασχολούνταν ως κυνηγοί αρουραίων, τα κορίτσια της γης αμείβονταν λιγότερο από τους άνδρες για την ίδια δουλειά. Σημαντικά έργα όπως η αποστράγγιση χιλιάδων στρεμμάτων στην Ανατολική Αγγλία, ολοκληρώθηκαν χάρη στην καθοριστική συνεισφορά αυτών των γυναικών. Θεσπίστηκε ειδικός κλάδος δασοπονίας όπου οι γυναίκες στο Σώμα Ξυλείας, μετρούσαν και επέλεγαν δέντρα κατάλληλα για κοπή και πριόνισμα, είτε για καύση, είτε για κατασκευή τηλεγραφοξυλων.

Με πρότυπο τον Βρετανικό Γυναικείο Στρατό Γης, ιδρύθηκε και ο αντίστοιχος Αυστραλιανός το 1942, μετά την είσοδο της Ιαπωνίας στον πόλεμο, οπότε και οι ανάγκες σε εργατικό και αγροτικό δυναμικό εκτοξεύθηκαν λόγω της στρατολόγησης των ανδρών.

Στην προσπάθεια στρατολόγησης των κοριτσιών αξιοποιήθηκαν αφίσες, που παρουσίαζαν έναν εναλλακτικό, πιο υγιεινό τρόπο ζωής, στις γυναίκες κυρίως των αστικών κέντρων, ώστε να τους δοθεί ένα επιπλέον κίνητρο να καταταγούν.

Εικόνα 3. © IWM (Art.IWM PST 6078)

Εικόνα 4. H.G.Gawthorn 1917

Οι αφίσες έπαιξαν σημαντικό ρόλο όχι μόνο στην προσπάθεια του Γυναικείου Στρατού Γης αλλά και γενικότερα στην προσπάθεια στρατολόγησης, ήδη από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ηθική πίεση, αλλά και σεξουαλικά υπονοούμενα επιστρατεύτηκαν για να πειστούν οι άνδρες να συνεισφέρουν σε αυτόν τον αγώνα, να υπερασπιστούν τις γυναίκες και να ανταποκριθούν στις προσδοκίες τους, αλλά κυρίως να διαφυλάξουν έννοιες ιερές, όπως πατρίδα και οικογένεια.

Εικόνα 5. Chandler Christy 1917

Εικόνα 6. Hal Ross Perrigard 1915

Εικόνα 7. Αγνώστου 1915

Το ελληνικό Έπος της Αλβανίας γράφτηκε με ηρωισμούς και τεράστιες θυσίες, όχι μόνο από την πλευρά των στρατιωτών, αλλά και από τις γυναίκες. Η φύση δεν στάθηκε εμπόδιο μπροστά στον ιερό σκοπό και οι γυναίκες της Πίνδου άφησαν το δικό τους χνάρι στην Ιστορία, είτε κουβαλώντας πολεμοφόδια στην πλάτη τους είτε σχηματίζοντας ανθρώπινα προχώματα σε δυνατά ρεύματα ποταμών, ώστε να διευκολύνουν τους γεφυροποιούς του στρατού (Θεοτόκης 2004, σ.72). «Γυναίκες Ηπειρώτισσες, ξαφνιάσματα της Φύσης, εχθρέ γιατί δεν ρώτησες ποιον πας να κατακτήσεις;» του στιχουργού Πυθαγόρα Παπασταματίου (1930-1979), Άλμπουμ «Αλβανία» 1973, Μουσική: Γιώργος Κατσαρός. Και ενώ οι υπόλοιπες χώρες αντιστέκονταν ηρωικά στα σχέδιά του, στην πατρίδα του ο Αδόλφος Χίτλερ, εκτός από το να χρησιμοποιεί γυναίκες σε παραγωγικές δραστηριότητες στη θέση των ανδρών, ίδρυε και «Σχολές για Νύφες», νύφες οι οποίες, με την ολοκλήρωση της «εκπαίδευσής» τους, προορίζονταν, κατά βάση, για τους αξιωματικούς των Ες Ες. Οι κοπέλες μάθαιναν πως να είναι σωστές και «παραγωγικές» σύζυγοι, υπακούοντας στις επιταγές της δημιουργίας της νέας, «καθαρόαιμης» Άριας Φυλής. Η ιδέα του «καθαρού έθνους»

δεν ήταν καινούργια για τους Γερμανούς. Ήδη στην περίοδο της γερμανικής αποικιοκρατίας, και συγκεκριμένα στη νοτιοδυτική Αφρική, νέες γυναίκες «στρατεύονταν» και ταξίδευαν από την πατρίδα προς τις αποικίες. Οι Γερμανίδες έπρεπε να λειτουργήσουν εκεί ως βιολογικοί αναπαραγωγοί του Έθνους, να σώσουν την αποικία από ένα επικείμενο «μπαστάρδεμα» και, ως «φύλακες του πολιτισμού», να προστατεύουν τους Γερμανούς άνδρες από το να πέσουν σε μια «χωρίς πολιτισμό» κατάσταση της φύσης. Αρκετές μελέτες είναι επίσης αφιερωμένες στη συγκρότηση της «φυλής» και του φύλου στη δημοφιλή σύγχρονη αποικιακή λογοτεχνία της Αυτοκρατορίας, η οποία απευθυνόταν ρητά σε κορίτσια και γυναίκες (Girpert, 2013)

«Το πρώτο όμως είναι και παραμένει η επίτευξη ενός πρώιμου γάμου, σύμφωνα με την ανθρώπινη φύση, κυρίως του άντρα, γιατί η γυναίκα είναι έτσι κι αλλιώς εδώ μόνο το παθητικό μέρος». (Hitler, 1925, σ. 275)

Εκτός από παθητικό μέρος, η γυναίκα είναι και το «άμυαλο» επειδή, σύμφωνα με τον Χίτλερ, η προπαγάνδα των εχθρών του βρήκε πρόσφορο έδαφος και «άνθισε» στην αλληλογραφία των Γερμανίδων γυναικών με τους συζύγους τους στην πρώτη γραμμή, εφόσον κατά την άποψή του «...το μέτωπο συνέχισε να πλημμυρίζει από αυτό το δηλητήριο που έφτιαχναν οι άμυαλες γυναίκες στο σπίτι...» και τα «...ανόητα γράμματα των Γερμανίδων κόστισαν εκατοντάδες χιλιάδες ζωές ανδρών...» (Hitler, 1925) μιας και μετέφεραν «αλόγιστα» σε αυτούς πληροφορίες που ενίσχυαν την αποτελεσματικότητα της εχθρικής προπαγάνδας.

Η προπαγάνδα του ίδιου του ναζιστικού καθεστώτος, βασίστηκε κατά πολύ στο έργο της Λένι Ρίφενσταλ (1902-2003), μίας γυναίκας που μέχρι το τέλος της ζωής της παρέμεινε δραστήρια και αφοσιωμένη στην τέχνη του κινηματογράφου. Η φιλοναζιστική στάση της και η δημιουργία ταινιών και ντοκιμαντέρ που υμνούσαν το ναζιστικό καθεστώς και εξυπηρετούσαν προπαγανδιστικούς λόγους, δεν μειώνει το μέγεθος του έργου της και τις πρωτοποριακές μεθόδους κινηματογράφησης που η ίδια εφηύρε. Ήταν η πρώτη που χρησιμοποίησε ράγες για να κινηματογραφήσει εν κινήσει τους αθλητές των Ολυμπιακών Αγώνων του 1936 στο Βερολίνο, αγνοώντας την υπόδειξη του Γκέμπελς να μην ασχοληθεί με «μη άρειους» αθλητές, κινηματογραφώντας αθλητές όλων των φυλών και ιδιαίτερος τον ολυμπιονίκη Τζέσε Οουενς. Δήλωνε άγνοια για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, παρόλο που χρησιμοποίησε κρατούμενους για τις ανάγκες γυρισμάτων των ταινιών της, ενώ ήταν η «αγαπημένη» του Χίτλερ, με τον οποίο διατηρούσε φιλικές σχέσεις. (Die Person Leni Riefenstahl - Europa-Universität Flensburg)

A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ - ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

«Η χρησιμότητα της ιστορίας και των ιστορικών βρίσκεται στο ότι μας παρουσιάζουν και μας αφηγούνται γεγονότα που μπορούν να φανερώσουν τη σημασία τους σε απόσταση εκατοντάδων, χιλιάδων χρόνων.» (Καλάσσο 1991, σ. 280)

Τι είναι η Ιστορία

Μια ποικιλία ορισμών για το τι είναι η Ιστορία, προτάσσει άλλοτε την ανακάλυψη των γεγονότων του παρελθόντος, άλλοτε την εξέταση των σχέσεων μεταξύ παρόντος και παρελθόντος και άλλοτε τη βεβαιότητα ότι το ιστορικό παρελθόν έχει χαθεί οριστικά και το μόνο που υπάρχει είναι η σκέψη και οι αφηγήσεις γι' αυτό. (Carr 1984, Marwick 1985, ο.α. στον Μαυροσκούφη 2016) Οι ιστορικοί είναι αυτοί που αξιοποιούν, αναλύουν και ερμηνεύουν τις πηγές, εξάγουν συμπεράσματα και τα κοινοποιούν, ανεξάρτητα από τις επιστημολογικές ή ιδεολογικές διαφορές που έχουν οι ίδιοι μεταξύ τους, αλλά και από τη φύση των πηγών τις οποίες αξιοποιούν.

Σκοπός των ιστορικών είναι να ανασυγκροτήσουν το νεκρό μα ταυτόχρονα και ζωντανό παρελθόν, καθώς στοιχεία του επιβιώνουν στον σύγχρονο άνθρωπο ως μέρος της ατομικής ή συλλογικής κληρονομιάς. (Husbands 2004, ο.α. στον Μαυροσκούφη 2016)

Τι είναι οι πηγές

Κατεξοχήν ιστορικές πηγές θεωρούνταν, μέχρι πριν από μερικές δεκαετίες, οι γραπτές πηγές και ιδιαίτερα τα επίσημα αρχεία καταγραφής των γεγονότων (σύμφωνα με τα συμφέροντα της εκάστοτε Πολιτείας) και κατηγοριοποιούνται σε πρωτογενείς (άμεσες) και δευτερογενείς (έμμεσες). «Ως ιστορικές πηγές θεωρούμε το σύνολο των ιχνών που άφησαν, ηθελημένα ή αθέλητα, τα ιστορικά πρόσωπα και αποτελούν, κατά κάποιον τρόπο, τους “εκπροσώπους του παρελθόντος”. Είναι συνήθως κείμενα (αρχεία, δημόσια έγγραφα, επιγραφές, ημερολόγια, επιστολές, πρακτικά συνεδριάσεων, απομνημονεύματα), αντικείμενα (αγάλματα, κτίσματα, νομίσματα), προφορικές ακουστικές αφηγήσεις (ήχοι, τραγούδια, ραδιοφωνικές εκπομπές, ηχογραφημένοι πολιτικοί λόγοι, συνεντεύξεις), οπτικά ντοκουμέντα (κινηματογράφος, εικόνες, φωτογραφίες) και τέλος, ηλεκτρονικά-ψηφιακά ντοκουμέντα». (Σμυρναίος, 2008, σελ. 139) Όμως «οι ιστορίες δεν ζουν ποτέ στη μοναξιά: είναι τα παρακλάδια μιας οικογένειας που χρειάζεται να τα διατρέξουμε και προς τις δύο κατευθύνσεις.» (Καλάσσο 1991, σ. 20)

«Δίπλα στα επίσημα αρχεία προστέθηκαν αργότερα και τα ανεπίσημα και τα ιδιωτικά, καθώς και μια ευρύτατη ποικιλία γραπτών πηγών, από τις εφημερίδες και τα προσωπικά ημερολόγια μέχρι εντελώς εφήμερα κείμενα, όπως είναι οι ιδιωτικές επιστολές και οι διαφημίσεις.» (Μαυροσκούφης 2016, σ. 15)

Οι νέες οπτικές θόλωσαν τη διάκριση μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων πηγών, καθώς και εκείνη μεταξύ πρωτογενών και δευτερογενών, εφόσον σήμερα... θεωρούνται εξίσου σημαντικές - αν όχι σημαντικότερες - πηγές, η αλληλογραφία, τα ημερολόγια, τα απομνημονεύματα, οι αυτοβιογραφίες και οι εφημερίδες. (Black-MacRailid 2000, Frendo 1999, Tosh 1984, ο.α. στον Μαυροσκούφη 2016, σ. 15)

Ο ταξιδευτής Ηρόδοτος στην αρχαία Ελλάδα και ο αστρολόγος Σίμα Τσιεν με τα ημερολόγια των αξιωματούχων στην αρχαία Κίνα, θεμελίωσαν ένα νέο είδος αφήγησης της Ιστορίας. «Ο Ηρόδοτος και ο Σίμα Τσιεν συνδύασαν έναν αρχικό πολιτισμικό σχετικισμό με έννοιες της κοινής ανθρωπότητας, με αποτέλεσμα μια ανθρωπολογική στροφή, την αναπαράσταση των πολιτισμών των «άλλων» ως αυτόνομα συστήματα που πρέπει να κριθούν με τους δικούς τους όρους. Η ανθρωπολογική τους στροφή συνδέεται με τις αντιλήψεις τους για την αυτοκρατορία και τις προσωρινότητες που θεμελίωσαν τις ιστορίες τους.» (Stuurman, 2008)

ΕΙΔΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ

«... ο χαρακτήρας των πηγών είναι γενικά ατελής και αποσπασματικός, μια και ούτε πλήρης σειρά πηγών υπάρχει για όλες τις πτυχές του παρελθόντος ούτε οι υπάρχουσες καλύπτουν με επάρκεια όλα τα ενδιαφέροντα των ιστορικών, ενώ για άλλα θέματα σωπαίνουν εντελώς». (Black-MacRailid 2000, Carr 1984, Marwick 1985, Tosh 1984, ο.α. στον Μαυροσκούφη 2016, σ. 13)

Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Πολλά θέματα βρίσκουν αποδείξεις μέσα από τα γράμματα. Θέματα, τα οποία τα γνωρίζουμε σε γενικές γραμμές από άλλες πηγές ζωντανεύουν από την αφήγηση των πρωταγωνιστών των γεγονότων. (Στάθη, 2007)

Η αλληλογραφία, ιδιωτική ή και δημόσια, σε μερικές περιπτώσεις συμβαίνει να περιλαμβάνει ιδιαίτερα πλούσιο υλικό που συμβάλλει στην κατανόηση αιτιών και σκοπιμοτήτων, ακόμη και γεγονότων.

Η ανταλλαγή επιστολών ως ιδιωτική ή επίσημη αλληλογραφία αξιωματούχων καθώς και τα υπομνήματα ταξιδιωτών προς κρατικούς λειτουργούς, εργοδότες ή πάτρωνες, αποτελούν «...περιγραφή ή καταγραφή εξ αυτοψίας περιοχών, ανθρώπων, φαινομένων ή σύγχρονων καταστάσεων μιας χώρας.» (Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, 1993)

Από την αναφορά του Χίτλερ στον σημαντικό ρόλο της αλληλογραφίας μεταξύ των στρατιωτών και των συζύγων τους, μέχρι την αλληλογραφία του Λυκείου Ελληνίδων με στρατιώτες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου που δεν είχαν συγγενείς, η ανταλλαγή επιστολών αποτελεί σημαντικό ιστορικό κομμάτι και ταυτόχρονα ιστορική πηγή για έναν πόλεμο.

Οι επιστολές αποτελούν πρωτογενείς ιστορικές πηγές και έχουν χαρακτηριστεί ως «σημαντικά παράθυρα προς το παρελθόν, το οποίο δείχνουν “από μέσα” (history from inside), προσφέροντας ενδιαφέρουσες ιστορίες, χρήσιμες λεπτομέρειες και γλώσσα αμεσότερη, χωρίς τους πολλούς αυτοπεριορισμούς των επίσημων κειμένων» (Stowe 2002, Tosh 1984, ο.α. στον Δ. Μαυροσκούφη, σελ. 38)

Κάποια συγκεκριμένα είδη επιστολών - ιδιωτικές και δημόσιες επιστολές - θα μπορούσαν να χτίσουν έναν πολιτικό χώρο, μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας. Μέσω αυτού του είδους κοινωνικότητας, μεταφέρονται ιδιωτικά και πολιτικά συμφέροντα, ενώ ο οικείος χώρος και τα πολιτικά κίνητρα συνυπάρχουν και μερικές φορές είναι εξαρτώμενα το ένα από το άλλο. (Di Loreto, 2010)

B. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ - ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ ΠΟΛΕΜΩΝ (20^{ος} αι.)

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Για τη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία σε θεωρητικό επίπεδο πολύ σημαντικό είναι το ξεπέραςμα της διχοτομίας πνεύμα/σώμα και πολιτισμός/φύση μέσα από μια προσέγγιση που θεωρεί ότι «δεν έχουμε σώματα, αλλά είμαστε σώματα που σκέφτονται και αισθάνονται»⁴.

Στο βιβλίο *Φύλο & Έθνος*, η N. Yuval-Davis υιοθετεί τη θέση ότι «όλες οι ταυτότητες κατασκευάζονται μέσω των διαφορών» και υποστηρίζει ότι οι κατασκευές των ορίων, των «μονάδων» ή των «ενοτήτων» είναι εύκαμπτες και ανοιχτές, χωρίς να αφήνουν χώρο για πολιτικές αποκλεισμού⁵.

Επίσης, η Yuval - Davis αναφερόμενη στο βιβλίο της P. Hill-Collins, *Μαύρη Φεμινιστική Σκέψη* υποστηρίζει ότι όλες οι δημοκρατικές πολιτικές θα έπρεπε να θεωρούνται ως μορφές «πολιτικών συνασπισμού», όπου οι διαφορές μεταξύ των γυναικών ή άλλων σχετικών δημοκρατικών ομαδοποιήσεων να αναγνωρίζονται και να έχουν δικαίωμα λόγου⁶.

Η θεματική ανάλυση είναι μια εύχρηστη μέθοδος η οποία χρησιμοποιείται ευρέως στην ποιοτική έρευνα. Θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική για τον νέο ερευνητή, καθώς παρέχει βασικές δεξιότητες που είναι χρήσιμες και για τη διεξαγωγή πιο εξειδικευμένων προσεγγίσεων ποιοτικής ανάλυσης (Clarke, Braun & Hayfield, 2015). Ειδικότερα, είναι μια μέθοδος εντοπισμού, περιγραφής, αναφοράς και «θεματοποίησης» επαναλαμβανόμενων νοηματικών μοτίβων, δηλαδή «θεμάτων» τα οποία προκύπτουν από τα ερευνητικά δεδομένα, και αποτελεί βασικό εργαλείο για όλους τους ερευνητές που ασχολούνται με την ποιοτική έρευνα. Ένα από τα πλεονεκτήματα της συγκεκριμένης ανάλυσης είναι ότι χαρακτηρίζεται από «θεωρητική

⁴ Merleau-Ponty, M. (1962). *The phenomenology of perception*. Trans. Colin Smith. London: Routledge.

⁵ Yuval-Davis, Nira (1997). *Gender & Nation*. London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage, 88-130.

⁶ Hill-Collins, Patricia (1990). *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*. London: HarperCollins.

ελευθερία» ή «ευελιξία», καθώς η επιλογή της ως μεθόδου ανάλυσης δεν προϋποθέτει, από μόνη της, τη δέσμευση των ερευνητριών σε συγκεκριμένες οντολογικές ή επιστημολογικές θέσεις, όπως συμβαίνει με άλλες ποιοτικές αναλύσεις (π.χ. η ερμηνευτική φαινομενολογική ανάλυση δεσμεύεται σε έναν φαινομενολογικό προσανατολισμό) (Braun & Clarke, 2006).

Παρ' όλα αυτά η «θεωρητική ελευθερία» ή «ευελιξία» δεν σημαίνει διεξαγωγή της ανάλυσης χωρίς επιστημολογική πλαισίωση. Με δεδομένο ότι η θεματική ανάλυση είναι συμβατή με μεγάλο εύρος επιστημολογικών θέσεων (π.χ. ρεαλισμός, φαινομενολογία, κονστρουξιονισμός), η ερευνήτρια καλείται να προσδιορίσει επιστημολογικά και θεωρητικά την ανάλυσή του, κυρίως βάσει των ερευνητικών ερωτημάτων. Στο πλαίσιο αυτό χρειάζεται επίσης να είναι σαφής σχετικά με το τι επιδιώκει να μάθει και τι αντιπροσωπεύουν τα θέματα ή τα μοτίβα που έχει εντοπίσει κατά τη διαδικασία της ανάλυσης (π.χ. υποκειμενικές αντιλήψεις, κοινωνικές αναπαραστάσεις, κατασκευές, κ.ά.) (Willig, 2008).

Για την περιγραφή και την ανάλυση των εικόνων προτείνεται το μοντέλο των Kress και Leeuwen (1996), όσον αφορά στην ανάγνωση της οπτικής επικοινωνίας και για τη σημειωτική ανάλυση χρησιμοποιούμε τη συμπαραδήλωση και τη θεωρία του βλέμματος. Η εμφανέστερη τυπολογία βασίζεται στο ποιος κοιτάζει: το βλέμμα του θεατή, το εσω-αφηγηματικό βλέμμα, το άμεσο ή εξω-διηγηματικό βλέμμα προς το θεατή.

Η τυπολογία του Burke (2003), ταξινομεί τις ιστορικές εικόνες ως Α. Θρησκευτική: μέσο κατήχησης, αντικείμενο λατρείας, κίνητρο για στοχασμό, όπλο σε αντιπαραθέσεις. Β. Ισχύος: εικόνα ιδεών, εικόνα μεμονωμένων προσώπων, ανατρεπτική εικόνα. Γ. Υλικού πολιτισμού ως τοπία πόλεων, εσωτερικές όψεις, διαφημίσεις. Δ. Κοινωνική ως γυναίκες-παιδιά, σκηνές καθημερινής ζωής, πραγματικό/ιδανικό. Ε. Στερεοτυπικές ως τερατόμορφες φυλές, ως οριενταλισμός, ο «άλλος» στον ίδιο πολιτισμό, ως «γκροτέσκος χωρικός».

Η πρόταση του Barthes (2007) για την αγκύρωση της εικόνας εφαρμόζεται στην ανάλυσή μας.

Για το είδος του δημόσιου λόγου, ακολουθούμε την τυπολογία των Richards και Morris, σύμφωνα με την οποία ο λόγος διακρίνεται ανάλογα με τον τρόπο χρήσης των σημειωτικών συστημάτων (Πλειός 2001, σ. 62). Σύμφωνα με την τυπολογία των Richards και Morris, ο πρώτος τύπος λόγου, μπορεί να οριστεί ως «πραγματιστικός». Πρόκειται για τον λόγο, ο οποίος είναι προσανατολισμένος στα εξωτερικά γεγονότα και απέχει από στοιχεία υποκειμενικότητας. Ο πραγματιστικός λόγος, είναι συνώνυμος της πληροφοριακής γλώσσας (Πλειός 2001, σ. 67-79). Ο δεύτερος τύπος λόγου, μπορεί να χαρακτηριστεί συμβατικά ως «νοηματικός». Σε αυτόν τον τύπο λόγου, η σχέση μεταξύ του αναπαριστώμενου αντικειμένου και της αναπαράστασής του δεν υπακούει κατ' ανάγκη την αρχή της πραγματικότητας. Ο συντάκτης του νοηματικού λόγου διατυπώνει και διαμορφώνει το νόημα με έναν άγνωστο κώδικα. Η γλώσσα που χρησιμοποιεί είναι «καλλιτεχνική» (Πλειός 2001, σ. 80, 84). Ο τρίτος τύπος λόγου, χαρακτηρίζεται ως «προπαγανδιστικός». Πρόκειται για τον ενδιάμεσο λόγο, μεταξύ του πραγματιστικού και νοηματικού, προκύπτει ουσιαστικά από τη σύνθεση αυτών των δυο. Ο προπαγανδιστικός λόγος επιδιώκει να πείσει τον αποδέκτη του και υποτάσσει

στις καθιερωμένες και αποδεκτές από το κοινωνικό περιβάλλον αντιλήψεις αξίες και ιδέες (Πλειός 2001, σ. 89, 95). Όλοι οι παραπάνω «λόγοι», δεν είναι παρά ιδεότυποι που αναφέρονται σε τρεις διαφορετικές ποιοτικά καταστάσεις του λόγου. Οι διάφορες μορφές του λόγου, όπως διαμορφώνονται ιστορικά, μπορούν να συνδυάζουν περισσότερες πτυχές από περισσότερους τύπους λόγου και όχι μόνο από έναν (Πλειός 2001, σ. 107).

Σε αυτή την εργασία παρουσιάζονται δύο συλλογές επιστολών γυναικών σε περιόδους πολέμου. Αν και οι χωροχρονικές συντεταγμένες διαφέρουν, ο θεματικός κύκλος είναι κοινός, είναι η κατάθεση των βιωμάτων αυτών των γυναικών εν μέσω εμπόλεμων καταστάσεων και η περιγραφή των γεγονότων όπως οι ίδιες τα ένιωσαν και τα ερμήνευσαν.

Στην πρώτη συλλογή, οι γυναίκες είναι εγκλωβισμένες σε μια, κατά τα φαινόμενα, προδιαγεγραμμένη κατάσταση (την οποία αντιλαμβάνονται και ως τέτοια) και αναφέρονται στις πρακτικές καθημερινές δυσκολίες που επέφερε η εμπόλεμη κατάσταση και στην προσπάθεια/ελπίδα να ξεφύγουν από το αναπόφευκτο. Στη δεύτερη συλλογή, κάποιες από τις γυναίκες βιώνουν τον πόλεμο από απόσταση, κάτι που τις επιτρέπει να σχολιάζουν καταστάσεις και αποφάσεις ως παρατηρητές με πρόσβαση σε περισσότερες πληροφορίες και με πιο ελεύθερη έκφραση της γνώμης τους.

Η πρώτη συλλογή επιστολών περιλαμβάνεται στο βιβλίο «ΜΗ ΜΕ ΞΕΧΑΣΕΤΕ», λαμβάνει χώρα στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στην κατεχόμενη από τους Γερμανούς Θεσσαλονίκη, στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και καλύπτει χρονικά την περίοδο από τα μέσα Μαΐου του 1942 ως τα μέσα Απριλίου του 1943.

Είκοσι, περίπου, χρόνια μετά τον Πρώτο, η Ευρώπη βίωσε έναν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. «Οι νικήτριες δυνάμεις του Α' ΠΠ επεδίωξαν απελπισμένα να συνάψουν εκείνο το είδος ειρήνης που θα καθιστούσε αδύνατο έναν νέο πόλεμο, όπως εκείνος που είχε μόλις καταστρέψει τον κόσμο και που τα αποτελέσματά του ήταν ακόμα παντού ορατά. Απέτυχαν σ' αυτό κατά τον πιο θεαματικό τρόπο. Μέσα σε διάστημα είκοσι ετών, ο πόλεμος ξανάρχισε.» (Χομπσμπάουμ 2004, σ. 30)

Η οικονομία δεν κατάφερε να αποκατασταθεί μετά τον Α' ΠΠ παρόλο που τα προβλήματα που αυτός είχε δημιουργήσει φάνηκε να ξεπερνιούνται. Η πιο βαθιά και δραματική κρίση που είχε γνωρίσει η οικονομία από την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης, έφερε στην εξουσία милитарιστικές και ακροδεξιές πολιτικές δυνάμεις.

«Με σπάνιες εξαιρέσεις, κανένας σοβαρός ιστορικός δεν αμφέβαλε ποτέ ότι η Γερμανία, η Ιαπωνία και (πιο διστακτικά) η Ιταλία ήταν οι επιτιθέμενοι. Τα κράτη τα οποία σύρθηκαν στον πόλεμο εναντίον των τριών αυτών χωρών, είτε ήσαν καπιταλιστικά είτε ήσαν σοσιαλιστικά, δεν ήθελαν τον πόλεμο και τα περισσότερα απ' αυτά έκαναν ό,τι μπορούσαν για να τον αποφύγουν. Στην πιο απλή διατύπωση του ερωτήματος ποιος ή τι προκάλεσε το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, η απάντηση είναι με δύο λέξεις μία: Ο Αδόλφος Χίτλερ.» (Χομπσμπάουμ 2004, σ. 34)

Η Ελλάδα εισήλθε σε αυτόν τον πόλεμο τον Οκτώβριο του 1940, πολεμώντας αρχικά εναντίον των Ιταλών. Η Ιταλία απέτυχε να κατακτήσει την Ελλάδα και το «Έπος της Πίνδου» θεωρήθηκε νίκη των συμμαχικών δυνάμεων. Η εισβολή των Γερμανών στα Βαλκάνια, όμως, το 1941, οδήγησε σε συνθηκολόγηση και κατοχή της χώρας. Η Ελλάδα διαιρέθηκε σε τρεις ζώνες ελέγχου: Γερμανοί, Ιταλοί και Βούλγαροι κυβέρνησαν τη χώρα με σκληρότητα, οδηγώντας τους κατοίκους της στην εξόντωση, είτε με αγριότητες που διέπραξαν, είτε με τη λιμοκτονία. Η κατοχή της χώρας έληξε επισήμως τον Οκτώβριο του 1944.

Η δεύτερη συλλογή επιστολών, περιλαμβάνεται στο βιβλίο «BRIEFE VON FRAUEN UEBER KRIEG UND NATIONALISMUS» (ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟ), λαμβάνει χώρα στην πρώην Γιουγκοσλαβία και καλύπτει χρονικά την περίοδο από τον Ιούνιο του 1991 ως τον Νοέμβριο του 1992.

Ο πόλεμος μαίνεται στα Βαλκάνια, όπου οι αφανείς γυναίκες εκπληρώνουν, κατά βάση, τον ρόλο του θύματος. Δύο από τις πρωταγωνίστριες, όμως, τον βιώνουν στην Ευρώπη από απόσταση και μέσα από τις περιγραφές των άλλων γυναικών που ζουν ακόμη στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Έχοντας ήδη το προνόμιο περισσότερων ελεύθερων επιλογών, αναδεικνύουν με τα σχόλιά τους (και την παράθεση της επικαιρότητας στις ιθύνουσες για αυτόν τον πόλεμο χώρες στις οποίες ζουν) την πραγματική εικόνα ενός πολέμου σε μία χώρα που δεν άφησε ποτέ επιλογές στους πιο «αδύναμους», είτε λόγω καταγωγής, είτε λόγω φύλου και χάραξε για πάντα τις ψυχές των θυμάτων.

Εξαιτίας της ιδιόμορφης γεωγραφικής της θέσης, η περιοχή αποτελούσε πάντα σημαντικό σταυροδρόμι, το οποίο συνέδεε την κεντρική Ευρώπη στα βόρεια με την ανατολική Ευρώπη στα νότια, αλλά και τόπο συνάντησης στοιχείων από την Ανατολή, τη νότια Ρωσία και τη Μ. Ασία. Ταυτόχρονα υπήρχαν και επιρροές από τα δυτικά.

Η Γιουγκοσλαβία σχηματίστηκε μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο το 1918 με το όνομα Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων μετά τη συγχώνευση του προσωρινού Κράτους των Σλοβένων, Κροατών και Σέρβων (που αυτοανακηρύχθηκε μετά τη διάλυση της πρώην Αυστροουγγαρίας) με το ανεξάρτητο Βασίλειο της Σερβίας.

Οι λαοί αυτοί δεν είχαν κοινά ιστορικά βιώματα και ανήκαν σε διαφορετικές σφαίρες επιρροής. Τόσο οι διαφορετικοί δυνάστες (η Οθωμανική Αυτοκρατορία για τους Σέρβους και η Αυτοκρατορία των Αψβούργων για Κροάτες και Σλοβένους), όσο και οι θρησκευτικές διαφορές, συντέλεσαν στη διαμόρφωση διαφοροποιημένων ταυτοτήτων (εθνικών και κοινωνικών) και στάθηκαν εμπόδιο στην ενοποίησή τους από την αρχή της σύστασης αυτού του Βασιλείου. Γλώσσα και κοινή φυλετική καταγωγή, δεν ήταν αρκετές για να ξεπεραστούν οι διαφορές που είχαν μεταξύ τους. (Τσιούρβας, 2007)

Με πρωτεύουσα το Βελιγράδι πάντα, μετά το τέλος του Β' ΠΠ, ο κομμουνιστής στρατάρχης Τίτο, κυβέρνησε την Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας (η οποία απαρτιζόταν από έξι Δημοκρατίες: Σερβία, Κροατία, Βοσνία-

Ερζεγοβίνη, Σλοβενία, Μαυροβούνιο, Βόρεια Μακεδονία και την αυτόνομη περιοχή του Κοσόβου) της οποίας έγινε πρόεδρος τον Ιούνιο του 1953.

Ο Μεγαλοσερβισμός ο οποίος ταυτίστηκε με τον Γιουγκοσλαβισμό ήταν αιτία για πολλά από τα δεινά των πολιτών αυτής της χώρας που δεν κατάφερε να ξεπεράσει τις εθνικιστικές διαφορές μεταξύ των λαών της και οδηγήθηκε στη διάλυσή της τη δεκαετία του 1990.

Το ιδιαίτερο στοιχείο και των δύο συλλογών επιστολών, είναι ότι η ιστορική αφήγηση των γεγονότων επιτελείται από γυναίκες διαφόρων ηλικιών και εκπαιδευτικού επιπέδου, νοικοκυρές, συγγραφείς, ποιήτριες, καθηγήτριες πανεπιστημίου, δημοσιογράφους, παντρεμένες, ανύπαντρες, μητέρες ή άτεκνες. Είναι μία γυναικεία οπτική-αντίληψη των γεγονότων, όπως αυτές οι γυναίκες τα βίωσαν.

Οι λεπτομέρειες που παρατίθενται με σκέψεις και συναισθήματα που πλαισιώνουν ιστορικά τεκταινόμενα, παρουσιάζουν (και τονίζουν) την πλήρη επίγνωση της αδυναμίας επικράτησης της λογικής έναντι του παραλόγου του πολέμου. Την αγωνία της μάνας για την τύχη του παιδιού της. Για την τύχη των αγαπημένων της. Για τη χώρα της. Για όσα θεωρούσε δεδομένα. Για το μέλλον.

Η άποψη των γυναικών τείνει να παραγκωνίζεται από την ιστορική αφήγηση. Τα χρονικά σημεία-ορόσημα των πολέμων καθορίζονται με αυστηρά στρατιωτικά ή πολιτικά κριτήρια. Η ανθρώπινη διάσταση του πολέμου αποσιωπάται ή θεωρείται αυτονόητη, επιτρέποντας στον κυνισμό του αυτονόητου να αλλοιώσει την ουσία, να διαβρώσει τον πραγματικό αντίκτυπο ενός πολέμου και να καταστήσει ασήμαντο το πιο σημαντικό, τον ανθρώπινο πόνο που γεννούν ψυχρές αποφάσεις, ένοπλες συγκρούσεις και απρόσωπα ανακοινωθέντα.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ I

ΜΗ ΜΕ ΞΕΧΑΣΕΤΕ

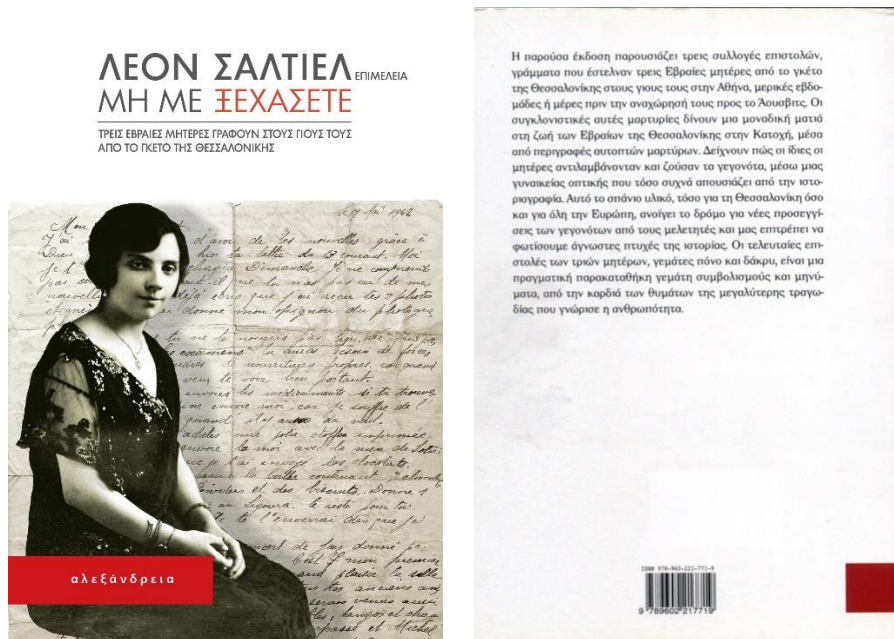
«Ό,τι γράφουν είναι αυτό που οι ίδιες είδαν, άκουσαν ή βίωσαν.» (Σαλτιέλ, 2018)

Το βιβλίο «ΜΗ ΜΕ ΞΕΧΑΣΕΤΕ», είναι μία συλλογή επιστολών, την οποία επιμελήθηκε ο Λεόν Σαλτιέλ⁷, διδάκτορας σύγχρονης ελληνικής ιστορίας στο

⁷ Ο Λεόν Σαλτιέλ γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Αποφοίτησε με άριστα από το τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών, Πολιτικών και Οικονομικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και συνέχισε τις σπουδές του στο τμήμα Διεθνών Σχέσεων του πανεπιστημίου Georgetown, όπου ήταν και υπότροφος του Ιδρύματος Fulbright. Έχει πάνω από δεκαπέντε χρόνια εμπειρίας στους τομείς της διπλωματίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εργαζόμενος σε μη κυβερνητικές οργανώσεις στα πλαίσια του ΟΗΕ και άλλων διεθνών οργανισμών. Είναι διδάκτορας σύγχρονης ελληνικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, με επίκεντρο το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Έχει δημοσιεύσει άρθρα σε σημαντικά ακαδημαϊκά περιοδικά. Το διάστημα 2017-18 είναι μεταδιδακτορικός ερευνητής στο Graduate Institute of International and Development Studies στη Γενεύη.

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας και κυκλοφόρησε το 2018 από τις εκδόσεις «Αλεξάνδρεια». Τρεις Εβραίες μητέρες, εγκλωβισμένες στο γκέτο της Θεσσαλονίκης, επικοινωνούν, κυρίως, μέσω αλληλογραφίας, με τους γιους τους που βρίσκονται στην υπό ιταλική κατοχή Αθήνα, η οποία αποτελούσε ασφαλές καταφύγιο για τους Εβραίους λόγω της άρνησης των Ιταλών να εφαρμόσουν σκληρά αντισημιτικά μέτρα. Οι επιστολές καλύπτουν τη χρονική περίοδο λίγο πριν τον εγκλεισμό στο γκέτο και μέχρι τον εκτοπισμό των γυναικών στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Πενήντα μία συνολικά επιστολές, με τον μεγαλύτερο αριθμό αυτών (είκοσι οκτώ) να ανήκει στη Σάρα Σαλιτιέλ (καλύπτοντας και ένα ευρύτερο χρονικό διάστημα), μας επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε τα δεινά και τη σταδιακή κορύφωση της αγωνίας αυτών των ανθρώπων. Οι υπόλοιπες επιστολές, δώδεκα της Νεάμα Καζές και ένδεκα της Ματίλντας Μπαρούχ, καλύπτουν τις τελευταίες ημέρες πριν τον εκτοπισμό, όπου η αναπόφευκτη μοίρα τους έχει παγιωθεί, κάτι που οδηγεί σε περισσότερα συναισθηματικά ξεσπάσματα - χαρακτηριστικά της κακής ψυχολογίας των απελπισμένων αυτών γυναικών. Οι εικόνες που σχηματίζουμε για την καθημερινότητα, μας φέρνουν πιο κοντά στην ανθρώπινη διάσταση της εφαρμογής των ναζιστικών αντισημιτικών μέτρων, όπως είναι, για παράδειγμα, η δυσκολία και η κόπωση των μεγαλύτερων σε ηλικία ανθρώπων που απαγορεύεται να χρησιμοποιήσουν το τραμ και μετακινούνται με τα πόδια.

ΟΠΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΥΛΙΚΟΥ - ΕΞΩΦΥΛΛΟ ΒΙΒΛΙΟΥ

Η παρούσα έκδοση παρουσιάζει τρεις συλλογές επιστολών, γράμματα που έπλεξαν τρεις Εβραίες μητέρες από το γκέτο της Θεσσαλονίκης στους γιους τους στην Αθήνα, μερικές εβδομάδες ή μέρες πριν την αναχώρησή τους προς το Λουβίτς. Οι συγκλονιστικές αυτές μαρτυρίες δίνουν μια μονοδιάμη ματιά στη ζωή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στην Κατοχή, μέσα από περιγραφές αυτοπτών μαρτύρων. Δείχνουν πώς οι δίδες οι μητέρες αντιλαμβάνονταν και ζούσαν τα γεγονότα, μέσω μιας γυναικείας οπτικής που τόσο συχνά απουσιάζει από την ιστοριογραφία. Αυτό το σπάνιο υλικό, τόσο για τη Θεσσαλονίκη όσο και για όλη την Ευρώπη, ανοίγει το δρόμο για νέες προσεγγίσεις των γεγονότων από τους μελετητές και μας επιτρέπει να φωτίσουμε άγνωστες πτυχές της ιστορίας. Οι τελευταίες επιστολές των τριών μητέρων, γεμάτες πόνο και δάκρυ, είναι μια πραγματική παρακαταθήκη γεμάτη συμβολισμού και μηνύματα, από την καρδιά των θυμάτων της μεγαλύτερης τραγωδίας που γνώρισε η ανθρωπότητα.

Ιδεοποιητική μεταλειτουργία: Το εξώφυλλο του βιβλίου αποτελεί σύνθεση δύο εικόνων. Η πρώτη, που επικαλύπτει εν μέρει τη δεύτερη, είναι η ασπρόμαυρη φωτογραφία μίας καθιστής γυναίκας, η οποία κοιτάει ήρεμα τον φακό του φωτογράφου, με τα χέρια της χαλαρά αφημένα επάνω στα πόδια της. Η γυναίκα είναι κομψά ντυμένη, καλοχτενισμένη, με καλόγουστο φόρεμα και κοσμήματα και σωστό φωτισμό, άρα συμπεραίνεται ότι πρόκειται για επαγγελματική φωτογράφιση.

Διαπροσωπική μεταλειτουργία: Με το εφέ της σκίασης, το οποίο δίνει «βάθος» και απόσταση από τη δεύτερη εικόνα, αυτή ενός γράμματος σε λατινική γραφή και με την ημερομηνία εμφανή επάνω δεξιά (1942), η φωτογραφία της γυναίκας μένει σε πρώτο πλάνο και μας ωθεί να συμπεράνουμε ότι η ίδια είναι η συντάκτρια της επιστολής.

Κειμενική μεταλειτουργία: Στην κορυφή του εξωφύλλου και στον τίτλο του βιβλίου δεσπόζει το όνομα του επιμελητή της έκδοσης, με μεγαλύτερο μέγεθος γραμματοσειράς από τον κυρίως τίτλο. Δεξιά του ονόματος, με μικρότερη γραμματοσειρά, αναγράφεται η λέξη «ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ» οπότε γίνεται ξεκάθαρο ότι πρόκειται για κείμενα που επιμελήθηκε και δεν συνέγραψε ο ίδιος. Τα κόκκινα γράμματα στη λέξη «ΞΕΧΑΣΕΤΕ» του τίτλου «ΜΗ ΜΕ ΞΕΧΑΣΕΤΕ», δίνουν έμφαση στην επίκληση/συναισθηματική έκκληση της γυναίκας, που όπως συμπεραίνουμε από τον υπότιτλο (που διαχωρίζεται με μία οριζόντια γραμμή από τον κυρίως τίτλο) είναι μία από τις τρεις Εβραίες μητέρες που γράφουν στους γιους τους, από το γκέτο της Θεσσαλονίκης (αγκίστρωση τίτλου-εικόνας).

Κάτω αριστερά, σε εμφανές σημείο, επάνω από τη σύνθεση των δύο εικόνων, με άσπρα γράμματα επάνω σε κόκκινο φόντο βρίσκεται το όνομα του εκδοτικού οίκου του βιβλίου, ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ. Το κόκκινο χρώμα, τόσο στη λέξη «ΞΕΧΑΣΕΤΕ», όσο και ως φόντο στο όνομα του εκδοτικού οίκου, εκπέμπει ενσυνείδητη δύναμη. Το λευκό είναι στην ουσία άθροισμα όλων των χρωμάτων, βασικών και συμπληρωματικών, είναι «όχι-χρώμα» που περιλαμβάνει, σύμφωνα με το προσθετικό μοντέλο, όλα τα χρώματα και ταυτίζεται με τη δυνατότητα της γέννησης, της «αρχής», σε αντίθεση με το μαύρο χρώμα του τίτλου, το οποίο ταυτίζεται με τη δυνατότητα του θανάτου, την απουσία χρώματος, το «τέλος».

Η εικονογράφηση σύμφωνα με την τυπολογία του Burke (2003) είναι κοινωνική και υλικού πολιτισμού και το κοινό κατευθύνεται σε ένα συγκεκριμένο νόημα σύμφωνα με την πρόταση του Barthes (2007) για την ακύρωση της εικόνας, που στρέφει την προσοχή των αναγνωστών/αναγνωστριών σε ένα συγκεκριμένο νόημα (μία γυναίκα με φόντο μία επιστολή) σε συνδυασμό με τη συμπληρωματική λειτουργία του λόγου (των λέξεων του τίτλου «ΜΗ ΜΕ ΞΕΧΑΣΕΤΕ») που είναι ταυτόχρονα και αυτόνομη με τη νοηματοδότηση από τον υπότιτλο «ΤΡΕΙΣ ΕΒΡΑΙΕΣ ΜΗΤΕΡΕΣ ΓΡΑΦΟΥΝ ΣΤΟΥΣ ΓΙΟΥΣ ΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟ ΓΚΕΤΟ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ».

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΒΙΒΛΙΟΥ/ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο επιμελήθηκε ο Λεόν Σαλιτιέλ, διδάκτορας σύγχρονης ελληνικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας και προλόγισαν οι: Γιάννης Μπουτάρης, τέως δήμαρχος Θεσσαλονίκης και Ζανέτ Μπαττίου, αρχαιολόγος, διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, το οποίο και φιλοξενεί τη συλλογή των επιστολών.

Ο τέως δήμαρχος Θεσσαλονίκης, που είναι ένα από τα σημαντικότερα ονόματα στον τομέα του κρασιού στην Ελλάδα, ανέδειξε εκ νέου την πολυπολιτισμικότητα της Θεσσαλονίκης (από την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) την οποία έχει αποκαλέσει «αδελφή της Σμύρνης και παιδί της Κωνσταντινούπολης». Ανέλαβε προσωπικά πρωτοβουλίες για την ανάδειξη ιστορικών οροσήμων της πόλης, μουσουλμανικών και εβραϊκών, ζήτησε συγγνώμη εκ μέρους της Θεσσαλονίκης για την αποσιώπηση της «πιο ζοφερής στιγμής της ιστορίας της», αυτήν της εξόντωσης του εβραϊκού στοιχείου και δραστηριοποιήθηκε για την ίδρυση Μουσείου Ολοκαυτώματος. Η Ζανέτ Μπαττίου γεννήθηκε και μεγάλωσε στα Γιάννινα. Σπούδασε Ιστορία, Αρχαιολογία και Μουσειολογία. Είναι μέλος του διεθνούς οργανισμού International Holocaust Remembrance Alliance από το 2000 και εκπροσωπεί τη χώρα μας στην Επιτροπή Εργασίας Μουσείων και Μνημείων. Το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος εισήγαγε με δική της πρωτοβουλία και συστηματοποίησε την Εκπαίδευση για το Ολοκαύτωμα στη χώρα μας προσφέροντας σχετικές επιμορφωτικές δραστηριότητες, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων. Από τις 267 σελίδες του βιβλίου, οι 66 φιλοξενούν φωτογραφικό υλικό της εποχής, από αρχεία, άρθρα και γελοιογραφίες εφημερίδων.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ – ΒΙΒΛΙΟΥ

- Χρονικό αντιβραϊκών μέτρων στην κατοχική Θεσσαλονίκη
- Χάρτης γερμανοκρατούμενης Θεσσαλονίκης 1943
- Σημείωμα για τη μετάφραση
- Κατάλογος επιστολών
- Επιστολές
- Πηγές εικόνων

ΠΡΟΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ

Η πηγή αξιοποιείται ως φορέας ιστορικών πληροφοριών (όχι ευρείας κυκλοφορίας, εφόσον μιλάμε για προσωπική αλληλογραφία) καλύπτοντας την προθετικότητα του επιμελητή για καταγραφή των γεγονότων και διατήρηση της ιστορικής μνήμης.

Οι ίδιες οι γυναίκες-συντάκτριες των επιστολών, πέρα από την πρόθεση της διατήρησης της επικοινωνίας με τα οικεία πρόσωπα, μεταφέρουν το κλίμα και τις ιδέες της εποχής, παρέχοντας πληροφορίες για την επικαιρότητα, τις προκαταλήψεις που βιώνουν, καθώς και για τις αποφάσεις που καθορίζουν το μέλλον τους.

Ο ιστορικός χρόνος είναι γραμμικός, καθώς οι αφηγήσεις εξελίσσονται σε διάστημα δύο ετών, με την πρώτη να έχει συνταχθεί στις 17 Μαΐου 1942 και την τελευταία στις 17 Απριλίου 1943. Ο ιστορικός χώρος είναι η Θεσσαλονίκη υπό γερμανική κατοχή.

Συγκεκριμένα, παρατίθενται οι επιστολές των:

Σάρα (Σαρίνα) Σερρέρο-Σαλτιέλ (1902-1943), η οποία έστειλε είκοσι οκτώ επιστολές στον γιο της Μωρίς που βρισκόταν στην Αθήνα, από 17 Μαΐου 1942 έως 21 Μαρτίου 1943.

Νεάμα Τζιβρέ-Καζές (1889-1943), η οποία έστειλε δώδεκα επιστολές, πρώτα στον έναν της γιο, Μωρίς και έπειτα και στους δύο, Μωρίς και Μπέρτο, από 30 Ιανουαρίου έως 10 Απριλίου 1943.

Ματίλντα Μπαρούχ (1883-1943), η οποία έστειλε ένδεκα επιστολές στον γιο της, Φρέντυ, από 28 Φεβρουαρίου έως 17 Απριλίου 1943.

Οι τρεις γυναίκες, ηλικίας από σαράντα έως εξήντα χρονών, γράφουν στους γιους τους, ηλικίας από είκοσι έως και τριάντα πέντε χρονών και είναι μάλλον σίγουρο ότι δεν ήταν σε επαφή μεταξύ τους. Ανήκαν σε οικογένειες της μεσαίας τάξης, με πιο ευκατάστατη την οικογένεια Σαλτιέλ, λόγω των αναφορών σε εμπορικές δραστηριότητες στις επιστολές, καθώς και της περιγραφής της καθημερινότητας όσον

αφορά προμήθειες, φαγητό και ένδυση, αλλά και συμμετοχή σε πολιτιστικά δρώμενα της εποχής.

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Το φωτογραφικό, οπτικό υλικό που περιέχεται στο βιβλίο χρησιμοποιείται ως δευτερογενής παράλληλη τεκμηρίωση πληροφοριών που περιλαμβάνονται στις επιστολές, όσον αφορά τόσο ιστορικά γεγονότα όσο και πληροφορίες της καθημερινότητας που μεταφέρουν στο σήμερα, το κλίμα της εποχής. Παρατίθενται οικογενειακές φωτογραφίες διαφόρων περιστάσεων, φωτογραφίες της πόλης την εποχή εκείνη, φωτογραφίες-μαρτυρίες για τη μεταφορά των Εβραίων στο γκέτο, τις καταστροφές σε συναγωγές και νεκροταφεία, φωτογραφίες των ίδιων των επιστολών στην πρωτότυπη γλώσσα γραφής (τη γαλλική), επίσημα έγγραφα, έγγραφα αντισημιτικών διαταγών, φωτογραφία του διακριτικού-κίτρινου αστεριού που επιβλήθηκε στους Εβραίους, γελοιογραφίες, προπαγανδιστικά σκίτσα και δημοσιεύσεις από εφημερίδες της εποχής, δημοσιεύσεις για καλλιτεχνικά δρώμενα, συνταγές και επικαιρότητα.

Όλες οι φωτογραφίες συνοδεύονται από υπότιτλους περιγραφής και συγκεκριμένα: Οι φωτογραφίες-τεκμήρια από αρχεία, εφημερίδες και προσωπικές συλλογές συνοδεύονται από υπότιτλους με στοιχεία για την προέλευση του τεκμηρίου (όνομα εφημερίδας, ημερομηνία δημοσίευσης, αρχειακή συλλογή) και μετάφραση, όπου αυτή είναι απαραίτητη. Οι ομαδικές/οικογενειακές φωτογραφίες όπου εντοπίζεται ο ιστορικός ρόλος των γυναικών συντακτριών των επιστολών, αλλά και των πρωταγωνιστών των δραματικών γεγονότων που περιγράφονται, συνοδεύονται από υπότιτλο περιγραφής και ονομάτων των εικονιζόμενων, καθώς και της αρχειακής συλλογής προέλευσής τους.

Το ιστορικό πλαίσιο της αλληλογραφίας, παρατίθεται στην εισαγωγή του βιβλίου, δίνοντας έτσι στους αναγνώστες και στις αναγνώστριες τη δυνατότητα να αντιληφθούν και να ερμηνεύσουν τη σημασία των αναφορών των τριών γυναικών στις επιστολές τους.

Με παράθεση σε ιστορικές πηγές από τον επιμελητή, προς επίρρωση των πληροφοριών που παρέχονται στο εισαγωγικό αυτό κομμάτι του βιβλίου, καταρρίπτονται μύθοι - όπως η αναλογία των θυμάτων του λιμού του 1942 - και γίνεται καλύτερα κατανοητός ο ρόλος του δημόσιου λόγου, όπως εκφραζόταν στον Τύπο της εποχής, όπως και ο ρόλος των προφορικών διαδόσεων.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟ

Η καίρια γεωπολιτική θέση της Θεσσαλονίκης, την οποία κατέλαβαν οι Γερμανοί στις 9 Απριλίου του 1941, συντέλεσε στο να μετατραπεί από τους κατακτητές σε σημαίνοντα εφοδιαστικό και διαμετακομιστικό κόμβο. Η πόλη είχε να προσφέρει

τεράστιες ποσότητες τροφίμων και πρώτων υλών που κατασχέθηκαν και διατέθηκαν προς όφελος των δυνάμεων του Άξονα. (Λώλος, 2022)

Σύντομα εφαρμόστηκε μία σειρά αντιεβραϊκών μέτρων, τα οποία περιλάμβαναν το κλείσιμο των εβραϊκών εφημερίδων, την καταλήστευση βιβλιοθηκών και συναγωγών, τον επαγγελματικό αποκλεισμό των Εβραίων ή τον εξαναγκασμό τους σε καταναγκαστικά έργα, την καταγραφή των περιουσιών τους, την επίταξη των σπιτιών τους, τον αποκλεισμό τους από τη χρήση μεταφορικών μέσων και επικοινωνίας, τη «σήμανση» της εθνικότητάς τους και τον εγκλεισμό τους σε γκέτο, με τελική κατάληξη τον εκτοπισμό και την εξόντωσή τους. (Σαλιέλ, 2018)

1. ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΕ ΜΟΝΑΔΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΗ ΛΕΞΗ «ΠΟΛΕΜΟΣ»

Σαρίνα Σαλιέλ

Σελ. 124 Όμως συνηθίζουμε σε όλα, αυτός ο πόλεμος μας έμαθε να έχουμε υπομονή.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Πόλεμος - υπομονή (αναγκαστική επιλογή).

Σελ. 127 Επισκέφθηκα δύο φορές τον φίλο σου... που πονούσε το πόδι του, πάει καλύτερα. Πόσο στενάχωρο είναι να βλέπεις τα παιδιά άρρωστα και μακριά από τους δικούς τους.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Πόλεμος - ασθένειες - στέρηση οικογένειας.

Σελ. 138 όμως με οικονομία, γιατί δεν βρίσκουμε πια καλό σαπούνι

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Πρόβλημα με την καθαριότητα/υγιεινή.

Σελ. 141 Καθόλου τρυφερότητα γύρω μου. Είναι αλήθεια πως τώρα πρέπει να ξεπεράσω τέτοιες πολυτέλειες γιατί είναι μια τέτοια, αφού όλες οι μητέρες έχουν αποχωριστεί από τα παιδιά τους.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Πόλεμος ενάντια στις σχέσεις στοργής.

Σελ. 142 Έκανες προμήθειες από τρόφιμα; Αγόρασε όσα μπορείς.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ανασφάλεια σίτισης.

Σελ. 144 Μου λες πως οι τιμές έχουν πέσει στην Αθήνα. Επωφελήσου και αγόρασε τρόφιμα, γιατί προς το παρόν είναι πολύ δύσκολο να σου στείλω πράγματα από εδώ. (2/12/1942)

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ανατιμήσεις προϊόντων, δυσκολίες στη μεταφορά αγαθών.

Σελ. 148 Εδώ είναι πάντα η ίδια μονότονη ζωή. Από τις 4:30 η ώρα είμαστε ήδη όλοι στο σπίτι, και είμαστε υποχρεωμένοι να κοιμόμαστε νωρίς.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Περιορισμοί σε δραστηριότητες καθημερινότητας.

Σελ. 149 Έχουν περάσει δεκαπέντε μέρες που δεν είδα τον Γιαννάκη. Αυτό είναι δύσκολο τώρα εξαιτίας της συγκοινωνίας.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Δυσκολίες στη μετακίνηση.

Σελ. 164 Ήταν ένα γεγονός να βλέπεις τον κόσμο με καπέλα και καλοντυμένο. Γιατί δεν βλέπουμε πλέον ανθρώπους κομψούς.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αλλαγές στην ενδυμασία, οικονομικοί/ψυχολογικοί λόγοι.

Σελ. 164 Ο παππούς... τα απογεύματα μένει στο σπίτι γιατί στο καφενείο δεν έχει θέρμανση.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Έλλειψη προμηθειών/ ανέσεων όπως θέρμανση.

Σελ. 169 Την Πέμπτη είχα τις... με τα εργόχειρά τους. Συζητήσαμε κι έπειτα τραγουδήσαμε και χορέψαμε. Τώρα διασκεδάζουμε οικογενειακά.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ψυχαγωγία εντός της κατοικίας.

Σελ. 175 Τραγουδήσαμε και χορέψαμε και γελάσαμε μέχρι δακρύων όπως πριν τον πόλεμο

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Περιορισμός διασκέδασης/ψυχαγωγίας από ψυχολογικούς λόγους.

Σελ. 172 Αυτή την εβδομάδα είχα την ... τη μοδίστρα για να διορθώσω τα παλιά μου ρούχα, γιατί δεν κάνουμε τίποτε καινούργιο τώρα.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Περιορισμοί στις δαπάνες ένδυσης.

Σελ. 172 Του πρότειναν μάλιστα να διδάξει στο Πανεπιστήμιο, τόσο ικανός είναι για καθηγητής. Δυστυχώς ο πόλεμος διέκοψε τις σπουδές του.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ματαίωση σταδιοδρομίας.

Σελ. 176 Το Σάββατο ήταν το μπαρ μιτσβά του Δέχθηκαν μόνο επισκέψεις, θα το γιορτάσουν μετά τον πόλεμο.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αναβολή εορτασμών.

Ματίλντα Μπαρούχ

Σελ. 205 Δεν μας έχει μείνει πλέον τίποτα. Όλα έχουν ξεφτίσει σαν ύφασμα. Δεν υπάρχει τίποτα που θα πάρω μαζί μου. Τα σπίτια άδειασαν από το φόβο ότι από τη μια στιγμή στην άλλη μπορεί να φύγουμε.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εκποίηση περιουσιών. Απελπισία, αγωνία μπροστά στο αναπόφευκτο.

Σελ. 206 Περιμένουμε κάθε μέρα να μας πάρεις τηλέφωνο. Λες ότι είναι δύσκολο να έχεις μια συνομιλία το πρωί. Πάρε μας οποιαδήποτε ώρα αλλά μέχρι τις 5 γιατί μετά τις 5 δεν μπορούμε πια να βγούμε.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Απαγόρευση κυκλοφορίας. Περιορισμός και στις επικοινωνίες.

Σελ. 206 Βλέπω συχνά τον Σάλαμο, ... Έρχεται σχεδόν κάθε μέρα από εδώ... Και σ' αυτόν όπως σε όλους: δεν του έχει μείνει τίποτα.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εκποίηση περιουσιών.

Νεάμα Καζές

Σελ. 235 Αυτήν την εβδομάδα οι δουλειές είναι πολύ ήσυχες. Το βερνίκι για τα παπούτσια πωλείται αρκετά δύσκολα (πώληση 2 ντουζίνες στα 1.800 σε παρακαταθήκη). Το σαπούνι το ίδιο: Η αγορά είναι γεμάτη από πωλητές σαπουνιού. Οι πωλήσεις γίνονται σε πολύ μικρές ποσότητες. Αύριο θα πάω με τον Μάριο στο χωριό για να πουλήσω σαπούνι. Σαπούνι. Καλόοοο!⁸ Εν συγκρίσει τα τρόφιμα είναι προσιτά: Λεπτομέρειες των τιμών: Ψωμί 1.200. Λάδι 6.000-6.200. Πατάτες 750-900. Φασόλια 1.600-1.800. Ζάχαρη 16.000. Τυρί 10.000. Χαρουπίνι⁹ 3.800 κτλ. κτλ.

⁸ Περιοδεία στην επαρχία για πώληση αγαθών, τακτική πλανόδιων πωλητών να «διαλαλούν» το εμπόρευμα.

⁹ Το χαρούπι (ή ξυλοκέρατο) ήταν τροφή της Κατοχής που έσωσε τους υποσιτισμένους Έλληνες. Σήμερα κατατάσσεται στις «υπερτροφές» λόγω των πολύτιμων θρεπτικών συστατικών του.

Σαπούνι 4.500! Γράψε μου και εσύ τις τιμές. Χαλβάς 8.000. Κρέας 6-8.000. Το ψάρι από 2.500 (κυπρίνος). Τρώμε μερικές φορές κρέας. Εδώ και 8 μήνες έχουμε ξεχάσει τη γεύση. ... Αγόρασες παπούτσια; Οι μπότες μου έχουν γίνει παλιοπάπουτσα.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Περιορισμός στις αγορές αγαθών και τροφίμων λόγω ανατιμήσεων. Καθαριότητα, υγιεινή και κομψότητα σε δεύτερη μοίρα.

Σελ. 237 Την Κυριακή επίσης κρατήσαμε την Τζίνα να δειπνήσει μαζί μας. Το μενού ήταν λίγο πιο πλούσιο από τα συνηθισμένα. Λίγος κυπρίνος με δαμάσκηνα, το παστελίκιο¹⁰ με πατάτες που σου έγραψα την Παρασκευή και μια σαλάτα. Για επιδόρπιο, για πρώτη φορά από τον πόλεμο, μήλα φιρίκια (στα 1.500 η οκά) μια ντουζίνα προς τιμή σου.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αλλαγή διατροφής. Περιορισμοί στα γεύματα. Επιδόρπιο είδος πολυτελείας.

Σελ. 238 Αγόρασες παπούτσια; Προσπάθησε να τα αγοράσεις το συντομότερο. Εδώ τα είδη υποτιμώνται με μια ιλιγγιώδη ταχύτητα, προπάντων τα είδη διατροφής. Δεν είναι σε εκατοντάδες δραχμές, είναι σε χιλιάδες δραχμές κάθε μέρα. Δεν μπορούμε να κυκλοφορήσουμε στην αγορά, σύμφωνα με όσα μου λέει ο Μπέρτο, γιατί εγώ δεν έχω πάει να δω ακόμα. Το εισιτήριο του τραμ είναι στις 150 δραχμές. Σκέφτομαι να πάω να δω την κ. Αβαγιού αλλά εκτός από τις 200 δραχμές για το τραμ φτάνουμε στο σπίτι με το μανίκι ξεχειλωμένο ή χωρίς κουμπιά.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ανατιμήσεις αγαθών, ιδιαίτερα τροφίμων. Μετακινήσεις με κακές συνθήκες (πολυκοσμία τραμ).

Σελ. 241 Τραμ: 150 δραχμές!! Πάω με τα πόδια κάθε μέρα.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Απαγορευτικό κόστος μέσων μεταφοράς.

Σελ. 241 Βερνίκι για τα παπούτσια: Κανένας δεν αγοράζει σήμερα σε μεγάλη ποσότητα.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Είδη περιποίησης/κομψότητα σε δεύτερη μοίρα.

Σελ. 268 Θα σου φανεί περίεργο κα θα σε κάνει να χαμογελάσεις, για μια στιγμή θα πήγαινα να παντρευτώ με έναν γέρο παράλυτο για να αλλάξω υπηκοότητα...για αυτόν τον γέρο υπήρχαν 5 διεκδικητές που θα τον παίρναν πρώτα απ' όλα για να τον ταΐζουνε και να τον προσέχουνε.

¹⁰ Είδος πίτας με τυρί, σπανάκι ή μελιτζάνα. <https://www.tovima.gr/2012/07/22/books-ideas/enas-ebraios-salonikios-sto-parisi/> (Ημερομηνία ανάκτησης: 21/9/2023)

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Απεγνωσμένες λύσεις επιβίωσης.

Είναι φανερό ότι ο πόλεμος επηρέασε όλες τις εκφάνσεις της ζωής αυτών των ανθρώπων, από την καθημερινή τους διατροφή, την ένδυση και την ψυχαγωγία, μέχρι την επαγγελματική τους δραστηριότητα (και αποκατάσταση) και τους εορτασμούς, καθώς και την ψυχολογία τους.

2. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΗ ΣΠΙΤΙΩΝ

Στις επιστολές που ακολουθούν, παρουσιάζονται οι διαδοχικές αλλαγές σπιτιών, οι απώλειες της περιουσίας της οικογένειας, είτε λόγω κατασχέσεων είτε λόγω κλοπής, καθώς και οι δύσκολες συνθήκες υπό τις οποίες πραγματοποιούνται οι μετακομίσεις (νύχτα, χωρίς ηλεκτρικό). Η εγκατάσταση στο νέο σπίτι, απαιτεί πολύ κόπο προκειμένου οι συνθήκες κατοίκησης να είναι ικανοποιητικές, όσον αφορά καθαριότητα, λειτουργικότητα και εμφάνιση της νέας κατοικίας.

Η τελευταία αναφορά μετεγκατάστασης, αφορά τη μεταφορά και τον εγκλεισμό τους στο γκέτο.

Σαρίνα Σαλτιέλ

Στην πρώτη επιστολή από την Ιρένε Μάρκος (κόρη φιλικής οικογένειας) στον Μωρίς (γιο της Σαρίνας Σαλτιέλ), γίνεται αναφορά στις αναγκαστικές «συγκατοικήσεις» λόγω επιτάξεων των σπιτιών.

Πρώτη επιστολή από Ιρένε Μάρκος, 4/1/1942, σελ. 91 Εδώ και ένα μήνα που οι γονείς σου είναι μαζί μας...

Επιστολή 3, 26/5/1942, σελ. 98 ...πήγα στο μαγαζί του μπαμπά όπου μεταφέραμε τα έπιπλά μας, που μας τα έδωσαν από την Kommandatur. Είναι σε κακή κατάσταση όμως τα έχουμε. Τώρα πρέπει να βρούμε ένα σπίτι. Μας κράτησαν τις κουρτίνες, τα λινόλεουμ, τις λάμπες, την μπανιέρα, το τηλέφωνο.

Επιστολή 10, 21/9/1942, σελ. 121 Να χρησιμοποιήσεις ένα σεντόνι ή άσπρη φανέλα, γιατί αυτό (το μπουρνούζι) που είχαμε μας το έκλεψαν κατά τη μετακόμιση.

Επιστολή 10, 21/9/1942, σελ. 121 Αύριο δεν ξέρω που θα βρίσκομαι, το ίδιο και η γιαγιά καθώς και η οικογένεια Μάρκος, γιατί το σπίτι το έχουν επιτάξει. Αύριο το πρωί θα πάμε στο Kuatiram (υπηρεσία στέγασης) για να μας δώσουν ένα άλλο σπίτι.

Επιστολή 11, 1/10/1942, σελ. 123 Μετά από πολύ δυσκολία καταφέραμε να πάρουμε ένα σπίτι μέσω του Kuatiram στις Εξοχές... Ένα ισόγειο 3 δωματίων, ένα για μένα, το άλλο για τη γιαγιά και το άλλο για τη μισή από την οικογένεια Μάρκος γιατί έμεινε ένα μόνο δωμάτιο στο σπίτι που μέναμε. Η μετακόμιση έγινε στις 10 η ώρα τη νύχτα, γιατί το φορτηγό του Kuatiram δεν ήταν διαθέσιμο παρά μόνο αυτή την ώρα και αυτά χωρίς ηλεκτρικό.

Επιστολή 12, 8/10/1942, σελ. 127 Ο παππούς εγκατέστησε σήμερα τη σόμπα, γιατί κάνει κρύο και πρέπει να είμαστε έτοιμοι για τον χειμώνα.

Επιστολή 13, 18/10/1942, σελ. 130 Αρχίσαμε να συνηθίζουμε σ' αυτό το σπίτι. Άσπρισα την κουζίνα, την τουαλέτα και το μπάνιο που το έχουμε σαν αποθήκη, αφού η μπανιέρα μας έμεινε στο παλιό σπίτι. Όλοι όσοι μας επισκέπτονται μας συγχαίρουν για το χαριτωμένο σπιτάκι, όμως αυτό είναι η δική μου δουλειά ενός μήνα, απ' το πρωί ως το βράδυ, που το έκανε όμορφο. Με τα ελάχιστα που έφερα, το ταχτοποιήσα καλά και η καθαριότητα είναι σπουδαίο πράγμα. Δεν έχω κανέναν να με βοηθήσει.

Επιστολή 16, 26/11/1942, σελ. 142 Οι δεσποινίδες Μάρκος δεν παραλείπουν να έρχονται να μας δουν. Είναι σειρά τους να κοιμούνται 6 σε ένα δωμάτιο. Τους λείπουμε πολύ γιατί με την καινούργια γειτόνισσα δεν περνάνε τόσο καλά όσο με μένα.

Επιστολή 18, 11/12/1942, σελ. 148 Προχθές πήγα στο σπίτι του Γιαννάκη για να πάρω το σιτάρι που έχουμε. (σε φιλικό σπίτι φυλάγονται οι προμήθειες)

Επιστολή 27, 23/2/1943, σελ. 179 Τώρα εγκατασταθήκαμε στο δωμάτιο του σπιτιού μας στην οδό Πτολεμαίων 43. (μεταφορά στο γκέτο).

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αναγκαστικές συγκατοικήσεις, κατασχέσεις/καταστροφή περιουσίας, μετακομίσεις με δύσκολες συνθήκες, κλοπές, αποκατάσταση νοικοκυριού με πολύ κόπο, περιορισμός στις ανέσεις (θέρμανση), ταλαιπωρία τρίτης ηλικίας, καμία βοήθεια. Διαρκείς μετεγκαταστάσεις με τελική αυτή στο γκέτο.

Ματίλντα Μπαρούχ

Επιστολή 1, 28/2/1943, σελ.199 Όπως είδες στο γράμμα μου, κατοικούμε στην οδό Αμαλίας 30, όπου θα στέλνεις από τώρα τα γράμματά σου. Έχουμε ένα πολύ μεγάλο δωμάτιο, δηλαδή δύο δωμάτια χωρίς χώρισμα. Έχουμε 4 κρεβάτια, από τη μια πλευρά δύο κρεβάτια για τους Τζουλένο, Υβόννη και Κλοντ, απ' την άλλη η θεία και εγώ. Τα δύο απέναντι από τα άλλα, μια σόμπα, ένα τραπέζι στη μέση για να τρώμε.

...ευτυχώς μένουμε με κόσμο που είναι πολύ ευγενικοί.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αλλαγή κατοικίας, συμβιβασμός με συνθήκες αναγκαστικής συγκατοίκησης.

Νεάμα Καζές

Επιστολή 2, 3/2/1943, σελ. 240 Οι ένοικοι από το επιταγμένο δωμάτιο δεν έχουν έρθει ακόμα.

Επιστολή 3, 11/2/1943, σελ. 250 Το μικρό δωμάτιο, ο ενοικιαστής δεν ήρθε. Περιμένουμε την οικογένεια ολόκληρη, η αδελφή του ιδιοκτήτη με τον σύζυγό της, τον γιο τους και τις δυο κόρες, την πεθερά, που θα έρθουν να μείνουν στο σπίτι μας.

Επιστολή 4, 20/2/1943, σελ. 253 Η Τζίνα ήρθε να με δει στις 2 η ώρα...Ήρθε πιο κοντά σε μας, στο σπίτι του λογιστή του Αβαγιού.

Επιστολή 4, 20/2/1943, σελ. 254 Στο σπίτι μας νοίκιασα στην Έλντα Ναχμιάς το δωμάτιό μου και πήρα την κλειστή βεράντα στην οποία ο ιδιοκτήτης θα βάλει επίσης την πεθερά του. Ο σύζυγος της Έλντα είναι πολυλογάς, έτσι ξεχνάμε για λίγο τις σκοτούρες μας. Έχουν ένα μωρό που κλαψουρίζει όλη τη μέρα.

Επιστολή 4, 20/2/1943, σελ. 255 Άμα μια μέρα έχω καλή διάθεση θα είχε πλάκα να δω τον Γιούσε με τον νέο του ενοικιαστή. Ο ένας θρήσκος και ο άλλος άπιστος και σκεπτικιστής.

Επιστολή 5, 21/2/1943, σελ. 257 Ο ενοικιαστής μας ο κ. Μόλχο είναι ο γιος του Ζοζέφ Μόλχο... Το πρωί πήγαμε να δηλώσουμε το δωμάτιο μαζί. Όλοι πρέπει να το κάνουν.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αναγκαστικές μετακινήσεις/συγκατοικήσεις. Λίγα τετραγωνικά μέτρα για πολλούς ανθρώπους. Καθημερινή τριβή και περισπασμοί από την αγωνία του πολέμου. Υποχρεωτική ενημέρωση Αρχών για κάθε αλλαγή.

3. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΑΠΩΛΕΙΑ ΕΒΡΑΪΚΩΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΩΝ

«Όσον αφορά τις εβραϊκές περιουσίες, εδώ η διαδικασία εκμετάλλευσης έλαβε τον πλέον επίσημο τρόπο, αφού το ελληνικό κράτος κλήθηκε να νομιμοποιήσει με την παρουσία του τη λεηλασία. Η Υπηρεσία Διαχείρισης Ισραηλιτικών Περιουσιών (ΥΔΠ), που συνεστήθη ως ο φορέας που επισημοποιούσε τη δήμευση των εβραϊκών περιουσιών, έγινε η κεντρική σκηνή όπου συνέρρεαν άπαντες, από συνεργάτες των Γερμανών μέχρι πρόσφυγες από τις βουλγαροκρατούμενες περιοχές, για να λάβουν ένα κομμάτι από το ακρωτηριασμένο εβραϊκό, πολύτιμο σώμα. Δημόσιοι, δημοτικοί και τραπεζικοί υπάλληλοι έσπευσαν να στελεχώσουν τον φορέα, ενώ δεκάδες δικηγόροι αιτούνταν να οριστούν ως εκτιμητές των περιουσιών, ώστε να λάβουν κι αυτοί κάποια αμοιβή. Η διεύρυνση του κύκλου της συνενοχής που επιχειρούσαν οι ναζί έφτασε το μέγιστο με την ΥΔΠ, ενώ διάφοροι τρίτοι, συνεργάτες, δωσίλογοι και λοιποί πρόθυμοι, επιχειρούσαν να επηρεάσουν τις αποφάσεις για ίδιο όφελος. Η έρευνα έχει αναδείξει τα τελευταία χρόνια την έκταση της λεηλασίας που επήλθε όταν οι Εβραίοι εκδιώκονταν από τα σπίτια τους για να μεταφερθούν στα γκέτο ή στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Βαρώνου Χιρς, για τον εκτοπισμό στο Άουσβιτς. Οι κάθε λογής κινητές περιουσίες των Εβραίων της Θεσσαλονίκης εκποιήθηκαν με κάθε μέσο και τρόπο τις σκοτεινές εκείνες ημέρες.» (Μπουρούτης 2020, σ. 68)

Η επίταξη σπιτιών από τους Γερμανούς, ανάγκαζε τους ιδιοκτήτες τους να μετακομίζουν και να μοιράζονται, πολλές φορές, ένα σπίτι με περισσότερες οικογένειες ή μέλη αυτών, συγκατοικώντας μαζί τους ενίοτε υπό ασφυκτικές συνθήκες. Κατά τη διάρκεια αυτών των μετακομίσεων δεν ήταν δυνατόν να μεταφέρουν όλη την περιουσία τους (όση δεν είχε κατασχεθεί) μέρη της οποίας εμπιστεύονταν σε φιλικές οικογένειες

(προμήθειες σε τρόφιμα) ή και σε «συγκατοίκους» (προμήθειες σε ξύλα για θέρμανση). Υπήρχαν απώλειες, είτε λόγω κακής συντήρησης είτε λόγω κλοπών.

Σαρίνα Σαλτιέλ

Επιστολή 18, 11/12/1942, σελ. 148. Προχθές πήρα στο σπίτι του Γιαννάκη για να πάρω το σιτάρι που έχουμε. Όλο ήταν καταφαγωμένο από τα σκουλήκια.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Καταστροφή αποθεμάτων τροφής.

Επιστολή 23, 26/1/1943, σελ. 168. Την περασμένη Τρίτη πήγα να πάρω τα ξύλα που είχαμε στο σπίτι της Πατρών Γερμανός. Ήταν εντελώς άδειο, μου είπαν ότι τα πήραν κλέφτες, εγώ είμαι σίγουρη ότι ο κλέφτης είναι ο ιδιοκτήτης γιατί μου συμπεριφέρθηκε με άσχημο τρόπο.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εκμετάλλευση κατάστασης από επιτήδειους, κλοπές.

4. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΓΚΕΤΟ

Η μεταφορά των ανθρώπων αυτών στο γκέτο, από όπου θα αναχωρήσουν σταδιακά προς τα στρατόπεδα εξόντωσης, αποτελεί το τελικό στάδιο του προμελετημένου σχεδίου. Μετά την αναχώρησή τους, οι περιουσίες τους (ή ό,τι κατάφεραν να διασώσουν από αυτές) καταληστεύονται.

Σελ. 193 «Για τα εμπορεύματα των καταστημάτων και τα έπιπλα των κατοικιών γίνεται μεγάλη ληστεία. Μόλις αναχωρούν οι ιδιοκτήται έρχονται γερμανικά αυτοκίνητα και παραλαβαίνουν όλα τα πράγματα που βρίσκονται εντός των κατοικιών.» (Επιστολή του Ζακ Σερρέρο, αδελφού της μητέρας του Μωρίς, μέσα/τέλη Απριλίου 1943, σελ. 192).

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ληλασία αγαθών.

Σελ. 210 Δυστυχώς έχουμε χάσει κάθε ελπίδα γιατί χθες μπλοκάρανε την πλευρά Αροέστου και πήραν όλους όσους βρίσκονταν εκεί. (Ματίλντα Μπαρούχ, 6^η επιστολή)

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Βίαιη μεταφορά στο γκέτο.

Σελ. 219 Πιστεύουμε να φύγουμε σήμερα. Θα είναι πολύ σύντομα. Ίσως αύριο. Δεν ξέρουμε τίποτα. (Ματίλντα Μπαρούχ, 9^η επιστολή)

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ανασφάλεια μέρα με τη μέρα για τον εκτοπισμό τους από το γκέτο.

Σελ. 259 Μόλις μας είπαν ότι υπάρχει αναβολή για μερικές μέρες αλλά κανείς δεν θέλει να το πιστέψει. Δυο τρένα έχουν ήδη φύγει. (Νεάμα Καζές, 6^η επιστολή)

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Φήμες που εντείνουν την ανασφάλεια και τη συναισθηματική φόρτιση.

Σαρίνα Σαλτιέλ

Επιστολή 27, 23/2/1943, σελ. 179 Τώρα εγκατασταθήκαμε στο δωμάτιο του σπιτιού μας στην οδό Πτολεμαίων 43. (μεταφορά στο γκέτο)

Επιστολή 28, .../3/1943, σελ. 181 Είναι αδύνατον να επικοινωνήσουμε. Είμαστε κλεισμένοι όλοι στα γκέτο. Δεν μπορέσαμε να επικοινωνήσουμε ούτε με τους συγγενείς μας στις Εξοχές.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εγκλεισμός στο γκέτο, αποκλεισμός επικοινωνίας.

5. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Επισκέψεις στο σινεμά, παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων, αλλά και απλοί περίπατοι με παρέες, όταν ο καιρός το επιτρέπει, αναφέρονται ως δραστηριότητες-διέξοδος από την καθημερινότητα του πολέμου.

Σαρίνα Σαλτιέλ

Επιστολή 2, 17/5/1942 σελ. 93 Σήμερα πήγα στο κοντσέρτο τζαζ του Μισέλ Ασσαέλ και της ορχήστρας του... Η αίθουσα ήταν γεμάτη και συνάντησα όλους τους παλιούς φίλους και φίλες.

Επιστολή 6, .../9/1942 σελ. 112 Σήμερα το πρωί κάναμε για πρώτη φορά μια βόλτα με βάρκα. Φωτογραφηθήκαμε χωρίς μεγάλη επιτυχία.

Επιστολή 7, 10/9/1942 σελ. 113 Ο Σωτήρης έκανε ένα πάρτι την Κυριακή.

Επιστολή 9, 20/9/1942 σελ. 119 Εδώ και 20 μέρες δεν πηγαίνω πια στη θάλασσα ... ο καιρός έχει αλλάξει. Ξέρεις, με τους φίλους μας έχουμε κάνει μία ομάδα που άλλοτε με περιπάτους ή στο σπίτι, προσπαθούμε να περάσουμε τα απογεύματά μας όσο γίνεται καλύτερα.

Επιστολή 19, 17/12/1942 σελ. 149 Το απόγευμα ήρθαν οι δύο αδελφές του ... και περάσαμε ένα ωραίο απόγευμα συζητώντας και πλέκοντας. Τώρα πια έχει κρύο και δεν μπορούμε να βγαίνουμε συχνά.

Επιστολή 21, 3/1/1943 σελ. 155 Σήμερα πήγαμε με τον μπαμπά στο Τιτάνια, σε ένα κοντσέρτο που έδωσαν οι καλλιτέχνες των θιάσων που βρίσκονται στη Θεσσαλονίκη. Ήταν θα έλεγα μια επιθεώρηση, είχε πολλά μπαλέτα και δεν ήταν κακό.

Επιστολή 22, 18/1/1943 σελ. 160 Χτες το πρωί πήγαμε στο θέατρο του Λευκού Πύργου. Ήταν τόσο αηδιαστικά αυτά που έλεγαν και έπαιζαν, χωρίς ντεκόρ ούτε κοστούμια, που μας ήρθε ναυτία. Βγήκαμε αηδιασμένοι και πληρώσαμε και 2.000 δραχ. το εισιτήριο.

Επιστολή 23, 26/1/1943 σελ. 168 Ήρθαν οι φίλοι μας και κάναμε έναν περίπατο στην εξοχή.

Επιστολή 23, 26/1,1943, σελ. 170 Χθες ήρθε η ... για να πάμε στο σινεμά. ... Είδαμε το έργο «Abbandono» (Η Ένοχος), δεν ήταν κακό.

Επιστολή 25, 8/2/1943, σελ. 175 Την Παρασκευή ήρθαν οι ... και πήγαμε σινεμά. Είδαμε το «Βιεννέζικο Αίμα».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Παρακολούθηση μουσικών κοντσέρτων, θεατρικών παραστάσεων, σινεμά. Περίπατοι και βόλτες με βάρκα, αναμνηστικές φωτογραφίες.

Ματίλντα Μπαρούχ

Επιστολή 9, 13/4/1943, σελ. 219 Πρέπει να ξέρεις ότι η Σαρίκα παντρεύτηκε κάποιον κύριο Ασσαέλ, δερματέμπορο, και ο Πέπο θα παντρευτεί αυτές τις μέρες με τη μικρή αδελφή του Έλιο Χάιμε. Μου έδωσαν καραμέλες.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Γάμοι υπό δραματικές συνθήκες. Προσπάθεια τήρησης εθίμων.

Νεάμα Καζές

Επιστολή 1, 30/1/1943, σελ. 235 Σήμερα Σάββατο η Τζίνα θα έρθει να με πάρει από το γραφείο για να αγοράσουμε ένα ζευγάρι κάλτσες για τη μαμά.

Επιστολή 2, 3/2/1943, σελ. 237 Εγώ σου έγραψα την περασμένη Παρασκευή όταν χιόνιζε. Ευτυχώς ο καιρός έχει αλλάξει. Παρόλο που έχει ομίχλη, μπορούμε να βγούμε στο δρόμο και να πάρουμε λίγο ήλιο όταν έχει. Μου είπαν ότι χιόνισε και σε σας επίσης.

Επιστολή 2, 3/2/1943, σελ. 239 Χθες που έκανε καλό καιρό πήγαμε με την κυρία Σιακή να κάνουμε μια βόλτα στη Σαλαμίνα και μετά σπίτι της.

Επιστολή 3, 11/2/1943, σελ. 250 Καθώς ο καιρός ήταν πιο γλυκός την περασμένη εβδομάδα, οι εκδρομές και οι βόλτες ήταν πολλές.

Επιστολή 10, 1/4/1943, σελ. 265 ...εκτός από το νοικοκυριό δεν έχει τι άλλο να κάνει αφού δεν ξέρουμε τι να κάνουμε.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Δραστηριότητες καθημερινότητας (ψώνια), βόλτες ανάλογα με τον καιρό, ενημέρωση για καιρικές συνθήκες. Αναμονή. Αναγκαστική απραξία.

6. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ

Οι αναφορές στην εργασιακή καθημερινότητα αποτυπώνουν τις αλλαγές στη ζωή τους. Τα αντιεβραϊκά μέτρα συμπεριλάμβαναν εξαναγκασμό σε καταναγκαστικά έργα καθώς και επαγγελματικό αποκλεισμό.

Σαρίνα Σαλτιέλ

Επιστολή 4, 17/8/1942, σελ. 101 Ο Σάμπη, ο σύζυγος της Ντόνα, κάνει τον σκουπιδιάρη.

(Διακόσιοι τριάντα Εβραίοι «εκ των επιστρατευθέντων διά υποχρεωτικήν εργασίαν» παραχωρήθηκαν από τις Γερμανικές Αρχές Κατοχής στην Υπηρεσία Καθαριότητας του Δήμου Θεσσαλονίκης) (Σαλτιέλ, 2018)

Επιστολή 5, 25/8/1942, σελ. 110 Η Όλη δεν έρχεται πια στο σπίτι, ζει με τον αδελφό της στο μαγαζί που έχουν τώρα.

Επιστολή 6, αρχές Σεπτεμβρίου 1942, σελ. 112 Το εμπόριο του Ελίκο πάει καλά. Είναι πολύ δαιμόνιος στις πωλήσεις

Επιστολή 7, 10/9/1942, σελ. 113 Ο Πίνχας έχει πολλές σκοτούρες και τώρα δουλεύει. Ο θεϊός θα αρχίσει κι αυτός. (καταναγκαστικά έργα)

Επιστολή 13, 18/10/1942, σελ. 131 Ο Άλμπερτ Τζιβρέ έχει επιστρέψει πλέον, όμως υποφέρει από πυρετούς. Σχεδόν όλοι έχουν πυρετό και κατάθλιψη. (καταναγκαστικά έργα)

Επιστολή 25, 8/2/1943, σελ. 176 Ήρθε και ο θεϊός Μώυς Αμπραβανέλ. Είναι άνεργος και δεν έχει πλέον ούτε το μαγαζί.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αλλαγή εργασιακής καθημερινότητας, επιστράτευση-υποχρεωτική εργασία για τις Αρχές Κατοχής, ψυχικές επιπτώσεις.

7. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΑΣΘΕΝΕΙΕΣ

Στην πλειοψηφία τους θέματα ασθενειών αντιμετωπίζονται στο σπίτι, με τη συνδρομή πρόθυμων φίλων ή συγγενών. Αποτυπώνονται, επίσης, ελλείψεις σε προμήθειες σκευασμάτων και περιγράφονται ασθένειες που δεν αντιμετωπίζονται (π.χ. ψώρα).

Σαρίνα Σαλτιέλ

Επιστολή 2, 17/5/1942, σελ. 92 Ο μπαμπάς θέλει να του στείλεις τα φάρμακα... αν βρεις ubrocarpine στείλ' το μου γιατί υποφέρω πολύ από τα αρθριτικά, κυρίως όταν έχει αέρα.

Επιστολή 2, 17/5/1942, σελ. 96 δεσποινίδες Μάρκος... μητέρα τους που είναι άρρωστη... με ένα τρομερό απόστημα στη γάμπα εξαιτίας μίας μόλυνσης. Εγώ κάνω τον γιατρό και τη νοσοκόμα και αυτές είναι πολύ ευχαριστημένες από τον τρόπο που περιποιούμαι την πληγή.

Επιστολή 6, .../9/1942, σελ. 111 Ο σύζυγος της Νίνη εγχειρίστηκε από περιτονίτιδα. Μόλις γίνει καλά θα φύγει κι αυτός.

Επιστολή 6, 10/9/1942, σελ. 114 Σήμερα έκανε στον μπαμπά την 2^η ένεση για τύφο.

Επιστολή 12, 8/10/1942, σελ. 126 Ο Παντελής είναι κλεισμένος στο σπίτι του, πονάει το πόδι του εξαιτίας του παπουτσιού του

Επιστολή 13, 18/10/1942, σελ. 131 Ο Άλμπερτ Τζιβρέ έχει επιστρέψει πλέον, όμως υποφέρει από πυρετούς, Σχεδόν όλοι έχουν πυρετό και κατάθλιψη. Ο κύριος Ελιέζερ Τζιβρέ, πατέρας του Άλμπερτ, πέθανε στο Δημοτικό νοσοκομείο.

Επιστολή 14, 27/10/1942, σελ. 137 Ο Μωύς του θείου Ζοζέφ έχει ίκτερο. Πρέπει να μείνει στο κρεβάτι 8 μέρες.

Επιστολή 16, 26/11/1942 σελ. 141 Δεν έχω το δικαίωμα να ξεκουραστώ όταν είμαι αδιάθετη, γιατί δεν υπάρχει κανείς να με αντικαταστήσει ούτε να με περιποιηθεί όταν είμαι έτσι.

Επιστολή 17, 2/12/1942, σελ. 144 Ο Ελίκο είναι ακόμη άρρωστος, κάθε τόσο έχει πυρετό.

Επιστολή 19, 17/12/1942, σελ. 150 Αυτή την εβδομάδα πήγα στον οδοντογιατρό και έβγαλα δυο τραπεζίτες... τελείωσα... και τώρα θα φροντίσω τους άλλους.

Επιστολή 20, 27/12/1942, σελ. 151 Ο αρραβωνιαστικός της (της ξαδέλφης) κάνει στον μπαμπά ενδοφλέβιες ενέσεις glucocalcium και τις κάνει πολύ καλά.

Επιστολή 20, 27/12/1942, σελ. 152 ...στραβολαΐμισμα... έκανα μασάζ... πριν να βάλω μια κομπρέσα με λιναρόσπορο... Ο μπαμπάς ετοιμάζει τον καφέ με γάλα και την κομπρέσα. Ελπίζω πως θα περάσει μ' αυτό...

Επιστολή 21, 3/1/1943, σελ. 154 Είμαι χωρίς βοηθό... αυτή που είχα ήταν γεμάτη ψώρα...

Επιστολή 23, 26/1/1943, σελ. 169 Θα πάω να κάνω τα δόντια μου, μου ζητούν 1.200.000 δρχ. Είναι ένα ποσό, κάθε μέρα το αναβάλλω...

Επιστολή 25, 8/2/1943, σελ. 174 Φροντίζω κάποιον κύριο Μοδιάνο του ζαχαροπλαστέιου Μοδιάνο από έναν σταφυλόκοκκο στην πλάτη ... Ήρθε σε μένα και με παρακάλεσε να τον φροντίσω επειδή τον είχα θεραπεύσει μια άλλη φορά και αυτόν και την αδελφή του από μια παρανυχίδα στο δάχτυλο με πύον. Χωρίς χάσιμο χρόνου

έγινα χειρουργός. (Άνοιξα την πληγή ... αλλαγή επιδέσμου ... Η πληγή θεραπεύεται μέρα με τη μέρα ... Όταν αυτός ο κύριος θεραπευτεί τελείως, θα είμαι περήφανη που έκανα τόσο καλή δουλειά.

Η γιαγιά συνήλθε από το πόδι της αλλά κουράζεται πολύ. Και ο παππούς έχει αδυνατίσει πολύ, κι αυτός δεν ξεκουράζεται ποτέ. Η ίδια, ενώ προσφέρει τη βοήθειά της απλόχερα σε όλους, υποφέρει κατά καιρούς από πόνους, αλλά δεν υπάρχει κάποιος να της προσφέρει την αντίστοιχη ανακούφιση. (Όταν πονούσε πχ στην πλάτη και χρειαζόταν βεντούζες). Παρόμοιες αναφορές γίνονται σε διάφορες επιστολές (διάρροια, πόνοι στο στομάχι, κρίση στο συκώτι, γρίπες – «πρόσεχε μην κρυώσεις κι εσύ» συμβουλεύει τον γιο της) και σε όλα τα βγάζει πέρα μόνη της.

Η απελπισία που γεννά η επίγνωση της αδυναμίας να ελέγξουν τις εξελίξεις, κορυφώνεται στην 18^η επιστολή, στις 11/12/1942, σελ. 148, όπου αναφέρεται στο γεγονός ότι «η θεία Σαρίνα είναι έγκυος 5 μηνών», χαρακτηρίζοντας την κατάσταση ως «αυτό είναι το αποκορύφωμα».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αντιμετώπιση ασθενειών στο σπίτι από μη ειδικούς. Ταλαιπωρία τρίτης ηλικίας, αδυναμία βελτίωσης συνθηκών. Ανασφάλεια για φυσιολογικές καταστάσεις όπως η εγκυμοσύνη.

Νεάμα Καζές

Επιστολή 2, 3/2/1943, σελ. 237 Χθες ένα κύριος ήρθε να μου φέρει τις ενέσεις με ασβέστιο τις οποίες ο κ. Δίγκας ανέλαβε αντί του Κάντας, που τον περιμέναμε μάταια. Σε ευχαριστώ πολύ αγαπημένε μου Μωρίς και θα προσπαθήσω να τις κάνω το συντομότερο.

Επιστολή 2, 3/2/1943, σελ. 239 Η Άλις μοιάζει πιο ήσυχη μετά που έβγαλε τα χαλασμένα δόντια. Μας είπαν ότι η Εριέτ μαζί με τον αδελφό της επέστρεψαν αυτές τις μέρες, η μητέρα της είναι ακόμα στο κρεβάτι με ίκτερο, σε οικτρή κατάσταση. Πάω μια φορά την εβδομάδα από τις 11 η ώρα για να επιστρέψω γρήγορα στο σπίτι, γιατί τα τραμ είναι γεμάτα.

Επιστολή 3, 11/2/1943, σελ. 250 Μόλις λάβεις το γράμμα, να βάλεις μπρος το συντομότερο δυνατό για να μου στείλεις την άδεια το νωρίτερο γιατί το κλίμα άλλαξε ξαφνικά από το χιόνι στη βροχή και η διαρκής υγρασία πενταπλασίασε τους ρευματισμούς που έγιναν έντονοι. Οι γιατροί ανησυχούν γιατί τα πόδια μπορούν να παραλύσουν για τα καλά. ... Το γράμμα για τα φάρμακα που μου ζήτησες σου το έστειλα. Ελπίζω ότι ο σύζυγος της Έστερ θα βάλει όλη του την καλή διάθεση για να τελειώσει μια κι έξω αυτή την ιερή υπόθεση. ... Η Άλις είναι υπερβολικά καλοσυνάτη. Τα βράδια μας προσκαλεί στο σπίτι της γιατί είναι πιο ζεστό για τα καταπλάσματα και τα μασάζ.

Επιστολή 3, 11/2/1943, σελ. 250 Η θεία Λέα είναι λίγο καλύτερα. Έχει έναν όγκο στο συκώτι και η Άλις πηγαίνει να τη δει κάθε μέρα. ... Η Ντόρα ήρθε αμέσως να με δει για να πάμε να δούμε τον γιατρό γιατί και αυτή έχει την ίδια αρρώστια με ρευματισμούς

και πρέπει να μετακομίσει από το σπίτι της και να πάει σε ένα άλλο περισσότερο υγιεινό.

Επιστολή 4, 20/2/1943, σελ. 255 Βρήκα τον Νταβίκο για τις ενέσεις, ο οποίος θα έρθει αύριο.

Επιστολή 7, 19/3/1943, σελ. 260 Ο κύριος πρόξενος της Ιταλίας επιτρέπει την αναχώρηση των αρρώστων αλλά οι γερμανικές αρχές το αρνούνται. ... πρέπει να την εγχειρήσουμε εγκαίρως, γιατί ανησυχούμε αν θα τη σώσουμε αν δεν φτάσουμε εγκαίρως. ... Δεν ξέρω τι να γράψω βλέποντας την κατάσταση της άρρωστης που έχει 40 πυρετό και δεν ξέρω αν μπορούμε να τη σώσουμε.

Επιστολή 9, 27/3/1943, σελ. 263 Τα γράμματά σας είναι πολύ παρήγορα αλλά η αρρώστια είναι πολύ σοβαρή. Κάθε βράδυ είμαστε στο πλευρό της άρρωστης. Κάθε γράμμα νομίζω ότι είναι το τελευταίο. Τόσες επιπλοκές είχε η ασθένεια.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Διαχείριση φαρμάκων/ασθενειών από όποιον είναι διαθέσιμος. Ακόμα και οι επισκέψεις σε ασθενείς είναι δύσκολες λόγω των συνθηκών μετακίνησης. Καιρικές συνθήκες δυσχεραίνουν αντιμετώπιση συμπτωμάτων/ασθενειών, σπίτια χωρίς ανέσεις. Αιτήσεις για άδεια μετακίνησης στην Αθήνα για καλύτερες συνθήκες προσκρούουν στην αντιγνομία-μη συνεργασία των κατοχικών αρχών. Συμπαράσταση και συντροφικότητα.

8. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η αλληλογραφία εξακολουθούσε ως μέσο επικοινωνίας, αλλά μεταφορά μηνυμάτων γινόταν και μέσω γνωστών, όταν αυτοί ταξίδευαν ή όταν λάμβαναν αλληλογραφία.

Ματίλντα Μπαρούχ

Επιστολή 1, 28/2/1943, σελ. 199 Ελπίζω να έλαβες το γράμμα μου της 20^{ης} και να πήρες μια ιδέα για τη ζωή μας εδώ.

...η Λίλη μη βλέποντας ένα γράμμα δικό μου θα κάνει κάθε είδους σκέψεις. Εσώκλειστο θα βρεις ένα γράμμα για αυτήν, να το στείλεις χωρίς καθυστέρηση.

...Τι απέγινε το πρώτο μου γράμμα; Φοβάμαι ότι τα γράμματά μου, τα οποία ο Σάλαμο στέλνει στο ταχυδρομείο με τον Πέπο ή τον Αλμπέρτο, δεν φτάνουν όλα, γιατί συχνά μου λες ότι σου λείπουν νέα μου.

Έλαβες το γράμμα μου που σου έλεγα να γράψεις στον Σάμη και να τον ευχαριστήσεις που με σκέφτηκε; Απάντησέ μου ναι ή όχι.

Επιστολή 2, 15/3/1943, σελ. 201 Είναι πάνω από 3 εβδομάδες που δεν είχαμε ούτε μία λέξη από σένα και μαζί με αυτά που μας συμβαίνουν εδώ είμαι σαν τρελή από την ανησυχία.

Επιστολή 3, 18/3/1943, σελ. 202 Σου έγραψα αρκετά γράμματα. Πώς γίνεται και δεν τα έχεις λάβει; Εμείς δεν έχουμε εδώ και 15 ημέρες νέα σου.

Επιστολή 5, 1/4/1943, σελ. 205 Έλαβα το πρώι το γράμμα σου της 26^{ης} όπου λες ότι έχεις γράψει δύο γράμματα στον Σάλαμο. Ευτυχώς που το τρίτο έφτασε. Καιρός ήταν.

Επιστολή 7, 10/4/1943, σελ. 216 Ο κουνιάδος αυτού του κυρίου μου έφερε το γράμμα σου, όπως και εκείνο για τον Ζακ που το πήγα αμέσως στο σπίτι της Ματίλντας. ... Ο ταχυδρόμος μόλις μου έφερε το γράμμα σου, αγαπημένε μου Φρέντυ, όπως και αυτό του Σάλαμο της 7^{ης}.

Επιστολή 11, 17/4/1943, σελ. 222 Πήρα την ευκαιρία που ο κύριος Μπλέξεν είναι εδώ για να σου γράψω δυο λέξεις. Ελπίζω ότι έχεις λάβει όλα τα γράμματά μου.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Κενά στην επικοινωνία. Ευπρόσδεκτος κάθε τρόπος επικοινωνίας (μέσω γνωστών ή φίλων). Αξιοποίηση κάθε ευκαιρίας επικοινωνίας, έστω και σύντομης.

Νεάμα Καζές

Επιστολή 1, 30/1/1943, σελ. 235 Αύριο Κυριακή, περιμένουμε νέα σου όπως συνήθως. Προχθές λάβαμε το γράμμα σου και σου γράψαμε πριν λάβουμε τα νέα σου, για να μην αργήσουμε να σου γράψουμε.

Επιστολή 2, 3/2/1943, σελ. 237 Πρέπει να έχεις λάβει τα 3 γράμματα όπου σου γράφουμε ότι είμαστε πολύ καλά. Ανησυχούμε που αργείς να λάβεις τα γράμματά μας.

Επιστολή 2, 3/2/1943, σελ. 240 Η κυρία Λούση Άντζελ για την οποία σου έγραψα έχει ήδη φύγει εδώ και 15 μέρες. Μπορείς να μαθαίνεις νέα μας από εκείνη. Το γραφείο του συζύγου της είναι οδός...

Επιστολή 4, 20/2/1943, σελ. 253 Χθες έλαβα το τηλεγράφημά σου ότι είστε καλά το οποίο με αναπτέρωσε γιατί είναι αδύνατο να σας περιγράψω από τι μεγάλο φόβο πέρασα. Είχα ένα γράμμα έτοιμο. Δεν το έστειλα, περιμένοντας νεότερα για την υγεία σας. Ευτυχώς είστε καλά όπως το επιθυμώ. Χθες βράδυ κοιμήθηκα καλά και έφαγα. ... Στον δρόμο είδα τον ταχυδρόμο ο οποίος μου έδωσε τα δυο σου γράμματα.

Επιστολή 4, 20/2/1943, σελ. 255 Καθώς είναι δύσκολο να ταχυδρομήσω το γράμμα, είναι ο νέος γείτονας που θα το πάει με τα πόδια.

Επιστολή 5, 21/2/1943, σελ. 257 Χθες το βράδυ έλαβα το τηλεγράφημα όπου με πληροφορούσε για την άδεια.

Επιστολή 7, 19/3/1943, σελ. 260 Σου έστειλα δύο τηλεγραφήματα και θα σε πάρουμε τηλέφωνο.

Επιστολή 9, 27/3/1943, σελ. 263 Σήμερα έλαβα 2 γράμματα από εσένα Μωρίς, το ένα από τον ταχυδρόμο, το άλλο από την κόρη του Παζαίτη. ... Παρόλο που δεν έχω το μυαλό μου στη θέση του σας στέλνω γράμματα, αλλά δεν τα λαβαίνετε όλα.

Επιστολή 10, 1/4/1943, σελ. 265 Έλαβα την καρτ ποστάλ και το γράμμα που στάλθηκε στον Μίκη που το παρέδωσε στην Τζίνα.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Καθυστερήσεις στην αλληλογραφία. Εναλλακτικές δίοδοι επικοινωνίας (γνωστοί/σε επείγουσες καταστάσεις τηλεγραφήματα). Ανακούφιση αγωνίας από κενά στην επικοινωνία. Διαφορετική η σχέση με τον ταχυδρόμο, μη απρόσωπη διανομή αλληλογραφίας.

9. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΟ

Αρκετές είναι οι αναφορές στο τεχνολογικό μέσο που άλλαξε την επικοινωνία, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις δεν εξυπηρετούσε σύμφωνα με τις προσδοκίες των χρηστών, κυρίως λόγω τεχνικών ζητημάτων.

Σαρίνα Σαλτιέλ

Επιστολή 8, 14/9/1942, σελ. 116 να τρέξω στο τηλέφωνο

Επιστολή 8, σελ. 117 πάρε τον μπαμπά σου τηλέφωνο για να σου δώσει οδηγίες

Επιστολή 14, 27/10/1942, σελ. 137 ο Ελίκο μου είπε να σε πάρω στο τηλέφωνο

Επιστολή 15, 1/11/1942, σελ. 138 Τι χαρά έκανα που σε άκουσα στο τηλέφωνο

Επιστολή 15, αν θέλεις να τηλεφωνήσεις τον μπαμπά να τον πάρεις στο νούμερο 80-528 και να τον ζητήσεις, δηλαδή στο όνομα Ισαάκ Σαλτιέλ, και ρώτησε σε ποιο νούμερο μπορούμε να σε καλέσουμε.

Επιστολή 16, 26/11/1942, σελ. 141 Είναι ήδη η δεύτερη φορά που περιμένω στο τηλέφωνο σχεδόν 4 ώρες, χωρίς να μπορώ να επικοινωνήσω μαζί σου.

Επιστολή 17, 2/12/1942, σελ. 144 Με πολύ χαρά σ' άκουσα την Κυριακή στο τηλέφωνο

Επιστολή 21, 3/1/1943, σελ. 154 η θεία Σολ που σου μίλησε στο τηλέφωνο μου είπε πως είσαι καλά.

Επιστολή 23, 26/1/1943, σελ. 168 Με χαρά άκουσα την Κυριακή τη φωνή σου στο τηλέφωνο αλλά από τις πρώτες λέξεις έκλεισε η γραμμή.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: 9 αναφορές στο τηλέφωνο. Αμεσότητα επικοινωνίας που ανακουφίζει και χαροποιεί. Τεχνικές δυσκολίες.

Ματίλντα Μπαρούχ

Επιστολή 4, 23/3/1943, σελ. 203 Η κυρία Χατζηνικολάου μας ειδοποίησε να τηλεφωνήσουμε αμέσως, όπως και η Γκίντα Σαπόρτα που ήρθε την Κυριακή το πρωί

να μας πει ότι είχατε τηλεφωνηθεί... Ήμουν σήμερα στο σπίτι του γιατρού Αλεβή για να πάρω το νούμερο του τηλεφώνου.

Επιστολή 5, 1/4/1943, σελ. 206 Περιμένουμε κάθε μέρα να μας πάρεις τηλέφωνο. Λες ότι είναι δύσκολο να έχεις μια συνομιλία το πρωί. Πάρε μας οποιαδήποτε ώρα αλλά μέχρι τις 5 γιατί μετά τις 5 δεν μπορούμε πια να βγούμε.

Επιστολή 5, 1/4/1943, σελ. 206 Βλέπω συχνά τον Σάλαμο... μου είπε ότι μιλήσατε στο τηλέφωνο...

Επιστολή 6, 4/4/1943 Σήμερα η κυρία Ευτυχία μας ειδοποίησε για το τηλέφωνο. Περιμέναμε για πολλή ώρα, μετά η Υβόννη ρώτησε το κέντρο και της είπαν ότι η γραμμή ήταν κατειλημμένη και φύγαμε, φαντάζεσαι πως. ... Θυμίστε μου η Ανέτ ή εσύ από το τηλέφωνο τις καλές αναμνήσεις από όλους τους δικούς μας. ... Να παίρναμε τη Βικτώρια και τους Κόβο στο τηλέφωνο και να τους πούμε στο επανιδείν, ινσαλά.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: 5 αναφορές στο τηλέφωνο. Περιορισμοί στη χρήση του. Λίγα σπίτια έχουν τηλεφωνική συσκευή. Χρήση κατόπιν συνεννόησης. Περιορισμένες ώρες πρόσβασης λόγω απαγόρευσης κυκλοφορίας.

10. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΣΠΟΥΔΕΣ

Η συνέχιση των σπουδών και η πρόοδος του παιδιού της, είναι πρώτιστης σημασίας για τη Σαρίνα Σαλτιέλ και αυτό αποτυπώνεται στις αναφορές της σε αυτά. Ο πόλεμος έχει αλλάξει δραματικά την καθημερινότητα, αλλά οι προτεραιότητες δεν αλλάζουν. Γίνεται μεγάλη προσπάθεια να συνεχιστεί η όποια κανονικότητα σε αυτόν τον τομέα, με την ελπίδα ότι ο πόλεμος είναι μία δυσάρεστη παρένθεση και κάποτε θα τελειώσει.

Σαρίνα Σαλτιέλ

Επιστολή 5, 25/8/1943, σελ. 108, Έμαθα ότι ξανάρχισες τις σπουδές σου. Μόλις μπορέσω θα σου στείλω βιβλία.

Επιστολή 8, 14/9/1942, σελ. 117, ...προσπάθησε να μελετήσεις γαλλικά. Τα γράμματά σου είναι γεμάτα ορθογραφικά λάθη και φράσεις ανακριβείς. Οι φίλοι σου μαθαίνουν καλύτερα από σένα ξοδεύοντας λιγότερα. Ο ... μιλά καλά γαλλικά, ο ... μαθαίνει γερμανικά κι εσύ τίποτε; Αυτό δεν σε τιμά.

Επιστολή 11, 1/10/1942, σελ. 124 Διάβαζε πολύ για να πετύχεις στις εξετάσεις σου ώστε να τελειώσεις μια ώρα νωρίτερα τις σπουδές σου και να μπορέσεις να προστατεύσεις τα συμφέροντά σου.

Επιστολή 24, 1/2/1943, σελ. 172 Είναι ένας άξιος άνθρωπος που κέρδισε μια υποτροφία στο Ιταλικό σχολείο και αυτό τον έστειλε να σπουδάσει Ιατρική στο Πανεπιστήμιο της Πάδουα στην Ιταλία, Κι εκεί επίσης ήταν ένας εξαιρετικός μαθητής. Του πρότειναν μάλιστα να διδάξει στο Πανεπιστήμιο, τόσο ικανός είναι για καθηγητής.

Δυστυχώς ο πόλεμος διέκοψε τις σπουδές του. Τώρα θέλει να συνεχίσει στην Αθήνα, όμως δεν έχει τα μέσα.

Επιστολή 13, 18/10/1942, σελ. 129 Είμαι ικανοποιημένη με το αποτέλεσμα των εξετάσεών σου. Ελπίζω πως θα πετύχεις και στα άλλα 3 μαθήματα, αρκεί να διαβάζεις καλά.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Δυσκολίες στην ολοκλήρωση των σπουδών ακόμη και για ταλαντούχους φοιτητές. Υποστήριξη στην προσπάθεια.

11. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΟΦΗ

Κατά τη διάρκεια του Β Παγκοσμίου Πολέμου, ο αγώνας ενάντια στον κατακτητή διεξαγόταν στα πεδία των μαχών, όμως οι άνθρωποι, κυρίως στα αστικά κέντρα αλλά και στη νησιωτική Ελλάδα, έδωσαν μάχη και με την πείνα, μια μάχη ύπουλη και αδυσώπητη.

Γυναίκες, άνδρες, νέοι, γέροι και παιδιά, ανθρωπίνι κούρελοντυμένοι σκελετοί έψαχναν μέχρι και στα σκουπίδια για να ξεγελάσουν την πείνα τους. Με μόλις 500 θερμίδες την ημέρα, στην καλύτερη των περιπτώσεων, ήταν ανθρωπίνως αδύνατον να συνεχίσουν να ζουν φυσιολογικά. Αβιταμίνωση και αδενοπάθειες που εξελίσσονταν σε πνευμονική φυματίωση οδηγούσαν στον θάνατο. Βαρύς ο φόρος θανάτου. Σχεδόν ένας στους τρεις πέθανε από την πείνα στην Ερμούπολη της Σύρου. «Αποστείλατε σίτον ή φέρετρα» τηλεγραφούσε ο Μητροπολίτης Σύρου. Ο αριθμός των νεκρών από την πείνα υπολογίζεται από 300.000 έως 500.000 σύμφωνα με εκτίμηση του BBC. Με τη δέσμευση των προϊόντων (βιομηχανικών και αγροτικών) από τις αρχές Κατοχής, τα διαθέσιμα τρόφιμα στην αγορά ήταν ελάχιστα και οι τιμές τους εκτινάχθηκαν. Η μαύρη αγορά ανθούσε και περιουσίες ολόκληρες εκποιήθηκαν για ελάχιστα τρόφιμα. (Σαμαρά-Γκαίτλιχ, 2009)

Τιμές τροφίμων

Τον Οκτώβρη του '41 ένα καρβέλι σταρένιο ψωμί πουλιόταν στη μαύρη αγορά 100 δραχμές, ενώ πριν λίγους μήνες είχε 6,80. Τον Ιούνιο του '42 το ίδιο ψωμί πουλιόταν 2.600 δραχμές και οι μισθοί δεν ξεπερνούσαν τις 5.000. Τον Οκτώβρη του '42 ένα ψωμί, πάντα από μαύρη αγορά, είχε 6.500 δραχμές για να φτάσει το '43 τις 15.000 και τον Αύγουστο του '44 να εκτιναχτεί στα 80.000.000 πληθωρικές δραχμές (Σαμαρά-Γκαίτλιχ, 2009).

Θέατρο

Τα θέατρα λειτουργούσαν υπό τον όρο «όπως άπαντα τα φώτα των είναι κεκαλυμμένα ούτως ώστε να μην διακρίνεται ακτίς φωτός» και προσαρμόζοντας τις παραστάσεις τους με το ωράριο κυκλοφορίας, έδιναν κατ' αρχάς μόνον απογευματινές

καθώς και κυριακάτικες πρωινές. https://www.kaliterilamia.gr/2020/02/blog-post_1951.html (Ημερομηνία ανάκτησης: 9/8/2023)

Χωρίς ηλεκτρικό, χωρίς θέρμανση, με λογοκρισία, γενικές δοκιμές υπό επιτήρηση, απαγορεύσεις για αναφορές σε συμμαχικές χώρες και κάθε συνειρμό με αγώνες (βουνά, πλαγιές) στα σκηνικά, τα θέατρα συνέχισαν να γεμίζουν.

Οι κινηματογράφοι κατακλύζονταν από Γερμανούς και Ιταλούς αξιωματικούς και στρατιώτες, στο θέατρο, όμως, ηθοποιοί και θεατές μπορούσαν να επικοινωνήσουν άμεσα στη δική τους, ελληνική γλώσσα συνομιλώντας μέσα από έναν κώδικα υπαινιγμών.

Η κατοχική πραγματικότητα που ανέδειξε το γυναικείο φύλο ως υπολογίσιμη κοινωνική δύναμη αποτυπώνεται σε έργα της εποχής και γίνονται αναφορές για άρση των ηθικών και κοινωνικών αναχρονιστικών προκαταλήψεων που κρατούν τις γυναίκες αποκλεισμένες από τη δημόσια ζωή, όπως στο έργο «Ο κόσμος που έρχεται» του 1943, του Παύλου Παλαιολόγου (1895-1984) (Κουκουρίκου, 2001).

Ο πληθωρισμός οργίαζε, το ίδιο και η μαύρη αγορά. Οι μισθοί παρέμεναν οι ίδιοι. Ωστόσο γίνουν αναπροσαρμογές και ωστόσο πάρουν τα λεφτά τους οι ηθοποιοί δεν μπορούσαν να αγοράσουν τίποτα! Τίποτα! Ευτυχώς που υπήρχε το νερόβραστο συσσίτιο με τα φασόλια και το φασουλόζουμο του «Κουρτουλούζ»... (Ελένη Χαλκούση στο βιβλίο της «Θεατρικό Ημερολόγιο») <https://www.catisart.gr/to-theatro-kai-oi-ithopoi-oi-stin-katochi/> (Ημερομηνία ανάκτησης: 9/8/2023)

12. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΠΙΔΑ

Η ελπίδα για την επιστροφή της κανονικότητας είναι εμφανής από τις πρώτες επιστολές και διατηρείται σχεδόν μέχρι το τέλος, όταν η προδιαγεγραμμένη μοίρα αυτών των ανθρώπων αρχίζει να γίνεται εμφανής.

Σαρίνα Σαλτιέλ

Επιστολή 2, 17/5/1942 σελ. 96 Χθες πήγα σε ένα μέντιουμ για να μάθω ποιος μου έκλεψε τα τυριά... Έπειτα την ρώτησα πότε θα ξαναπάρω το σπίτι μου.

Επιστολή 20, 27/12/1942 σελ. 152 Είναι χαριτωμένες (δυο ξαδελφούλες) και γράφουν ποιήματα για την ημέρα που θα επιστρέψουν στο σπίτι τους.

Επιστολή 21, 3/1/1943 σελ. 154 Αρχίζει λοιπόν ο καινούργιος χρόνος, με την ελπίδα πως θα είναι καλύτερος από αυτόν που κύλησε.

Επιστολή 21, 3/1/1943 σελ. 155 ...έμαθα στη ... τον ουγγρικό χορό και άλλους χορούς. Όσο χόρευα με τη ... δεν σταμάτησα να της λέω πως χορεύαμε πάντα μαζί ακόμη και τις ώρες της δουλειάς. Ελπίζουμε ότι θα έχουμε ακόμη μια φορά αυτή τη χαρά.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ελπίδα για επιστροφή στην κανονικότητα.

Ματίλντα Μπαρούχ

Επιστολή 1, 28/2/1943, σελ. 199 Ας γίνει το θέλημα του Θεού. ... Αναμένουμε ινσαλά, μια μέρα που θα είμαστε και πάλι μαζί. Έχουμε τόσα πράγματα να διηγηθούμε.

Επιστολή 2, 15/3/1943, σελ. 201 ... χωρίς μεγάλη ελπίδα να σε ξαναδώ γιατί μπορούμε στην ηλικία μας, η θεία και εγώ, να αντέξουμε αυτά που μας περιμένουν; ... ελπίζοντας στον Θεό ότι μια μέρα θα συναντηθούμε.

Επιστολή 4, 23/3/1943, σελ. 203 Ο καημένος ο μπαμπάς, τόσο γέρος και τόσο ταλαιπωρημένος, θα μπορέσει να αντέξει αυτήν τη δοκιμασία;

Επιστολή 5, 1/4/1943, σελ. 205 Ο Θεός να μας δώσει υπομονή για να μπορέσουμε να αντέξουμε αυτό που μας περιμένει και να μην πεθάνω μακριά από σένα. αγαπημένε μου Φρέντυ.

Επιστολή 5, 1/4/1943, σελ. 206 Ελπίζω στον Θεό να μας φυλάει και να μας κρατάει ασφαλείς, αμέν. ... Προσπαθώ παρ' όλα αυτά να αντέχω ακόμη, με την ελπίδα να σας ξαναδώ όλους τους αγαπημένους μου.

Επιστολή 6, 4/4/1943, σελ. 211 Μακάρι ο Θεός να με βοηθήσει να αντέξω για να σας ξαναδώ όλους, αγαπημένοι μου. ... Ινσαλά, ο Θεός θα μου το κάνει εύκολο και θα ξαναϊδωθούμε σύντομα, αμέν. ... Με το όνομα του Θεού θα πάμε, αυτός που δίνει δύναμη και υγεία και θα δώσει σύντομα ανακωχή στον κόσμο, για να δούμε τα πρόσωπά σας άλλη μια φορά. ... Να παίρναμε τη Βικτώρια και τους Κόβο στο τηλέφωνο και να τους πούμε στο επανιδείν, ινσαλά.

Επιστολή 7, 7/4/1943, σελ. 212 Στέλνω σε όλους σας ένα τελευταίο φιλί, σε σένα αγάπη μου που τόσο λάτρεψα και που αυτός ο χωρισμός με σκοτώνει, αλλά θα προσπαθήσω να αντέξω με την ελπίδα ότι μια μέρα θα ξαναβρεθούμε και πάλι, αγαπημένε μου Φρέντυ. ... Δεν ξέρουμε τι άλλο να κάνουμε, πως θα τα κουβαλήσουμε όλα αυτά στην πλάτη. Έρχονται στιγμές που μας πιάνουν τα κλάματα για το κακό που μας βρήκε. ...έχουμε πίστη στον Θεό ότι μια ευλογημένη μέρα θα ξανασυναντηθούμε και πάλι και θα τα ξεχάσουμε όλα με την αγάπη και την τρυφερότητά μας.

Επιστολή 7, 10/4/1943, σελ. 216 Έχω στιγμές αδυναμίας αγάπη μου στιγμές ελπίδας ότι θα μπορέσω και πάλι να σε δω και να είμαι κοντά σου. Εσύ που είσαι ο μόνος λόγος να ζω. ... Ευχόμαστε ότι εκεί θα γλιτώσετε μέχρι το τέλος.

Επιστολή 9, 13/4/1943, σελ. 218 Φεύγουμε με τη βοήθεια του Θεού. Αυτός θα μας προστατεύει και θα κάνει το θαύμα του για να συναντηθούμε και πάλι.

Επιστολή 10, μέσα Απριλίου 1943 Φεύγουμε με τη βοήθεια του Θεού και με την ελπίδα ότι θα σας ξαναδούμε.

Επιστολή 11, 17/4/1943, σελ. 222 Στο επανιδείν αγαπημένε μου Φρέντυ. Με τη βοήθεια του Θεού θα συναντηθούμε αργότερα.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εναπόθεση ελπίδων στον Θεό, διακυμάνσεις μεταξύ αισιοδοξίας και απελπισίας.

Νεάμα Καζές

Επιστολή 2, 3/2/1943, σελ. 237 Προσευχόμαστε στον Θεό ο πόλεμος να τελειώσει σύντομα και να το ξεπεράσουμε.

Επιστολή 2, 3/2/1943, σελ. 240 Να είσαι καλά αγαπημένε μου Μωρίς και γρήγορα ο Θεός να μας ξανασιμίζει και τους τρεις σε ένα χαρούμενο σπιτικό.

Επιστολή 4, 20/2/1943, σελ. 256 Η μητέρα που σας σκέφτεται και περιμένει να σας ξαναδεί.

Επιστολή 5, 21/2/1943, σελ. 257 Προσεύχομαι στον καλό Θεό να ακούσει τις προσευχές μου και να σας ξαναδώ υγιείς.

Επιστολή 6, 18/3/1943, σελ. 258 Η απελπισία μου είναι στο αποκορύφωμά της γιατί θα μας στείλουν αυτές τις μέρες, από τη μια στιγμή στην άλλη, μόνο ο Θεός μπορεί να μας σώσει. Δεν μπορώ να σου γράψω, το τι γίνεται είναι απερίγραπτο. Μακάρι να κάνει ο Θεός το θαύμα του. ... Τα χρήματα τα έλαβα αμέσως. Δεν έχουν πια αξία γιατί χωρίς εσάς τι να κάνω;... Μακάρι ο Θεός να μας στηρίξει. ... Ο Θεός θα μας σώσει! ...Ο Θεός μόνο μπορεί να μας σώσει. ... Είθε ο Θεός να δείξει έλεος για μας. ... Ας κάνει ο Θεός το θαύμα για να ξαναϊδωθούμε.

Επιστολή 10, 1/4/1943, σελ. 265 Μακάρι ο Θεός που βλέπει τη δυστυχία μας να μας σώσει αμέσως, γιατί οι ταλαιπωρίες και ο πανικός μάς έχουν τρελάνει. Βλέπουμε ο ένας τον άλλο, κοιτιόμαστε και μένουμε σιωπηλοί, δεν μπορούμε να ανταλλάξουμε μια λέξη, δείχνουμε μόνο τον Θεό.

Επιστολή 10, 1/4/1943, σελ. 268 Μακάρι ο Θεός να μας προστατέψει από όλα τα κακά και περιμένω να σας διαβάσω πολύ σύντομα, με την πίστη ότι ο Θεός δεν θα μας δοκιμάσει κι άλλο ακόμη. Διότι μια στιγμή ηρεμίας με κάνει να ελπίζω, όπως σήμερα που ο καιρός είναι καλός.

Επιστολή 10, 1/4/1943, σελ. 270 Μια στιγμή ηρεμίας μας κάνει να σκεφτούμε τους άλλους. Ελπίζουμε στον Θεό ότι αυτή η ησυχία θα γίνει μόνιμη, θα μας στείλει ξεκούραση στην ψυχή και το πνεύμα. ... Ο Γιώση ο γείτονας σας στέλνει χαιρετίσματα και προσεύχεται στον Θεό να φάει τα βερίκοκα το φθινόπωρο όταν τα δέντρα θα έχουν ανθίσει.

Επιστολή 11, 4/4/1943, σελ. 272 Ο Θεός θα δείξει έλεος σε μένα για να μην αρρωστήσω, αν δεν με εξολοθρεύσουν. Γιατί αυτά που βλέπουμε δεν είναι και πολύ ενθαρρυντικά. ... ο Θεός να σας βοηθήσει και ας μην πεθάνω πριν σας ξαναδώ και τους δυο.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εναπόθεση ελπίδων στον Θεό. Τραγικότητα στιγμών, έως και επτά αναφορές στον Θεό σε μία επιστολή. Τα αυτονόητα της ειρήνης γίνονται ευσεβείς φιλοδοξίες στον πόλεμο.

13. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΧΙΟΥΜΟΡ

Σαρίνα Σαλτιέλ

σελ.174 να πάρεις έναν καθηγητή για καλλιγραφία, δεν είμαστε φαρμακοποιοί για να μπορούμε να διαβάζουμε τους γρίφους σου.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Χιουμοριστική χρήση στερεότυπου δυσανάγνωστου γραφικού χαρακτήρα γιατρών.

Νεάμα Καζές

Σελ. 255 Άμα μια μέρα έχω καλή διάθεση θα είχε πλάκα να δω τον Γιούσε με τον νέο του ενοικιαστή. Ο ένας θρήσκος και ο άλλος άπιστος και σκεπτικιστής.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Πνευματώδεις παρατηρήσεις παρά τις δύσκολες καταστάσεις.

14. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΜΗΤΡΙΚΗ ΣΤΟΡΓΗ, ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ, ΠΑΡΑΙΝΕΣΕΙΣ

Σαρίνα Σαλτιέλ

Η μητρική στοργή είναι εμφανής ακόμη και όταν «μαλώνει» τον γιο της, συνεχίζοντας να τον συμβουλεύει και να τον καθοδηγεί ώστε να προοδεύσει και να μην παραμελήσει τόσο τα φοιτητικά όσο και τα συγγενικά καθήκοντά του, σχεδόν σαν να μην παρεμβαίνει καθόλου ο πόλεμος. Συμβουλές και νουθεσίες δεν εγκαταλείπονται χάριν απελπισίας, η συνέπεια στις υποχρεώσεις και η προσωπική πρόοδος εξακολουθούν να είναι πρωτεύουσας σημασίας, βοηθώντας, ίσως, έτσι στη διατήρηση μίας κανονικότητας που συντηρεί ελπίδες.

Επιστολή 13, 18/10/1942, σελ. 129 Τον επόμενο χρόνο θα έχεις πάρει ήδη, Θεού θέλοντος, το δίπλωμά σου και η αλληλογραφία σου είναι ακόμη ελαττωματική, το ίδιο και η καλλιγραφία σου. Κοίταξε να απαλλαγείς, όσο είναι καιρός, από αυτά τα μειονεκτήματα, παίρνοντας έναν καλό καθηγητή και δούλεψε με καλή διάθεση.

Επιστολή 18, 11/12/1942, σελ. 147 Να σκέφτεσαι πολύ πριν δράσεις. Μην έχεις εμπιστοσύνη σε άτομα μελιστάλαχτα που θέλουν να κοιμίσουν τις αμφιβολίες σου, προς όφελος δικό τους.

Επιστολή 28, αρχές Μαρτίου 1943, σελ. 181 Σε παρακαλώ να είσαι πάντα ευγνώμων προς τους δύο φίλους σου. Στέκουν στο ύψος των περιστάσεων.

Επιστολή 28, αρχές Μαρτίου 1943, σελ. 181 Μη βγαίνεις πολύ έξω για να μην κρυολογήσεις.

Επιστολή 29, 27/03/1943, σελ. 189 Να είσαι καλός με όλους και γενναιόδωρος. Φυλάξου από τους υποκριτές, γιατί αυτοί κρύβουν πάντα ιδιοτελείς σκέψεις.

Επιστολή 29, 17/03/1943, σελ. 189 Να αγαπάς τα ξαδέλφια σου σαν αδέρφια, καμιά διχόνοια να μη σας χωρίσει.

Επιστολή 30, 21/03/1943, σελ. 190 Δεν θα μπορέσεις ποτέ να ανταποδώσεις στον φίλο σου αυτό που κάνει για μας. Να είσαι περισσότερο από αδελφός για εκείνον. Να δώσεις ακόμη και τη ζωή σου γι' αυτόν και για τον άλλο φίλο σου που είναι κοντά σου.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Διαχείριση χρόνου, εξακολούθηση σπουδών, πρακτικές συμβουλές, παραινέσεις για διατήρηση σχέσεων και εκτίμηση φίλων που τους στήριξαν.

Ματίλντα Μπαρούχ

Επιστολή 3, 18/3/1943, σελ. 202 Αγαπητή μου Ανέτ, να φροντίζεις όπως πάντα τον αγαπημένο μου Φρέντν. Ήσασταν τόσο καλοί μαζί μας. Ο Ενρί και εσύ μην τον αφήσετε να πανικοβληθεί.

Επιστολή 4, 23/3/1943, σελ. 203 Πρέπει να γράψεις μια λέξη στον Σάλαμο για να του δώσεις κουράγιο και γιατί τους είμαι υποχρεωμένη.

Επιστολή 6, 4/4/1943, σελ. 210 Είχα ετοιμάσει μια μικρή φωτογραφία για να σου στείλω... δεν μπορούσα να πάρω μια καινούργια αμέσως, γιατί δεν υπάρχει εδώ φωτογράφος. Σου στέλνω μια μαμά νέα, αυτήν που είχε ακόμη όλο το κουράγιο και την υπομονή για να σας μεγαλώσει και να σας αναθρέψει όπως το έκανα. Τώρα δεν έχω ούτε το κουράγιο ούτε την υπομονή να αντέξω αυτήν τη δοκιμασία. ... Είδα τον Πέπο σήμερα. Περνάει όλες τις ημέρες στο σπίτι μας. Η διεύθυνσή του είναι πάροδος Γράψε του χωρίς καθυστέρηση.

Επιστολή 7, 7/4/1943, σελ. 212 ...σου στέλνω την ευλογία μου να είσαι χαρούμενος και ο Θεός να σας προστατεύσει όλους εσάς μέχρι το τέλος. Αμέν.

Επιστολή 7, 10/4/1943, σελ. 216 Αν δεν επιστρέψω, σου ζητάω αγαπημένε μου Φρέντν...να εγκατασταθείς κοντά τους ή κοντά στους αγαπημένους μας... που είναι για σένα περισσότερο από αδέρφια. Σε αγαπούν πολύ και θα έχεις κοντά σου μια στοργή. Να είσαι μόνο θαρραλέος για όλες τις δοκιμασίες που μας έρχονται. Είμαστε ακόμη εδώ για δυο τρεις μέρες ίσως. Να κοιτάξετε να μάθετε...αν φύγαμε ώστε να μην έχεις άλλο να μου γράφεις.

Επιστολή 9, 13/4/1943, σελ. 218 Εσύ, αγάπη μου, αν αυτή η καταιγίδα συμβεί και σε σας, προσπάθησε να ξεφορτωθείς τα πάντα και να έχεις ρευστό για να σου βρίσκεται για μια δύσκολη ώρα.έπρεπε να παντρευτούν την Κυριακή αλλά τους το βάλανε αυτές τις μέρες. Και στα δικά σου, ψυχή μου, με ησυχία στον κόσμο και όλοι μαζί.

Επιστολή 9, 13/4/1943, σελ. 220 Σου στέλνω ένα εκατομμύριο φιλιά από τη μαμά σου.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Παραιτήσεις διατήρησης επικοινωνία με φίλους και γνωστούς και αλληλοφροντίδας. Μητρική στοργή, φροντίδα και πρακτικές συμβουλές στην περίπτωση που η ίδια δεν επιστρέψει.

Νεάμα Καζές

Επιστολή 2, 3/2/1943, σελ. 237 Φαντάσου αγαπημένε μου Μωρίς, ότι όλο αυτό το διάστημα σκεφτόμουν εσένα, εσένα που σου αρέσει τόσο το παστελίκιο, παρόλο που δεν ήταν πετυχημένο. Εσύ, τι τρως; Σου δίνουνε πράγματα από το συσσίτιο; Εδώ δεν έχουν θέσει ακόμα σε ισχύ αυτόν το νόμο.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Μητρική στοργή με κάθε αφορμή καθημερινότητας. Διαφορετικοί νόμοι σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη

Επιστολή 2, 3/2/1943, σελ. 239 Όταν λάβω αυτό το γράμμα θα νιώθω 1 ή 2 μέρες μαζί σου, έπειτα η όψη σου αρχίζει να απομακρύνεται και νιώθω αρκετά μακριά από σένα για μου. Έχω το παντελόνι της πιζάμας σου εδώ, είναι κρεμασμένο και με παρηγορεί ότι είσαι εδώ.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Νοσταλγία, δυσκολία διαχείρισης αποχωρισμού, παρηγοριά σε προσωπικά αντικείμενα.

Επιστολή 6, 18/3/1943, σελ. 258 Να είστε υγιείς. Σας εύχομαι αυτό που η καρδιά μιας μάνας μπορεί να ευχηθεί στα αγαπημένα της παιδιά. ... Σας φιλώ με όλες μου τις δυνάμεις, με όλη μου την καρδιά, αγαπημένα μου παιδιά, λατρεμένοι μου. ... Η μητέρα σου που σκέφτεται μόνο τα παιδιά της.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Έκφραση μητρικής στοργής με ευχές.

Επιστολή 10, 1/4/1943, σελ. 265 Κοιμάμαι δυο ώρες συνεχόμενα και ξυπνάω ξαφνικά. Τι θα απογίνω χωρίς τα παιδιά μου; Πότε θα τα δω; Πού θα πάω μόνη στο άγνωστο; ... Αν ο Θεός θέλει να σας ξαναδώ θα μου δώσει δύναμη να αντισταθώ, για να σας έχω κοντά μου, να νιώσω γύρω μου αυτή τη στοργή που ήταν η μοναδική χαρά στη ζωή μου.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ψυχολογικές επιπτώσεις αποχωρισμού/αβεβαιότητας για το μέλλον. Η παρουσία των παιδιών δίνει νόημα στη ζωή της.

Επιστολή 11, 4/4/1943, σελ. 271 Τίποτα δεν με παρηγορεί πια όταν με βλέπω μακριά για τα καλά από τα αγαπητά μου παιδιά, τους αγαπημένους μου που ήθελα και επιθυμούσα με πόθο να δω, τους μόνους δικούς μου και στις τελευταίες μου μέρες να έχω αυτή τη μοναδική χαρά στη ζωή μου.... Ο Θεός που βλέπει τα δάκρυά μου ας δείξει έλεος και να σας προστατεύει. Να ζήσετε χαρούμενοι αν μπορείτε. Ο Θεός να σας προστατεύει από όλα τα κακά, είναι η προσευχή μου κάθε βράδυ... Μακάρι να μπορούσα, μακάρι ο Θεός να μου άφηνε αυτή την ελπίδα να σας ξαναδώ, να σας φιλήσω, να δω τα μάτια σας...

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Συναισθηματική φόρτιση, εναπόθεση ελπίδων στον Θεό, ευχές και προσευχές.

Επιστολή 12, 8/4/1943, σελ. 278 Προσπαθήστε να με βρείτε με την Τζίνα, γιατί αυτή η σκέψη με βασανίζει, πως θα μάθετε που βρισκόμαστε.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ελπίδα επανένωσης.

15. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ

Οι σαφείς αναφορές σε «ανδρικές» και «γυναικείες» δουλειές συνυπάρχουν με συμπεριφορές που καταρρίπτουν έμφυλα στερεότυπα.

Σαρίνα Σαλτιέλ

Επιστολή 16, 26/11/1942 σελ. 141 Δεν έχω το δικαίωμα να ξεκουραστώ όταν είμαι αδιάθετη, γιατί δεν υπάρχει κανείς να με αντικαταστήσει ούτε να με περιποιηθεί όταν είμαι έτσι.

Επιστολή 24, 1/2/1943, σελ. 172 Ο Ελίκος, που ήταν όλη την εβδομάδα σε μας, κάθε τόσο έμπαινε μέσα να δει τι κάνουμε. Αυτός μας ετοιμάζει το φαγητό κι αυτό μου θυμίζει τον Μωρίς μου που του άρεσε να με βοηθάει όταν ήμουν πολύ απασχολημένη.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: «Γυναικείες» υποχρεώσεις χωρίς δυνατότητα κατανομής εργασιών. Μόνο εθελοντική συνεισφορά, ως είδος «βοήθειας» από άντρες.

16. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Σαρίνα Σαλτιέλ

Γίνεται μία και μοναδική αναφορά στη συμμετοχή της σε μία εταιρεία, από την οποία η ίδια απομακρύνεται χωρίς να ζητηθεί η γνώμη της, πράγμα που την στεναχωρεί.

Σελ. 124 Η εταιρεία που είχα με τον Μωύς Φάις έχει διαλυθεί μεταξύ αυτού και εμένα. Ο θείος Ζοζέφ έμεινε συνεταίρος του με ποσοστό 25%. Αυτό με λύπησε γιατί δεν με συμβουλευτήκαν σε τίποτα. Το μόνο που μου έστειλαν είναι το χαρτί για να υπογράψω.

Η γυναικεία συμμετοχή ήταν συχνή σε σύνθεση εβραϊκών επιχειρήσεων και εταιρειών της εποχής. Τα ονόματα των γυναικών αναφέρονταν πάντα μαζί με τη λέξη «χήρα» ή «θυγάτηρ» κάποιου άνδρα.

Οι γυναικείες ατομικές επιχειρήσεις αφορούσαν ένα μικρό ποσοστό (της τάξης του 2,5%) επί του συνόλου των ατομικών επιχειρήσεων, με αντικείμενα όπως η εμπορία ψιλικών, υφασμάτων ή κλωστικών ειδών, η κατασκευή και επιδιόρθωση γυναικείων ενδυμάτων και καπέλων, υπηρεσίες καθαρισμού, καφενεία, καφεκοπτήρια και ζαχαροπλαστεία μέχρι και πώληση καπνού, μουσικών οργάνων, οπτικών, καθώς και εμπορία ξυλείας (Αρχείο εβραϊκού μουσείου Θεσσαλονίκης).

17. ΕΡΜΗΝΕΥΜΑΤΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΡΙΩΝ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ

Σαρίνα Σαλτιέλ

Σελ. 182 Σου γράφω αυτές τις γραμμές με τα μάτια γεμάτα δάκρυα και την καρδιά παγωμένη από τον τρόμο.

Είναι πάνω από 2 μήνες που αντέχουμε μια αγωνία που αργά και προοδευτικά μεγαλώνει, δουλειά έμπειρου σαδιστή...

Εδώ και 2 χρόνια δεν κάνω άλλο από το να μετακομίζω και με όλη την αγωνία του να γνωρίζω κάθε στιγμή πως δεν υπάρχει αποκούμπι. Ωστόσο έκανα υπομονή αφού τουλάχιστον μέναμε στην πατρίδα μας...

Πλαγιάζουμε κάθε βράδυ με το φόβο μιας νέας διαταγής που μας περιμένει την επομένη.

Μας απαγόρευσαν αρχικά να μένουμε έξω μετά τις 5 η ώρα, έπειτα απαγόρευσαν την έξοδο από το γκέτο, κλείσιμο των μαγαζιών, καταγραφή όλων των αγαθών, της περιουσίας ακόμα και του σκύλου και της κότας. Αυτό το δηλητήριο το καταπίναμε λίγο λίγο και παρ' όλα αυτά υποτασσόμασταν σιωπηλά σαν υποζύγια.

Τώρα το χειρότερο είναι ο εκτοπισμός. Το αίμα μας παγώνει κάθε στιγμή, η καρδιά μας χτυπάει να σπάσει, πρέπει να εγκαταλείψουμε τα πάντα, πατρίδα, γονείς, να αποχωριστούμε ο ένας από τον άλλον, φίλους και αγαθά, και να φύγουμε με μόνο ένα σάκο στην πλάτη. Δεν έχουμε δικαίωμα να πάρουμε ούτε μία βαλίτσα.

Η πρώτη αμαξοστοιχία έφυγε ήδη... Την ημέρα της αναχώρησης οι άνθρωποι ξετρελαμένοι καίνε έγγραφα, χρήματα, σπάζουν τα έπιπλά τους με κραυγές θανάσιμα πληγωμένων θηρίων, έπειτα εγκαταλείποντας τους καρπούς της δουλειάς τους φεύγουν στοιβαγμένοι σαν σαρδέλες μέσα σε βαγόνια για ζώα, και να τους αντιμετωπίζουν με λιγότερο σεβασμό από αυτά.

Αυτό λοιπόν μας περιμένει σήμερα ή αύριο. Δίνουμε τα πάντα σε κάθε φτωχό που έρχεται, στον έναν παπούτσια, στον άλλο ρούχα, σε άλλον χρήματα, γιατί τίποτε δεν μας ανήκει πλέον.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Τρόμος, απογοήτευση και απελπισία που γεννήθηκαν από μία κατάσταση ανασφάλειας μακράς διάρκειας. Ανατροπή της ομαλής ροής της ζωής, σταδιακή κλιμάκωση της αγωνίας, ανοχή και προσαρμογή σε μέτρα παράλογα και εξευτελιστικά με την ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον. Διάψευση προσδοκιών, παραίτηση, απόγνωση.

Ματίλντα Μπαρούχ

Σελ. 212 Φαίνεται πως θα φύγουμε μεθαύριο. Στέλνω σε όλους σας ένα τελευταίο φιλή, σε σένα αγάπη μου που τόσο λάτρεψα και που αυτός ο χωρισμός με σκοτώνει, αλλά θα προσπαθήσω να αντέξω με την ελπίδα ότι μια μέρα θα ξαναβρεθούμε και πάλι,

αγαπημένε μου Φρέντυ. Περιμένω σήμερα το γράμμα σου για να σε διαβάσω μια φορά ακόμη και να σε νιώσω κοντά μου. Φαντάζομαι σε τι στεναχώρια ζεις και εσύ μη μ' έχοντας κοντά σου, αλλά ήταν γραμμένο έτσι.

Σήμερα είμαστε σε πλήρη ετοιμότητα κάνοντας φαγητό. Δεν ξέρουμε τι άλλο να κάνουμε, πώς θα τα κουβαλήσουμε όλα αυτά στην πλάτη. Έρχονται στιγμές που μας πιάνουν τα κλάματα για το κακό που μας βρήκε.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αβεβαιότητα, ψυχική ταραχή. Οδύνη αποχωρισμού από αγαπημένα πρόσωπα, αδυναμία διαχείρισης εξελίξεων, απελπισία.

Νεάμα Καζές

Σελ. 274 Αυτήν την εβδομάδα αυτά που υπομένουμε, τέτοιες σκηνές τις βλέπουμε μόνο στα μυθιστορήματα ή στο σινεμά.

Εδώ και δύο βράδια είμαστε καθισμένοι στο κρεβάτι ντυμένοι περιμένοντας ότι θα χτυπήσουν την πόρτα για να μας σηκώσουν και να μας μεταφέρουν. Όλος ο κόσμος πουλάει τα προσωπικά του είδη στους δρόμους και αγοράζει τρόφιμα για να φάει. Ξοδεύουμε τα λεφτά σαν το νερό, πετάμε τα λεφτά από το παράθυρο. Τα πράγματα τα σκορπίζουμε σε όποιον θέλει να τα πάρει. Τα κλάματα, τα βογκητά, οι τραγωδίες δεν περιγράφονται.

Οι δρόμοι είναι πλημμυρισμένοι από κόσμο που ορμούν σαν ύαινες πάνω σε ένα ψόφιο άλογο για να αρπάξουν, να κλέψουν τα πράγματα του κόσμου. Ο Γιούσε πούλησε τα 3 τέταρτα και η Νταίζη δεν κάνει τίποτε άλλο από το να κλαίει όλη τη μέρα βλέποντας τους εμπόρους να μπαίνουν στο σπίτι της. Ένα πραγματικό παζάρι.

Νομίζουμε ότι ζούμε ένα πολύ κακό όνειρο, μέρα και νύχτα, μέσα σε μια απερίγραπτη δυστυχία. Όλος ο κόσμος έχει ετοιμάσει ένα καροτσάκι μπροστά στην πόρτα. Η Ίντα αγόρασε ένα για 120.000 για να μεταφέρει τα πράγματά της και το μωρό. Σκεφτόμαστε τι θα κάνουμε με τη θεία Λέα η οποία θα υποκύψει στη μέση της διαδρομής για το σταθμό.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Δραματική κατάσταση πλήρους σύγχυσης, πανικού, κορύφωση αγωνίας, απελπισία. Εκμετάλλευση αδυναμίας από επιτήδειους.

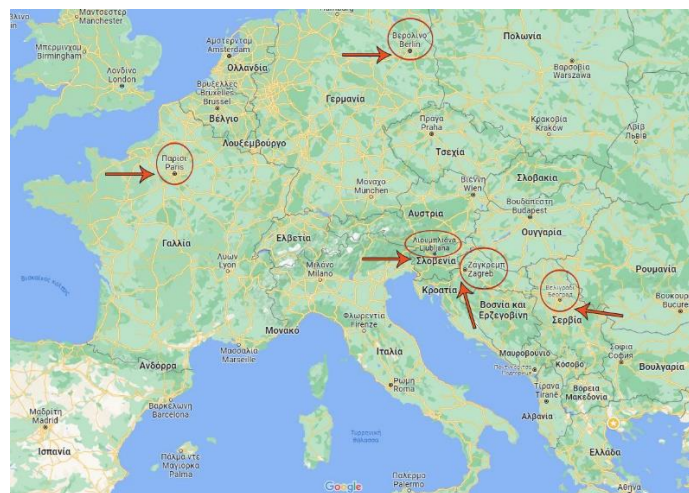
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ II

BRIEFE VON FRAUEN ÜBER KRIEG UND NATIONALISMUS
ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟ

«...η ανάγκη να πετύχουμε τον στόχο, τον “υψηλό στόχο”. Αυτόν τον στόχο δεν πρέπει να τον χάσουμε απ’ τα μάτια μας. Μόνο οι άνθρωποι μπορούν να χαθούν, αυτό έχει δείξει η Ιστορία». (Lazic 1993, σ.126)

Ο σχετικά πρόσφατος πόλεμος στην πρώην Γιουγκοσλαβία, οδήγησε σε μεγάλη δημιουργική δραστηριότητα στις εικαστικές τέχνες, στη συγγραφή στίχων, μυθοπλασίας και άρθρων. Δημιουργήθηκαν ντοκιμαντέρ, αλλά και ταινίες μεγάλου μήκους. Η βασική ώθηση πίσω από αυτή τη δραστηριότητα δεν ήταν μόνο η ανάγκη για καταγραφή των μαρτυριών και δημιουργία μνήμης, αλλά και για κατανόηση του ακατανόητου. Δεν ήταν μία απλή παρόρμηση. Το ζητούμενο ήταν να ειπωθεί η ιστορία από την πλευρά αυτών που τη βίωσαν και υπέφεραν από αυτόν τον πόλεμο και καταγράφονται πολύ ισχυρά συναισθήματα όπως πόνος, οργή, πίκρα, απόγνωση. Από την πλευρά των θεατών, η χρονική απόσταση που μεσολαβεί βοηθάει να κατανοήσουν καλύτερα τα γεγονότα και τη συναισθηματική φόρτιση των πρωταγωνιστών, κάνοντας σαφή τα κίνητρα και τους μηχανισμούς που συντέλεσαν στη δημιουργία της τετελεσμένης κατάστασης (όχι ακόμη παγιωμένης) που βιώνουμε σήμερα.

Το βιβλίο αποτελείται από επιστολές που στάλθηκαν με φαξ μεταξύ της Λιουμπλιάνας, του Βερολίνου, του Βελιγραδίου και του Παρισιού από τις αρχές Ιουνίου 1991 έως τις αρχές του 1993. Τέσσερις γυναίκες από τη Σλοβενία, την Κροατία και τη Σερβία, ανταλλάσσουν επιστολές μεταξύ Λιουμπλιάνας, Ζάγκρεμπ, Βελιγραδίου, Βερολίνου και Παρισιού.

Εικόνα 8. Google maps

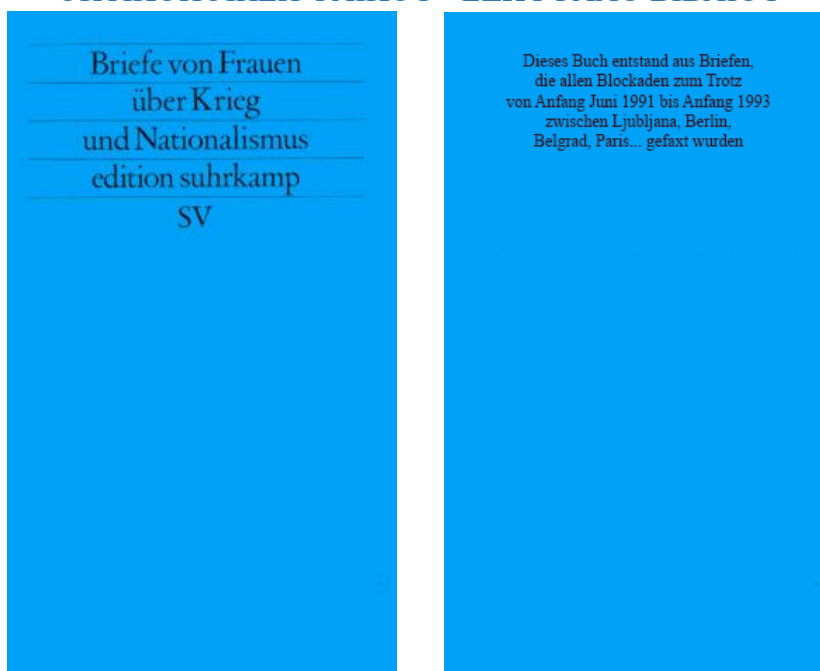
Οι επιστολές καλύπτουν την περίοδο του πολέμου στη Σλοβενία από τον Ιούνιο του 1991, μέχρι τον Ιανουάριο του 1993, για τον οποίο αντλήθηκαν στοιχεία από τα βιβλία: Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, του Παύλου Σαρλή, Η Γερμανική πολιτική

στον Γιουγκοσλαβικό χώρο (1991-1995) του Τάσου Τέλλογλου, Η Επανάκαμψη των Βαλκανίων, Συλλογικό, αλλά και από το Διαδίκτυο.

Γυναικείες φωνές, χαμένες στην προπαγανδιστική λαίλαπα της εποχής και των μέσων ενημέρωσης, με παρατηρήσεις στο παρασκήνιο των γεγονότων, ποιήματα, δημόσιες δηλώσεις και σημειώσεις, σχηματίζουν την εικόνα ενός πολέμου στο κατώφλι μας, αλλά και αυτή των παλιών-νέων εθνικισμών που θάβουν μια εύθραυστη Δημοκρατία.

«Η λατρεία των καταβολών είναι μια αντίδραση μίσους. Μίσος γι' αυτούς τους άλλους που δεν μοιράζονται μαζί μου τις καταβολές μου και που με προσβάλλουν προσωπικά, οικονομικά και πολιτιστικά.» (Kristeva, 1997)

ΟΠΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΥΛΙΚΟΥ - ΕΞΩΦΥΛΛΟ ΒΙΒΛΙΟΥ

Το εξώφυλλο του βιβλίου είναι μονόχρωμο. Ο γερμανικός εκδοτικός οίκος Suhrkamp επιλέγει μονόχρωμα εξώφυλλα χωρίς καμία εικαστική απεικόνιση σχεδόν σε όλα τα έργα του. Στο εξώφυλλο αναφέρεται σε γαλάζιο φόντο μόνο ο τίτλος του βιβλίου και το όνομα των εκδόσεων, αλλά όχι τα ονόματα των συγγραφέων και της επιμελήτριας, ενώ στο οπισθόφυλλο περιλαμβάνεται μία απλή περιγραφή των επιστολών και δίνεται το χωροχρονικό πλαίσιο όπου εκτυλίσσεται η αλληλογραφία. Έτσι δίνεται έμφαση στην ουσία του περιεχομένου του βιβλίου, ανεξαρτήτως

δημιουργών. Το γαλάζιο χρώμα παραπέμπει στην ηρεμία του ουρανού, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύει τα μαύρα γράμματα του τίτλου.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Duska Perisec-Osti

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΣΤΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ:

Από τα Σερβοκροατικά: Barbara Antkowiak, Angela Richter, Mechthild Schaefer

Από Τα Σλοβενικά: Marina Einspieler

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1993

ΠΡΟΛΟΓΟΣ:

Την εισαγωγή-πρόλογο ανέλαβε μία από τις τέσσερις συντάκτριες των επιστολών, η Σλοβενή ποιήτρια Marusa Krese, όπου μας παρουσιάζει το γεωγραφικό-κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου διαδραματίστηκαν τα γεγονότα στη χώρα της, τη Σλοβενία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Το βιβλίο αποτελείται από 266 σελίδες, ενώ δεν υπάρχει πίνακας περιεχομένων. Γίνεται απευθείας παράθεση των επιστολών (γραμμική ως προς τον χρόνο), αμέσως μετά τον πρόλογο-εισαγωγή της επιμελήτριας. Παρεμβάλλονται ποικίλα κείμενα που βοηθούν στον σχηματισμό εικόνας του ιστορικού πλαισίου, όπως ποιήματα των ιδίων, αναφορές τρίτων στον Τύπο ή σε προσωπικά ημερολόγια, διαγγέλματα και ψηφίσματα παλαιών, αλλά και νέων κινημάτων που γεννήθηκαν στη διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων.

ΠΡΟΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΙΣΣΩΝ-ΕΠΙΜΕΛΗΤΡΙΑΣ

Η σύντομη αναφορά της εισαγωγής στο χωροχρονικό πλαίσιο, όπου εκτυλίχθηκαν τα γεγονότα που περιγράφονται στις επιστολές, ορίζει το πνεύμα της συλλογής των επιστολών, με κυρίαρχο στοιχείο τον σαρκασμό και την απομυθοποίηση «βαρύγδουπων» όρων.

Η παρουσίαση των επιστολών γίνεται γραμμικά ως προς τον χρόνο σύνταξης και αποστολής τους, επιτρέποντάς μας να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη των γεγονότων σε κανονική ροή. Ένθετα ποιήματα, άρθρα στον Τύπο και αναφορές άλλων πρωταγωνιστών των γεγονότων, βοηθούν τον αναγνώστη να κατανοήσει τόσο το ιστορικό πλαίσιο, όσο και τις κοινωνικές διαστάσεις των συγκρούσεων, καθώς και τον αντίκτυπο αυτών στην καθημερινότητα όλων των πολιτών, ανεξαρτήτως εθνικότητας.

Έμφυλες σημάνσεις είναι παρούσες σε όλο το βιβλίο, κυρίως υπό μορφή σαρκασμού και εκλογίκευσης όρων και καταστάσεων.

Οι Εθνικισμοί ως αιτία, έναυσμα και διατήρηση των συγκρούσεων, διαχρονικοί και βίαιοι, είναι παρόντες σε κάθε πτυχή της ζωής τους, που περιγράφεται μέσω των επιστολών.

Η προσπάθεια ανάδειξης αιτιών και τακτικών που ακολουθήθηκαν, αλλά και η σύνδεσή τους με το παρελθόν, είναι ο βασικός λόγος έκδοσης αυτής της αλληλογραφίας. Οι αναφορές σε πρόσωπα-πρωταγωνιστές των γεγονότων οδηγούν σε μεγάλο βαθμό σε απομυθοποίηση ηρώων, συμβόλων και παλιών-νέων εθνικισμών.

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟ

Η Σοσιαλιστική Ομοσπονδία της Γιουγκοσλαβίας μετά τον θάνατο του αρχιτέκτονα της, Γιόσιπ Μπροζ Τίτο (1892-1980), διαλύεται στις συνιστώσες της και ακολουθεί μία ένθερμη εθνικιστική ρητορική και σφοδρές πολεμικές συγκρούσεις. Η ομοσπονδιακή διάρθρωση της νέας Γιουγκοσλαβίας δεν εμπόδιζε τις εντάσεις μεταξύ των φεντεραλιστών, κυρίως στις εύρωστες Κροατία και Σλοβενία, των οποίων οι πολίτες έβλεπαν ένα καλύτερο μέλλον εκτός Γιουγκοσλαβίας. Οι διαμαρτυρίες για περισσότερα ατομικά και εθνικά δικαιώματα και η καταστολή αυτών, αποτελούσαν έναν φαύλο κύκλο τον οποίο προσπάθησε ανεπιτυχώς να διαρρήξει το Σύνταγμα του 1974. Είναι το Σύνταγμα βάσει του οποίου το Κοσσυφοπέδιο νομιμοποιήθηκε ως αυτόνομη περιοχή της Σερβίας και οι εξουσίες κατανεμήθηκαν μεταξύ της πρωτεύουσας και των αυτόνομων περιοχών της Βοϊβοδίνιας (περιοχή με μεγάλο αριθμό εθνικών μειονοτήτων) και του Κοσσυφοπεδίου (με μεγάλο Αλβανικό πληθυσμό). Η πετρελαϊκή κρίση του 1973 περιόρισε την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, λόγω των δυτικών εμπορικών φραγμών και η Γιουγκοσλαβία προσέφυγε στο ΔΝΤ, το οποίο έθεσε ως προϋπόθεση για τη λήψη δανείων την απελευθέρωση της αγοράς της χώρας. Το μεγάλο εξωτερικό χρέος και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας επιβάρυναν, κυρίως, τις πιο «ανεπτυγμένες» Σλοβενία και Κροατία και οδήγησαν σε αναβίωση των εθνικιστικών παθών, μεταξύ λαών με χρόνιες αντιπαλότητες.

Στο διάστημα από τον Ιούνιο του 1991 έως τον Απρίλιο του 1992, τέσσερις δημοκρατίες κήρυξαν την ανεξαρτησία τους (το 1991 οι Σλοβενία, Κροατία, Β. Μακεδονία και το 1992 η Βοσνία/Ερζεγοβίνη) και ομοσπονδιακές παρέμειναν μόνο η Σερβία και το Μαυροβούνιο. Το καθεστώς των εκτός Σερβίας και Μαυροβουνίου Σέρβων καθώς και των εκτός Κροατίας Κροατών, παρέμεινε ανεπίλυτο.

Ο εθνικισμός που αναπτύχθηκε οδήγησε στους Γιουγκοσλαβικούς πολέμους, πρώτα στην Κροατία και κατόπιν στη Βοσνία/Ερζεγοβίνη.

Πόλεμος της Σλοβενίας (1991-1993)

Η Σλοβενία αποσχίστηκε σχετικά αναίμακτα από τη Γιουγκοσλαβία και σε αυτό βοήθησε η απουσία σερβικής μειονότητας στα εδάφη της. «Βελιγράδι. Σε πρώτη δοκιμασία του μηχανισμού αποτροπής των συγκρούσεων της ΔΑΣΕ αποδεικνύεται η Γιουγκοσλαβική κρίση, καθώς η αντιπαράθεση μεταξύ ομοσπονδιακού στρατού και σλοβενικής πολιτοφυλακής πήρε χθες τη μορφή αιματηρών συγκρούσεων, και οι αντίπαλες πλευρές διακηρύσσουν ότι θα χρησιμοποιήσουν κάθε μέσο για την επίτευξη των στόχων τους, αναγκάζοντας την ΕΟΚ, την Αυστρία και το Ευρωκοινοβούλιο να ζητήσουν άμεση ενεργοποίηση του μηχανισμού.» (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 27/6/1991)

Εικόνα 9 ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 27/6/1991

Εικόνα 10 ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 28/6/1991

Η Σλοβενία εντάχθηκε στην ΕΕ το 2004. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/2000-09_el (Ημερομηνία ανάκτησης: 12/8/2023). Η Κροατία και η Βοσνία, αποσχίστηκαν από τη Γιουγκοσλαβία με αιματοβαμμένους πολέμους (Πόλεμος της Κροατίας ή Πόλεμος της Κροατικής Ανεξαρτησίας και Πόλεμος της Βοσνίας), λόγω της παρουσίας σερβικής μειονότητας στα εδάφη τους.

Πόλεμος της Κροατίας (1991-αρχές 1992)

«Οι δεκαετίες ιδεολογικής πίεσης κατά την κομμουνιστική εποχή και η ιδεολογία της αδελφσύνης και της ενότητας των εθνοτικών και θρησκευτικών κοινοτήτων στην πολυεθνική Γιουγκοσλαβία δημιούργησαν έναν ανεξάρτητο πολιτικό παράγοντα στις ομοσπονδιακές ένοπλες δυνάμεις. Ωστόσο, το φθινόπωρο του 1991, τα κορυφαία στελέχη των ενόπλων δυνάμεων δεν είχαν ένα σαφές και υλοποιήσιμο σχέδιο. Μετά από πολλές σκληρές μάχες και εκτενείς διαπραγματεύσεις, οι κροατικές αρχές άφησαν πολλές από τις πολιορκημένες μονάδες του JNA (Jugoslav National Army - Γιουγκοσλαβικός Εθνικός Στρατός) να φύγουν. Ωστόσο, οι Σέρβοι στην Κροατία, με την υποστήριξη των ομοσπονδιακών ενόπλων δυνάμεων, συνέχισαν να πολεμούν για τον έλεγχο των περιοχών υπό τον έλεγχό τους, μέχρι που ο πόλεμος κορυφώθηκε με μεγάλες αναμετρήσεις για το Ντουμπρόβνικ και το Βούκοβαρ. Η επίσημη εκεχειρία μεταξύ της Κροατίας και ό,τι είχε απομείνει από τη Γιουγκοσλαβία μέχρι τότε ορίστηκε για τις 3 Ιανουαρίου 1992. Ωστόσο, ακολούθησε μια σειρά επεισοδίων, που προκάλεσαν θανάτους και στις δύο πλευρές.» (Radic, 2023)

Υπήρξε παρέμβαση εξωτερικών παραγόντων υπό μορφή στρατιωτικής βοήθειας από χώρες της Δύσης. Η έκρηξη του εθνικισμού εκατέρωθεν και η πολεμική σύγκρουση, οδήγησε σε μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμού (Σέρβων και Κροατών), τις μεγαλύτερες στην Ευρώπη μετά τον Β' ΠΠ. Η Κροατία εντάχθηκε στην ΕΕ το 2013. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/2010-19_el (Ημερομηνία ανάκτησης: 12/8/2023)

Πόλεμος της Βοσνίας (1 Μαρτίου 1992 - 14 Δεκεμβρίου 1995)

«Επιπλέον, ενώ το JNA αποχώρησε ειρηνικά από τη 'Μακεδονία' τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους, ξέσπασαν νέες εντάσεις μεταξύ των τριών κυρίαρχων εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Πράγματι, ένας πόλεμος ξέσπασε σε εκείνη την πρώην δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας μόλις ένα μήνα αργότερα με τις δυνάμεις πιστές στην επίσημη κυβέρνηση στο Σαράγεβο (όπου κυριαρχούσαν οι μουσουλμάνοι) και εκείνες των Κροατών της Βοσνίας πολέμησαν όχι μόνο τον JNA, αλλά και τους ντόπιους Σέρβους. Στις 4 Μαΐου 1992, η προεδρία στο Βελιγράδι αποφάσισε να αποσύρει το JNA από τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη εντός 15 ημερών και να μεταρρυθμίσει ό,τι είχε απομείνει από τη Γιουγκοσλαβία ως νέο κράτος.» (Radic, 2023)

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ

Τα γυναικεία και φεμινιστικά κινήματα στην πρώην Γιουγκοσλαβία έχουν πλούσια ιστορία. Οι πρώτες γυναικείες οργανώσεις ιδρύθηκαν στο δεύτερο μισό του 19ου αι. στη Σερβία και στις νότιες σλαβικές επαρχίες της αυτοκρατορίας των Αψβούργων (σημερινή Σλοβενία, Κροατία και Βοϊβοντίνια στη Β. Σερβία). Συνδέθηκαν με το ευρωπαϊκό Γυναικείο Κίνημα της εποχής. Την περίοδο που προηγήθηκε του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, «εμφανίστηκαν αρκετές γυναικείες οργανώσεις και κινήματα, που αποτελούνταν κυρίως από λογοτέχνες και ακαδημαϊκούς, κάποιες με τη στήριξη της κυβέρνησης ή ακόμα και της βασιλικής οικογένειας» του Βασιλείου της Γιουγκοσλαβίας. (Slapsak o.a. στην Batinic 2001, σελ. 5)

Το κομμουνιστικό παρτιζάνικο κίνημα κατά τη διάρκεια του πολέμου υποσχέθηκε ίσα δικαιώματα στις γυναίκες, βλέποντας την ισότητα των φύλων ως αναπόφευκτο υποπροϊόν της εξελισσόμενης κομμουνιστικής επανάστασης. Πολλές γυναίκες ήταν ενεργές στο AWF (Αντιφασιστικό Γυναικείο Μέτωπο) κατά τη διάρκεια και μετά το τέλος του πολέμου. Εργάστηκαν για να κινητοποιήσουν γυναίκες για την πολεμική προσπάθεια και αργότερα ασχολήθηκαν με την αποκατάσταση της κατεστραμμένης από τον πόλεμο χώρας, στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες και στη διάδοση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας. Η εγκαθίδρυση του σοσιαλιστικού καθεστώτος μετά τον πόλεμο έφερε πολλά νέα δικαιώματα για γυναίκες: ίσοι μισθοί, εύκολο διαζύγιο, δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και παιδική φροντίδα, δωρεάν εκπαίδευση και νόμιμη άμβλωση. Η παρουσία των γυναικών στην πολιτική ζωή τα

πρώτα μεταπολεμικά χρόνια δεν ήταν αμελητέα, και «φάνηκε για λίγο ότι υπήρξε μια τομή στην πατριαρχική βαλκανική νοοτροπία». (Batinic, 2001)

Παρά την κοινή αντίληψη της σοσιαλιστικής γιουγκοσλαβικής ταύτισης ως «μη εθνικιστικής» και επομένως σε σύγκρουση με τον κροατικό εθνο-εθνικισμό, υπήρχε μια αίσθηση ιδιαιτερότητας και μια πίστη σε ένα μυθικό παρελθόν και ένα καλύτερο μέλλον. (Kestic, 2005)

Το αίσθημα ιδιαιτερότητας του γιουγκοσλαβικού εθνικισμού του αποτυπώματος του Τίτο συνίστατο σε τρία βασικά στοιχεία: αυτοδιαχείριση, μη-δέσμευση κι αδελφοσύνη και ενότητα, αναφερόμενα αντίστοιχα στους τομείς της κοινωνικής και πολιτικής οικονομίας, των διεθνών σχέσεων και του εθνικού ζητήματος. (Kestic, 2005, σελ. 83)

Στη βάση της αρχής της αδελφοσύνης και της ενότητας, υπήρχαν δύο κυρίαρχες αφηγήσεις προέλευσης: η μία αναφερόταν στην κοινή σλαβική καταγωγή και τη μετανάστευσή τους τον έβδομο αιώνα από τη Νότια Ρωσία στην Ευρώπη και έναν επακόλουθο διαχωρισμό σε «υπο-κράτη». Η άλλη, πιο σημαντική αφήγηση, ήταν αυτή ενός έθνους που σφυρηλατήθηκε στον κομμουνιστικό αγώνα και στο εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το αφήγημα μιας κοινής μοίρας συνίστατο σε προσδοκίες για σταδιακή εξάλειψη των κοινωνικών τάξεων και των κρατικών μηχανισμών, που θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της συνεπούς πρακτικής των τριών αρχών της αυτοδιαχείρισης, της μη αλληλεγγύης και της αδελφοσύνης και ενότητας. (Kestic, 2005, σελ. 83) Η αντιστασιακή λογοτεχνία κάνει αναφορά στις γυναίκες της επαρχίας που καλωσόριζαν τους «γιους» τους, στις τάξεις του στρατού του Τίτο.

«Ο στρατός του Τίτο ήρθε σε εμάς. Οι γιοι μας, Σέρβοι, Κροάτες και Μουσουλμάνοι, πολεμούν σε αυτόν» (Mimica 1945:16, ο.α. στην Kestic, 2005).

Νεότερες μελέτες αμφισβήτησαν ότι η συμμετοχή των γυναικών στον πόλεμο, τις έδωσε μία ταυτότητα που ξεπέρασε τους οικογενειακούς ρόλους και τους εθνικούς διαχωρισμούς. Παρόλο που η Κροατική Άνοιξη είχε τουλάχιστον μία εξέχουσα γυναίκα σε κάθε πλευρά της σύγκρουσης - δηλαδή, Savka Dabcevic-Kucar και Milka Planicic - και πολλές άλλες στα κατώτερα κλιμάκια που αντιπροσώπευαν τα δύο αντίπαλα τμήματα, αυτές οι γυναίκες δεν ενήργησαν από τη θέση του φύλου. (Kestic, 2005, σελ. 86)

Η πτώση σε γυναικεία συμμετοχή στο Κοινοβούλιο, η ανεργία γυναικών, απολύσεις εγκύων και φόβος για πληθυσμιακές πολιτικές και νόμο απαγόρευσης εκτρώσεων, οδήγησαν σε μία τελευταία κοινή προσπάθεια, αυτή της οργάνωσης Female Parliament, στην Κροατία τον Δεκέμβριο του 1990, με επιστολές στην κροατική κυβέρνηση, στο ευρωκοινοβούλιο και στην επιτροπή Ηνωμένων Εθνών, για το δικαίωμα των γυναικών να ορίζουν το σώμα τους. Εξελίχθηκε σε κόντρα μεταξύ γυναικών που υποστήριζαν την εθνικιστική γραμμή και γυναικών που ήταν αντίθετες σε αυτήν. Τον Ιούνιο του 1991 η Σλοβενία κηρύσσει ανεξαρτησία μετά από τον «Πόλεμο των 10 ημερών» και οι μητέρες ζητάνε να επιστρέψουν οι στρατευμένοι γιοι

τους. Το κίνημα επεκτάθηκε σε όλη την Ομοσπονδία και στην Κροατία γεννήθηκε η ιδέα για το «Τείχος της Αγάπης», ένα ζωντανό τείχος από γυναίκες γύρω από στρατώνες. Γυναίκες από όλη την πρώην Γιουγκοσλαβία ήθελαν να ταξιδέψουν οδικώς με λεωφορεία στο Βελιγράδι, να πολιορκήσουν το αρχηγείο του στρατού και να απαιτήσουν να επιστρέψουν οι γιοι τους.

Το καθεστώς, με τη σύμπραξη του Τύπου, κατάφερε να τις διασπάσει με εθνικιστικά κριτήρια. (Kesic, 2005, σελ. 91)

ΣΥΝΤΑΚΤΡΙΕΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ

RADA IVEKOVIC, Κροατή καθηγήτρια, γεννημένη στο Ζάγκρεμπ το 1945, φιλόσοφος, ινδολόγος και συγγραφέας που αναγκάστηκε να φύγει από το Ζάγκρεμπ λόγω της κριτικής της στον κροατικό εθνικισμό. Ζει στο Παρίσι από τον Νοέμβριο του 1991. Από το 1998-2003 ήταν καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Paris VIII. Από το 2003 καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Jean Monnet - St. Etienne και μετά το 2004, διευθύντρια προγράμματος στο Collège international de philosophie.

BILJANA JOVANOVIC, Σέρβα συγγραφέας, γεννημένη στο Βελιγράδι το 1953, ενεργή στο κίνημα της αντιπολίτευσης φεμινίστρια και ακτιβίστρια υπέρ της ειρήνης. Έγραψε ποίηση και μυθιστορήματα και συμμετείχε σε μεγάλο βαθμό στο ειρηνευτικό κίνημα κατά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Απεβίωσε στη Λιουμπλιάνα το 1996.

MARUSA KRESE, Σλοβενή ποιήτρια, γεννημένη στη Λιουμπλιάνα το 1947, συγγραφέας και δημοσιογράφος. Έζησε και εργάστηκε στο Βερολίνο. Το 1997 τιμήθηκε με το παράσημο της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας για τις ανθρωπιστικές της προσπάθειες στον πόλεμο της Βοσνίας. Απεβίωσε στη Λιουμπλιάνα το 2013.

RADMILA LAZIC, γεννημένη το 1949 στο Κρούσεβατς (Σερβία) ποιήτρια που έχει αποστασιοποιηθεί από τον σερβικό εθνικισμό στους κύκλους των συγγραφέων. Είναι η επιμελήτρια της πρώτης ανθολογίας της σερβικής γυναικείας ποίησης και μιας ανθολογίας της σερβικής αστικής ποίησης. Ίδρυσε και επιμελήθηκε το περιοδικό για τη γυναικεία λογοτεχνία και πολιτισμό «ProFemina». Ζει στο Βελιγράδι.

DUSKA PERISEC-OSTI, γεννημένη στο Σαράγεβο το 1952, εργάστηκε εκεί ως κοινωνιολόγος. Έφυγε από το Σαράγεβο τον Οκτώβριο του 1992 και ζει στο Βερολίνο.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Γυναίκες μορφωμένες, ακτιβίστριες, με παρουσία και δημιουργική έκφραση στη λογοτεχνία και σε ακαδημαϊκούς κύκλους, με θάρρος γνώμης και αποστασιοποίηση από τις «πολιτικά ορθές» ή και εθνικιστικές αντιλήψεις.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τον πρόλογο του βιβλίου έχει γράψει η Marusa Krese, Σλοβενή ποιήτρια που γεννήθηκε στη Λιουμπλιάνα και έζησε στο Βερολίνο, όπου εργάστηκε ως ανταποκρίτρια δημοσιογράφος.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Λογοτεχνία, δημόσιος λόγος, ακτιβισμός.

Με παρομοιώσεις, μεταφορές και έναν διάχυτο σαρκασμό η συγγραφέας κάνει μια παρουσίαση της χώρας της και των ανθρώπων που την κατοικούν. Η χώρα παρομοιάζεται με ένα μικρό εξωτικό φυτό που επιβιώνει και παράγει μόνο ένα φύλλο όταν δέχεται φροντίδα.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αλληγορική/ποιητική παρουσίαση πολιτικής/κοινωνικής πραγματικότητας.

Γίνεται μία εκτενής αναφορά στην κουλτούρα της ως τεχνηέντως ενδιαφέρουσα, στους ανθρώπους, στους νέους, στη γη. Με έναν υφέρποντα σαρκασμό περιγράφει πόσο «σπουδαίοι» είναι οι άνθρωποι, πως αντιμετωπίζουν καταστάσεις, πως προστρέχουν σε εξωτερική συνδρομή (από απλές συμβουλές μέχρι βαθύτερα ζητήματα) και πως εξακολουθούν να διαμένουν σε μια «κρύα» χώρα που «θερμαίνεται» περιστασιακά έξωθεν και δεν έχει τρόπο να ζεσταθεί μόνη της.

Πολλές είναι οι αναφορές σε μύθους και «ήρωες» (πολιτικούς και μη) και στον ρόλο των πνευματικών ταγών που τους παρομοιάζει με «εμπόρισσες» και γυναίκες του χωριού που κουτσομπολεύουν τα απομεινάρια στην πλατεία.

«Απολογείται» για αυτές τις αναφορές, παρουσιάζοντάς μας ταυτόχρονα, τη διαφορετικότητά της, την διαφοροποίησή της από την κοινώς αποδεκτή και εκ γενετής σφραγισμένη μοίρα της. Δεν γέρασε, δεν πάχυνε και δεν έγινε στριφνή, όπως θα περίμεναν όλοι. Η διαφοροποίηση αυτή έχει επιπτώσεις που σαρκαστικά χαρακτηρίζει «δίκαιες». «Παρεκκλίνοντας από τη νόρμα, είσαι μόνη, σπάνια και μισητή. Και σου αξίζει!» (σελ.8)

Μιλάει για τον «παράδεισο» της κανονικότητας και κάνει αναφορά στο μίσος. Ειρωνικά (και πάλι) αναφέρει «δεν ξέρω πως μου ήρθε, αφού στη χώρα μου δεν υπάρχει μίσος» (σελ.9)

Ο τρόπος που εκφέρονται οι αλήθειες στη χώρα δίνεται με μια στιχομυθία μεταξύ δύο γυναικών σε μία γκαλερί (η αναλογία ανδρών-γυναικών στη γκαλερί είναι 10-2): «από που είναι τόσο ξανθά τα μαλλιά σου;» «από τον ήλιο» «και σταμάτησαν να γκριζάρουν;» «ηλίθια αγελάδα...» (σελ.9). Το τελευταίο λέγεται χαμηλόφωνα. Όλα λέγονται χαμηλόφωνα στη χώρα. Ακόμη και από τους διανοούμενους της χώρας, οι οποίοι είτε την εγκατέλειψαν και κάνουν καριέρα σε κάποια χώρα του εξωτερικού, είτε έμειναν στην πατρίδα με μισοσπασμένη σπονδυλική στήλη (αλληγορικά), παλεύοντας με όρους όπως «κομμουνιστικός, φασιστικός, κομμουνισμός, φασισμός» και έγιναν όλοι λίγο-πολύ καλλιτέχνες.

Διανοούμενοι και καλλιτέχνες παρουσιάζονται ως φατρίες που δεν αντέχουν η μία την άλλη, σαρκάζοντας και πάλι το «ανύπαρκτο» μίσος στη χώρα και κάνοντας αναφορά σε έμφυλα στερεότυπα με χρήση μεταφοράς, μιλώντας για «αρώματα».

Τα θηλυκά αρώματα που χρησιμοποιούνται είναι λιγότερα από τα αρσενικά, όπως και οι αποδεκτές επιλογές από την πλευρά των γυναικών στον «παράδεισο» των διανοούμενων και των καλλιτεχνών. Οι γυναίκες γίνονται αποδεκτές ως συγγραφείς (και πάλι υπό όρους).

Οι ρόλοι της γυναίκας στη χώρα είναι δύο: «ή θα είσαι Αγία ή θα είσαι μάγισσα» (σελ.9). Όσες (ελάχιστες) κατ' εξαίρεση είναι ικανές και για τους δύο ρόλους, «μπορούν» να φύγουν από τη χώρα...

Στο ίδιο σαρκαστικό πνεύμα αναφέρεται στη λύπη που θα προκαλέσει αυτή η αποχώρηση, στο δικαίωμα της επιστροφής ως επισκέπτης (αρκεί να μην παρατραβήξει η επίσκεψη) καθώς και στην υποχρέωση εκπροσώπησης της μικρής χώρας στο εξωτερικό, μέσω της προσωπικότητας της γυναίκας (πάντα παραμένοντας Αγία και μάγισσα).

Η χώρα προορισμού πρέπει να είναι μία μισητή χώρα (για να εξιλεωθεί από αμαρτίες γονέων) (σελ.10) και να ανταμειφθεί με μία κλωτσιά στο υπογάστριο. Εάν προκύψουν παιδιά, επίσης προβλέπεται «θεική» τιμωρία έλλειψης αγάπης (γιατί προδόθηκε το αίμα της πατρίδας).

Ο κάθε κάτοικος της χώρας παίζει πολλούς ρόλους: λίγο πόρνη, λίγο καλλιτέχνης, λίγο διανοούμενος, λίγο έμπορος, λίγο μανεκέν, λίγο πνευματικός ηγέτης, λίγο διπλωμάτης, λίγο διαιτητής. Ως ρόλοι μπορούν να κερδίσουν και Όσκαρ, αλλά και εδώ υπάρχει ένας κλειστός «κύκλος». Όσκαρ μπορούν να κερδίσουν μόνο όσοι έχουν ήδη ένα, όχι νέοι διαγωνιζόμενοι. Γι' αυτό και διώχνουν τις Αγίες-μάγισσες στο εξωτερικό, για να μην παραγίνουν οι «αιμομιξίες» και για να «ανανεωθεί» το αίμα.

Η χώρα παρουσιάζεται ως μία κλειστή (έως απομονωμένη) κοινωνία με μία ιδιότυπη σχέση εξάρτησης-μίσους με τον υπόλοιπο κόσμο. Το κλίμα στη χώρα παρομοιάζεται με μία αιώνια Άνοιξη, ξεκινημάτων και προσδοκιών μια αιώνια εγκυμοσύνη χωρίς ολοκλήρωση και δίχως γέννα. Οι παρομοιώσεις και οι μεταφορικές εικόνες περιγράφουν την κατάσταση στη χώρα δίνοντας στον αναγνώστη πολλά σημεία αναφοράς για να βγάλει τα δικά του συμπεράσματα.

«Όταν οι ορίζοντες ήταν στενοί, η αγάπη για έναν νεότερο ήταν απαγορευμένη» (σελ.11). Επέφερε κοινωνική κατακραυγή, κοινωνική αμηχανία. Τώρα που τα αστέρια λάμπουν πιο φωτεινά, είναι κάτι επιτρεπτό. (Αν και δημιουργούνται νέες απορίες, τις οποίες ειρωνικά αναφέρει πως θα μεταφέρει στους διανοούμενους.)

Σαρκάζει την υπερπήδηση εμποδίων και τον «ανύπαρκτο» στην πατρίδα της φθόνο. «Η πειθαρχία και τα κινητά εμπόδια θα έπρεπε να αναγνωριστούν ως ολυμπιακό άθλημα». (σελ.11)

«Χώρα γαϊδάρων και ποιητών με πολύχρωμα μάτια» (σελ. 11). Πολύχρωμα γιατί αντιστοιχούν στα γραπτά τους (με την αντίστοιχη πολιτική/εθνική τοποθέτηση), μπλε, πράσινα κ.ο.κ. τα οποία υπερασπίζονται ακόμη και από τις γυναίκες που θέλουν να τα αλλάξουν ή να κάνουν δικές τους προσθήκες.

Σε αυτό το σημείο γίνεται ευθεία αναφορά στον σύζυγό της, ο οποίος μαζί με τα παιδιά της, θα 'πρεπε να της αρκούν και να μην αναλώνεται στο να τυπώνει τα δικά της ποιήματα. Με ειρωνική διάθεση αναφέρεται στον «άξιο» ποιητή άνδρα της, ο οποίος χρειαζόταν ερωτική έμπνευση (που έβρισκε σε αγοράκια εκτός ή εντός σπιτιού) και αυτή έπρεπε να «πνίξει» την Αγία-μάγισσα μέσα της και να γίνει μια Φλόρενς Νάιτιγκειλ. Αλλά αυτό είναι ένα τόσο «οικείο» αφήγημα για τη χώρα της, που το ντύνει συμπόνια και το αφήνει κατά μέρος.

Ο πρόλογος κλείνει με μία αλληγορία για μια αδελφή, κάπου στον κόσμο, που την συμπληρώνει και επικοινωνεί μαζί της με έναν επίσης αλληγορικό τρόπο, με δυο τηλέφωνα, ένα πράσινο κι ένα γαλάζιο.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Φεμινιστική/διεθνιστική αλληλεγγύη.

Το βιβλίο αποτελείται από 100 επιστολές και 12 κείμενα/αναφορές/εκκλήσεις (δημοσιευμένα ή αδημοσίευτα).

RADA IVEKOVIC: 12 επιστολές, από τις 15/10/1991 έως τις 17/9/1992.

BILJANA JOVANOVIC: 32 επιστολές, από τις 3/6/1991 έως τις 20/11/1992.

MARUSA KRESE: 36 επιστολές, από τις 23/6/1991 έως τα μέσα Οκτώβρη 1992.

RADMILA LAZIC: 20 επιστολές, από τις αρχές Ιουνίου 1991 έως τα τέλη Σεπτεμβρίου 1992.

1. ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΕ ΜΟΝΑΔΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ

Rada Ivekovic

Επιστολή 1: Ζάγκρεμπ, 15/10/1991, σελ. 72

Η καθημερινότητα του πολέμου περιλαμβάνει ελλείψεις και φτώχεια, αλλαγές στα ωράρια των υπηρεσιών. Αλλαγές και στην εκπαίδευση (πάλι όσον αφορά τα ωράρια). Υπάρχουν πρόσφυγες σε όλη την πόλη. Γίνεται προσπάθεια για ενίσχυση του φρονήματος με τα ραδιόφωνα να παίζουν κροατικά πατριωτικά τραγούδια. Επιβάλλεται συσκότιση τη νύχτα, αυτοκόλλητα στα τζάμια για να μην σκορπίσουν αν σπάσουν και η πόλη παρομοιάζεται με φυλακή. Κάθε προσπάθεια εξωραϊσμού αποτυγχάνει (χαρακτηριστικοί οι αμμόσακοι μπροστά στα παράθυρα). Δεν αναγνωρίζει πλέον την πόλη «της»

Η επικοινωνία όσον αφορά τις μεταφορές, αλλά και τα τηλέφωνα διεξάγεται με δυσκολία.

Οι οδικές μετακινήσεις είναι δύσκολες, ενώ γίνεται αναφορά στα «παιχνίδια» που παίζονται στα (και για τα) σύνορα και για τα νομίσματα που προτιμούν (δολάρια) αυτοί που τα ελέγχουν.

Επιστολή 2, Παρίσι, 3/6/1992, σελ. 153

Περιγραφή από άλλους για την καθημερινότητα στο Νόβισαντ με κλοπές, αυξημένη εγκληματικότητα και κομμένες τηλεφωνικές γραμμές.

Επιστολή 3, Γκρατς, Ιούνιος 1992, σελ. 171

Μια τηλεοπτική κάμερα μπροστά σε ένα τανκ αρκεί για να δώσει την εικόνα του πολέμου και να πολώσει. Μετά είναι αργά για λογική. Η ομογενοποίηση που οδηγεί σε αιματηρές συγκρούσεις, δεν έχει μεγάλη περίοδο επώασης. Σαν εθνικός ιός ο πόλεμος επωάστηκε κατά κύριο λόγο στα Μέσα Ενημέρωσης. Η πορεία έχει προδιαγραφεί, τίποτα δεν τη σταματά. Πρόβλεψη για χειρότερες καταστάσεις στην Κροατία από ό,τι στη Σλοβενία. Όλοι είναι «λερωμένοι».

Επιστολή 4, Γκρατς, 22/6/1992, σελ. 178

Γίνεται κερδοσκοπία με τα απαραίτητα πιστοποιητικά που χρειάζονται οι πολίτες.

Παράλληλα αναφέρει τις τρομερές ειδήσεις από το Σαράγεβο όπου στις 22/6/1992 βομβαρδίστηκε ένας δρόμος γεμάτος κόσμο που προσπαθούσε να εξασφαλίσει τρόφιμα.

Καμία τηλεφωνική επικοινωνία εφικτή με Σερβία, 'Μακεδονία', Βοσνία-Ερζεγοβίνη.

Επιστολή 9, Νέα Υόρκη, Αύγουστος 1992, σελ. 222

Η σύμπραξη διανοούμενων με πολιτικούς την απογοητεύει. Οι θέσεις εξουσίας δεν συνάδουν με την ανεξαρτησία που οφείλουν να διατηρήσουν οι συγγραφείς και οι διανοούμενοι, ακόμη και αν υπάρχει ιδεολογική ταύτιση με τις απόψεις των πολιτικών. (Αναφέρεται συγκεκριμένα στον Ivan Aralica, συγγραφέα που έγινε Αντιπρόεδρος της Κροατίας).

Επιστολή 10, Ν.Υ., Αύγουστος 1992, σελ. 224

Γίνεται αναφορά στους Αλβανούς σε βάρκες που απωθούσαν οι Ιταλοί. «Ό,τι δεν πέτυχε η φτώχεια και η ανάγκη, το κατάφερε τελικά ο πόλεμος».

Επιστολή 11, Ν.Υ., 21/8/1992, σελ. 238

Αναφορά στο «αξέχαστο καλοκαίρι του 1991», όπως το ονόμασαν οι ξένοι στο Βελιγράδι, που δεν μπόρεσαν να πάνε διακοπές και το ακολούθησε ένα χειρότερο 1992.

Επιστολή 12, Παρίσι, 17/9/1992, σελ. 246

Παίρνει νέα από φίλους για γνωστούς που κατάφεραν να διαφύγουν από το Σαράγεβο. Αγωνιά. Ευγνωμονεί τον Θεό (και αναρωτιέται ποιον ευγνωμονούν οι άθεοι;).

Υπάρχει και η άποψη (από κάποια γνωστή της που μένει εκεί) ότι όποιος ξέρει να κρύβεται και να αποφεύγει τις κακοτοπιές, μπορεί να επιβιώσει και στο Σαράγεβο.

Marusa Krese

Επιστολή 3, Βερολίνο, 26/6/1991, σελ. 26

Η ανακήρυξη της Σλοβενίας ως ανεξάρτητη χώρα, στις 25/6/1991, έφερε αλλαγές στις μετακινήσεις. Χρειάζεται Visa και δεν αρκεί μία εγγυητική επιστολή για να επισκεφθούν η μία την άλλη. Η Σλοβενία είναι πρώτο θέμα στις ενημερωτικές εκπομπές στη Γερμανία. Ενημέρωση σε βαθμό υπερβολής.

Επιστολή 4, Βερολίνο, 28/6/1991, σελ. 29

Τα Σλοβενικά πρακτορεία Τύπου «βομβαρδίζουν» με νέα από την «ηρωϊκή» πατρίδα, η τηλεόραση προβάλλει διαρκώς τανκς. Που κατευθύνονται δεν γνωρίζει κανείς, ούτε και αυτοί που τα οδηγούν.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ανασφάλεια, αγωνία, σαρκασμός.

«... Η Άννα ήρθε από τη Λιουμπλιάνα σήμερα. Λέει ότι όλοι οι Σλοβένοι "ήρωες" έστειλαν τις οικογένειές τους στη Ριβιέρα ή στη Βιέννη. Μπράβο, τώρα έχουμε κι εμείς τη δική μας Άνοιξη της Πράγας».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Υποκρισία κυβερνώντων. Σαρκαστικός παραλληλισμός με παλλαϊκούς κοινωνικούς αγώνες.

Επιστολή 14, Βερολίνο, τέλη Αυγούστου 1991, σελ. 59

«Θα αναλάβει την εξουσία αυτός ο λαϊκιστής Γιέλτσιν¹¹; Από την τηλεόραση μυρίζει αλκοόλ. Αυτό θα είναι το μέλλον μας; Φολκλόρ, αλκοόλ, χριστουγεννιάτικα τραγούδια και πιστωτικές; Για να είμαι ειλικρινής, μετά τον πόλεμο του Κόλπου¹² φοβάμαι τη ζωή, να πάρει η οργή.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Φόβος για επόμενη μέρα του πολέμου.

ΚΕΙΜΕΝΟ σελ. 107, ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Υπογεγραμμένη από διανοούμενους, σκηνοθέτες, θεατρικούς διευθυντές, ακαδημαϊκούς, δημοσιογράφους, ηθοποιούς, αρχιτέκτονες, κοινωνιολόγους και μεταφραστές, η «ΧΑΡΤΑ ΤΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ» συντάχθηκε και απεστάλη σε σημαντικούς αποδέκτες παγκοσμίως.

¹¹ Μπορίς Γέλτσιν (1931-2007). Πρώην πρόεδρος της Ρωσικής Ομοσπονδίας <https://www.kathimerini.gr/world/284032/mporis-geltsin-prosopikotita-me-polles-opseis/> (Ημερομηνία ανάκτησης: 13/8/2023)

¹² Υπό την ηγεσία της Αμερικής, συγκροτήθηκε ένας διεθνής συνασπισμός δυνάμεων που κήρυξε πόλεμο εναντίον του Ιράκ το 1990, με αφορμή την εισβολή της χώρας στο Κουβέιτ. <https://odeth.eu/> (Ημερομηνία ανάκτησης: 13/8/2023)

«ΧΑΡΤΑ ΤΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ»

Γνωρίζοντας ότι στη Γιουγκοσλαβία δεν υπάρχουν εθνοτικές, πολιτικές, ομολογιακές ή συμφεροντολογικές πλειοψηφίες και ότι οι μεγαλύτερες μειονότητες φιλοδοξούν τους δεδηλωμένους στόχους τους, δηλαδή τα εθνικά κράτη.

Πεπεισμένοι ότι οι εθνικοί στόχοι δεν είναι αυτοσκοπός και ότι καθορίζονται με τα μέσα της πραγματοποίησής τους που ανατρέπουν μόνο τους πραγματικούς και διαρκείς πολιτικούς στόχους των μειονοτήτων.

Παρατηρώντας ότι μέχρι στιγμής ο φόβος, η ταλαιπωρία και ο θάνατος πολλών ήταν οι μόνοι προφανείς και επιτευχθέντες στόχοι από τις μεγαλύτερες μειονότητες.

Πιστεύοντας ακράδαντα ότι κάθε άτομο έχει δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία, την ισότητα και την επιδίωξη της ευτυχίας, εμείς, οι κάτωθι υπογεγραμμένοι, καθιερώνουμε με το παρόν

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Υπόσχεται να προστατεύσει τα δικαιώματα των

- Ατόμων που ανήκουν σε εθνικά μικτές οικογένειες
- Ατόμων που αυτοπροσδιορίζονται σε περιφερειακό επίπεδο
- Ατόμων που δηλώνουν Γιουγκοσλάβοι
- Ατόμων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες εντός των γιουγκοσλαβικών κρατών
- Ατόμων που ανήκουν σε γιουγκοσλαβικούς λαούς που ζουν εκτός των δημοκρατιών όπου αποτελούν πλειοψηφία
- Ατόμων που αρνούνται να επιλέξουν ή να δηλώσουν την ιθαγένειά τους
- Ατόμων που δεν προσδιορίζουν την ιθαγένειά τους με «λόγο ύπαρξης».

Θεωρούμε ότι ανεξάρτητα από την τύχη των γιουγκοσλαβικών εδαφών και ανεξάρτητα από τον αριθμό των κρατών που θα ιδρυθούν στη Γιουγκοσλαβία, όλοι αυτοί οι άνθρωποι πρέπει να αναγνωρίζονται ως δικαιούχοι:

- Ταυτόχρονη ιθαγένεια καθενός από τα κράτη, που δεν θα μπορεί να ανακληθεί
- Απαλλαγή από τη στρατιωτική θητεία και την υποχρεωτική εργασία σε περίπτωση συγκρούσεων μεταξύ αυτών των κρατών· δεν μπορούν να καταταγούν ως εθελοντές, με μόνη εξαίρεση μια επίθεση από τρίτη χώρα εναντίον αυτών των κρατών. Το Κίνημα Πολιτικής Αντίστασης θα αγωνιστεί ώστε αυτά τα άτομα να έχουν ταυτόχρονη ιθαγένεια, ανεξάρτητα από τη σχέση αυτών των κρατών με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και θα απολαμβάνουν ίσα δικαιώματα με τους πολίτες των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Επιστολή 21, Βερολίνο, 23/4/1992, σελ. 121

«Όταν βλέπω τηλεόραση, εδώ στο Βερολίνο, νιώθω ότι μου πήραν όλα όσα αποτελούσαν τη ζωή μου. Μου πήραν όλα τα μικρά πράγματα που σήμαιναν πολλά για μένα, πράγματα που με έκαναν αυτό που είμαι σήμερα, πράγματα που με βοηθούσαν να βρω τη θέση μου στον κόσμο».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Απώλεια ταυτότητας.

Επιστολή 24, Βερολίνο, τέλη Μαΐου 1992, σελ. 151

«Βλέπω φωτογραφίες με φορητά και βάρκες φορτωμένα με πρόσφυγες, γυναίκες και παιδιά, διαβάζω το γράμμα μίας φίλης από την Κροατία που έχει προσκληθεί στο Βερολίνο, αλλά δεν εμπιστεύεται να μιλήσει στο εξωτερικό για να μη βάλει σε κίνδυνο τη ζωή της οικογένειας και των φίλων της.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Πρόσφυγες, επισφαλής η ελεύθερη έκφραση, κίνδυνος, φόβος.

Επιστολή 24, Βερολίνο, τέλη Μαΐου 1992, σελ. 152

«Θυμάμαι τις διαμαρτυρίες πέρυσι, εδώ στο Βερολίνο, για τον Πόλεμο στον Κόλπο. Κάθε απόγευμα πήγαινα στην εκκλησία να ανάψω κερί, τα παιδιά φορούσαν άσπρα περιβραχιόνια, στα μπαλκόνια κρέμονταν λευκά πανιά. ... Φέτος γίνεται πόλεμος στη χώρα μου. Οι ίδιοι άνθρωποι, που πέρυσι ήταν στους δρόμους, μου λένε ότι δεν καταλαβαίνω τι γίνεται. Δεν καταλαβαίνω τι γίνεται.» ... Κάπου στη μέση της Ευρώπης γίνονται δολοφονίες και μπαίνουν φωτιές και σίγουρα όχι μόνο με γιουγκοσλαβικά όπλα. ... δεν έχω ακούσει ακόμη ότι είναι δίκαιο να δολοφονείς στο όνομα κάποιου. Ούτε στο όνομα της εθνικής καθαρότητας και της δημοκρατίας και ούτε στο όνομα ενός από τους μεγαλύτερους πληθυσμούς της γης.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Δύο μέτρα και δύο σταθμά για όμοιες καταστάσεις. Υποκρισία.

Επιστολή 26, Βερολίνο, 18/6/1992, σελ. 167

«Οι γερμανικές ειδήσεις είναι τόσο άσχημες που δεν ξέρει κανείς τι μπορεί να πιστέψει και τι όχι.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Μεροληπτική παρουσίαση γεγονότων από Τύπο.

Επιστολή 28, Βερολίνο, 28/6/1992, σελ. 186

«Ο... μου τηλεφώνησε από τη Λιουμπλιάνα. Δεν έχει καμία επαφή με την μητέρα του εδώ και μήνες. Μετά από ώρες επιτέλους μία σύνδεση... αλλά κανείς δεν το σηκώνει.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Διακοπή επικοινωνίας.

Επιστολή 29, Βερολίνο, τέλη Ιουνίου 1992, σελ. 188

«Η... μου τηλεφώνησε από τη Λιουμπλιάνα και μου είπε ότι ακυρώθηκαν όλες οι συναυλίες και τα κοντσέρτα γιατί οι σταρ δεν νιώθουν ασφαλείς να έρθουν στη Λιουμπλιάνα. Προφανώς ο Κόσμος δεν έχει καταλάβει ότι η Σλοβενία δεν είναι Βαλκάνια.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ανασφάλεια λόγω εμπόλεμης κατάστασης, παρά την προπαγάνδα.

Επιστολή 29, Βερολίνο, τέλη Ιουνίου 1992, σελ. 188

«Ο γερμανικός Τύπος άλλαξε τόνο. Κριτικάρει τη γερμανική εξωτερική πολιτική και καταγγέλλει κροατικά εγκλήματα στη Βοσνία. Πραγματικά δεν ξέρω που θα βγάλει αυτό.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αλλαγή στάσης ευρωπαϊκού Τύπου.

Επιστολή 32, Βερολίνο, 12-14/8/1992, σελ. 228

«Μαθαίνει εντατικά Γερμανικά και καθαρίζει σπίτια παρόλο που είναι γιατρός. ... η γυναίκα του σιδέρωνε πουκάμισα για 50 σεντς το κομμάτι.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ανάγκη επιβίωσης, χειρωνακτικές εργασίες από επιστήμονες.

Biļjana Jovanovic

Επιστολή 4, Λιουμπλιάνα, 27/6/1991, σελ. 28

Αιφνιδιασμός από συναγερμό για επιδρομή από αέρος. Αδιανόητη η σύλληψη της πραγματικότητας. Γίνεται έκκληση για ειρήνη με συλλογή υπογραφών.

28-29-30/6/1991, σελ. 28

Στο Βελιγράδι διοργανώνονται διαμαρτυρίες για τον πόλεμο στη Σλοβενία, ωστόσο στην ίδια τη χώρα δεν γίνεται καμία αναφορά σε αυτές.

Επιστολή 6, Βελιγράδι, 10-11/7/1991, σελ. 37

«Είμαστε καθοδόν για Βελιγράδι. ... μας δείχνουν τον δρόμο από περιφερειακές οδούς, μέσα από χωριά. ... Η εθνική οδός δεν χρησιμοποιείται γιατί είναι ναρκοθετημένη. ... Στα σύνορα Κροατίας-Σλοβενίας, οι Κροάτες αστυνομικοί απαιτούν να κατέβουμε από το αυτοκίνητο και να βγάλουμε, εκτός από τα χαρτιά μας, ό,τι υπάρχει: βιβλία, δεσμίδες... “Έχετε όπλα;” “Όχι”. ... Δεν ξέρουμε πια ποιος δρόμος είναι, ποια χώρα είναι, ποιες πόλεις βρίσκονται εκατέρωθεν του δρόμου.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Δυσκολία στις μετακινήσεις, αλλαγή συνόρων, αλλαγή διαδικασιών.

Επιστολή 7, Βελιγράδι, 25-26/7/1991, σελ. 42

«Ήταν ένας πόλεμος, στον οποίο “νικήσαμε” και στον οποίο “για πρώτη φορά στην ιστορία του πολέμου μία χώρα παρέδωσε στους αντιπάλους, τους αιχμαλώτους, χωρίς να έχει εξασφαλίσει πρώτα την ειρήνη.”».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Προπαγάνδα.

«Στις 6 Ιουνίου συναντήθηκαν οι έξι “μεγαλειότητες” για έκτη φορά, περνώντας βουνά και θάλασσες ... στο Σαράγεβο. Προστατεύονταν από ειδικές ομάδες και ειδικά εκπαιδευμένα σκυλιά. Από αριστερά προς τα δεξιά, ο αρχηγός της Σλοβενίας με τα χέρια σταυρωμένα μπροστά στα γεννητικά του όργανα, με το κεφάλι ελαφρώς γεμμένο, το αριστερό πόδι στην απόσταση που πρέπει από το δεξί – η προοπτική του μέλλοντος. Μοιάζει σφιγμένος. Έκανε τρομερή ζέστη στο Σαράγεβο. Δίπλα του ο αρχηγός της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης με χέρια που κρέμονται ήρεμα και τα πόδια μακριά, όπως αρμόζει, το κεφάλι ψηλά, ελαφρά στραμμένο προς τα δεξιά. Μετά οι αρχηγοί Κροατίας και Σερβίας, με ανοιχτά τα πόδια, καμαρωτή πόζα, φουσκωμένο στήθος, ο πρώτος με το κεφάλι στραμμένο προς τα δεξιά, ο δεύτερος κοιτάει ίσια μπροστά και σηκώνει το κεφάλι περήφανα. Δίπλα στον αρχηγό της Σερβίας, στέκεται ντροπαλά ο Γλιγκόροφ, ο αρχηγός της ‘Μακεδονίας’. Ένα μέρος του στήθους του καλύπτεται από τον αρχηγό

του Μαυροβουνίου, ο οποίος στέκεται προσοχή και έχει τα χέρια διπλωμένα πάνω στην κοιλιά του. Οι δύο στο κέντρο φανερώνουν με τη στάση τους, όλους τους πολέμους της πατρίδας που ακόμη εκκρεμούν.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εικονολογική ανάλυση πολέμου από φωτογραφική πόζα όλων των αρχηγών των κρατών που εμπλέκονται.

Επιστολή 9, Βελιγράδι, 5-9/10/1991, σελ. 66

«Ο... χρησιμοποίησε όλα τα τηλέφωνα εκεί, όπου είναι δυνατόν.»

«Οι άνθρωποι κάνουν ουρές μεγαλύτερες και από αυτές στα βενζινάδικα...»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Δυσκολίες στη διακίνηση πληροφοριών. Δυσκολίες στους εφοδιασμούς.

Επιστολή 10, Βελιγράδι, μέσα Οκτωβρίου 1991, σελ. 68

«Τα κηροπωλεία έχουν ξεπουλήσει.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αγρυπνίες με κεριά σε ένδειξη πένθους ή απόδοσης τιμής.

Επιστολή 11, Μπιτόλα, Παρίσι, Βερολίνο, 16-17/1/1992, σελ. 90

«Πέρυσι τέτοιοι καιρό ξεκίνησε ο Πόλεμος του Κόλπου. ... ο αξιολύπητος Μπους, περήφανος είναι “με την πλευρά του Δικαίου, της Ελευθερίας, της Ειρήνης και του Πολιτισμού” τριγυρισμένος από τάγματα, εμβλήματα, σημαίες: “έχω πει στον αμερικανικό λαό ότι αυτό δεν θα γίνει ένα δεύτερο Βιετνάμ. Αυτή είναι μια ιστορική στιγμή, μία νέα εποχή, ένας κόσμος του Νόμου και όχι της Ζούγκλας.” Και προφανώς εξαιτίας της “νέας εποχής” του “κόσμου του Νόμου” και της “ιστορικής στιγμής”, καταστράφηκε η Βαγδάτη, η πόλη από τις Χίλιες και μια Νύχτες.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ωραιοποιημένο αφήγημα πολέμου από τους ιθύνοντες.

Επιστολή 16, Λιουμπλιάνα, 27/4/1992, σελ. 123

«... η Σλοβενία δεν είναι σε θέση να δεχτεί άλλους πρόσφυγες. Η Κροατική τηλεόραση δείχνει εικόνες από λεωφορεία γεμάτα γυναίκες και παιδιά που επιστρέφουν στην Κροατία. Οι Σλοβενικές αρχές το αρνούνται. Μια Βόσνια λέει ότι θέλουν να τους στείλουν στους Σέρβους, αλλά αυτή ούτε νεκρή δεν θα πήγαινε εκεί. Ένας άντρας φωνάζει ότι θα επιστρέψουν και θα αγωνιστούν.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αδυναμία διαχείρισης προσφυγικού κύματος. Εθνικιστικές φωνές προσφύγων.

Επιστολή 17, Λιουμπλιάνα, 3/5/1992, σελ. 127

«Την Τετάρτη (29/4/1992) η Βοσνία δολοφονήθηκε στα τυφλά. Δολοφονήθηκε και καταστράφηκε. Την Πέμπτη και την Παρασκευή επικρατούσε ησυχία. Χθες ξεκίνησε και πάλι. Το TV Sarajevo μίλησε για την χειρότερη μέρα από την έναρξη του πολέμου. Από χθες οι τηλεφωνικές γραμμές για τη Βοσνία είναι κομμένες.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Τυφλά χτυπήματα. Καταστροφές. Απώλεια επικοινωνίας.

Επιστολή 18, Ζάγκρεμπ, Λιουμπλιάνα, Βερολίνο, Βελιγράδι, Παρίσι 9-11/5/1992, σελ. 136

«...είναι Κυριακή, 10 Μαΐου. Στο τραμ του Ζάγκρεμπ πρόσφυγες, παιδιά. Κάνει ζέστη. ... Ποτέ δεν έχω δει τέτοια ησυχία στους δρόμους του Ζάγκρεμπ.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Άλλη πόλη, η πόλη του πολέμου.

Επιστολή 19, Βελιγράδι, 13-14/5/1992, σελ. 138

«Ζήτω τα γκέτο! Καλώς ήλθατε στο πρώτο γκέτο, είναι το σύνθημα μιας εκδήλωσης στο Πάντσεβο¹³. ... Ακριβώς δίπλα στην γκαλερί βρίσκονται τα γραφεία του Σέσελι¹⁴. Πλακάτ. Η πόλη είναι γεμάτη από τα πλακάτ του.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Γκετοποίηση, έξαρση εθνικισμού.

Επιστολή 19, Βελιγράδι, 13-14/5/1992, σελ. 138

«Οι άνθρωποι του Αρκάν¹⁵ είναι στην οδό ... όπου διατηρούν οι Αλβανοί ένα γραφείο συναλλάγματος. Ένα βράδυ έφτασαν εκεί με αυτόματα όπλα και απαίτησαν όλα τα χρήματα.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Δράση παραστρατιωτικών οργανώσεων.

Radmila Lazic

Επιστολή 2, Μπούντβα, Ιούλιος 1991, σελ. 39

«Το σκάω, δραπετεύω... έτσι φαίνεται, από τις ματωμένες εικόνες, από τις κραυγές, από τη μαζική ψύχωση: ο γιουγκοσλαβικός λαϊκός στρατός των κατοίκων του Νις, στο Σπλιτ, στη Σλοβενία, παντού (εκτός από τη Σερβία προφανώς) είναι ένας στρατός κατοχής! Μέσα σε λίγες εβδομάδες... Παντού γίνεται λόγος για τον στρατό κατοχής. Το μίσος και ο φόβος εξαπλώνονται όπως η πανούκλα. Οι μητέρες στρατιωτών (παιδιών 18-19 χρονών) απαιτούν να επιστρέψουν οι γιοι τους. Ορμάνε στο κοινοβούλιο ενώ συνεδριάζει και ζητούν πίσω τους γιους τους. Πολλοί χαιρετίζουν αυτή την κίνηση, αλλά άλλοι, που μεγάλωσαν με “ηρωικά τραγούδια” όχι!»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Καλλιέργεια διχαστικού/πολεμικού κλίματος. Προσπάθεια αποστασιοποίησης από μητέρες στρατιωτών.

Επιστολή 2, Μπούντβα, Ιούλιος 1991, σελ. 39

¹³ Πόλη στη Σερβία.

¹⁴ Vojislav Šešelj (1954-). Σέρβος πολιτικός, συγγραφέας, νομικός και εγκληματίας πολέμου. Ιδρυτής και πρόεδρος του εθνικιστικού Σερβικού Ριζοσπαστικού Κόμματος.
<https://www.irmct.org/en/cases/mict-16-99> (Ημερομηνία ανάκτησης: 23/8/2023)

¹⁵ Ζέλικο Ραζνάτοβιτς (1952-2000). Σέρβος διοικητής παραστρατιωτικής μονάδας στους Γιουγκοσλαβικούς πολέμους, με τη Σερβική Φρουρά Εθελοντών, γνωστή ως οι Τίγρεις του Αρκάν. Στη λίστα της Ιντερπόλ τις δεκαετίες 1970 και 1980 για ληστείες και δολοφονίες στην Ευρώπη. Κατηγορήθηκε για λαθρεμπόριο και για συνεργασία με την Καμόρα.
<https://www.refworld.org/docid/3ae6abcf48.html> (Ημερομηνία ανάκτησης: 23/8/2023)
<https://timenote.info/en/Zeljko-Raznatovi> (Ημερομηνία ανάκτησης: 23/8/2023)

«Οι ειρηνικές δράσεις πολλαπλασιάζονται. Κοινή απαίτηση: Ειρήνη αμέσως! ... Αλλά ποιος θα αποδειχτεί πιο δυνατός; Οι ειρηνοποιοί ή αυτοί που είναι έτοιμοι να αγωνιστούν για “την πατρίδα και την οικογένεια”;».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Προσπάθειες ειρήνευσης. Φανατισμός ενάντια στον κατευνασμό παθών.

Επιστολή 3, Βελιγράδι, Αύγουστος 1991, σελ. 58

«Σας συμπαθώ, Κάτιτσα, Ζντένκα, Μπιλιάνα, Ράικα... όχι Σέρβες, Κροάτισσες...».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Άνθρωπος/άτομο/προσωπικότητα χωρίς γενικεύσεις-εθνικές ταμπέλες.

Επιστολή 4, Βελιγράδι, τέλη Σεπτεμβρίου 1991, σελ. 62

«Αυτές τις μέρες ήταν στην εφημερίδα η ιστορία ενός νέου στρατιώτη που πολέμησε στην... και αναγκάστηκε να σκοτώσει έναν νέο άντρα, από την “άλλη πλευρά”. Είπε: είχε γαλανά μάτια, γαλανά σαν τον ουρανό. Μου έμοιαζε!

Αυτό νιώθουν τα περισσότερα από αυτά τα παιδιά που τα έστειλαν να πολεμήσουν: όταν σκοτώνουν έναν άλλο, σκοτώνουν τον εαυτό τους».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Νέοι που υποχρεώθηκαν να δολοφονήσουν συνομιλήκους/ομοίους τους. Απώλεια αθωότητας/εαυτού.

Επιστολή 4, Βελιγράδι, τέλη Σεπτεμβρίου 1991, σελ. 62

«Όσοι μπόρεσαν, διέφυγαν από αυτόν τον πόλεμο. Δεν έλειπε το θάρρος ή η αποφασιστικότητα από αυτούς τους “ανυπότακτους”. Πολλοί παράγοντες έπαιξαν ρόλο, όπως, για παράδειγμα, η δυνατότητα να εγκαταλείψουν τη χώρα, χρήματα, γλωσσομάθεια...»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Για κάποιους επιλογή, για κάποιους μονόδρομος η εμπλοκή στην πολεμική σύγκρουση. Ξεφεύγουν όσοι διαθέτουν τα μέσα για αυτό (χρήματα/γλωσσομάθεια).

Επιστολή 6, Βελιγράδι, Νοέμβριος 1991, σελ. 85

«Συχνά σκέφτομαι ότι τα κατεστραμμένα σπίτια, τα πτώματα, οι σακάτηδες, τα ορφανά, οι πρόσφυγες, τα εγκαταλελειμμένα χωριά, τα ζώα που μουγκρίζουν, οι σκύλοι που ψοφάνε της πείνας, οι άδειοι δρόμοι και τα χωράφια, οι διάφοροι στρατοί που λεηλατούν... είναι μόνο εικόνες από μία ταινία για την καταστροφή και την ατυχία και ότι θα ανάψει το φως, θα σκουπίσω τα δάκρυα και θα πιάσω σφιχτά κάποιον απ’ το χέρι για να πάμε σε μια καφετέρια να πιούμε κάτι για να ξεχάσουμε: τις συμμορίες και τους δολοφόνους, τους ελευθερωτές και τους κατακτητές και όλα τα δυστυχημένα πρόσωπα.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εικόνα πολέμου, νεκροί, σακατεμένοι, ορφανά, καταστροφή και εγκατάλειψη περιουσιών, λεηλασίες, προσφυγιά, καταστροφή καλλιέργειών/παραγωγής, ζώα υφίστανται συνέπειες επίσης.

Επιστολή 6, Βελιγράδι, Νοέμβριος 1991, σελ. 85

«Οι άνθρωποι και τα σπίτια μοιάζουν: είναι ερείπια. Άνθρωποι-φαντάσματα αναδύονται αδύναμοι από τα υπόγεια. Ενωμένοι στη δυστυχία. Ογδόντα ημέρες στο Βούκοβαρ υπήρχαν δύο παράλληλες ζωές: μία κάτω και μία πάνω από τη γη. Κάτω από τη γη ήταν άνθρωποι σαν θαμμένοι ζωντανοί, αυτοί που δεν πρόλαβαν να διαφύγουν, Σέρβοι και Κροάτες, στα υπόγεια σαν τα ποντίκια. Πάνω από τη γη δεν υπήρχαν σχολεία, μουσεία, εκκλησίες, σπίτια, νοσοκομεία, εργοστάσια, πάρκα... Πάνω στη γη υπήρχαν στρατοί και παραστρατιωτικές οργανώσεις, αυτονομιστές και εθελοντές, ... ο ένας εναντίον του άλλου και όλοι μαζί εναντίον του Βούκοβαρ.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Επιπτώσεις πολέμου στην καθημερινή ζωή.

Επιστολή 6, Βελιγράδι, Νοέμβριος 1991, σελ. 85

«Καταστρέφουμε για να ξαναχτίσουμε. Δολοφονούμε για να ζήσουμε κάνουμε πόλεμο για να έχουμε ειρήνη – τι κυνισμός!»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ερμηνεία πολέμου.

Επιστολή 8, Βελιγράδι, Φεβρουάριος 1991, σελ. 93

«Τα πράγματα έγιναν έτσι που πολλές φιλίες διαλύθηκαν. Ίσως θα ‘πρεπε να “παγώσουν” (αγαπημένος πολιτικός όρος) μέχρι να έρθουν καλύτερες μέρες. Λυπηρό!».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Επίδραση συγκρούσεων σε διαπροσωπικές σχέσεις.

Επιστολή 11, Βελιγράδι, Ιούνιος 1992, σελ. 146

Αναφορά σε στρατευμένους: «... όλοι είναι νεότεροί του και έχουν τις ίδιες αμφιβολίες μ’ αυτόν. Προσπαθούν να δηλητηριαστούν, να αυτοτραυματιστούν, για να μην συνεχίσουν... Παντού γύρω πτώματα, μυρίζει, ευτυχώς είναι χειμώνας και έχει χιόνι, αλλιώς τα πράγματα θα ήταν πολύ χειρότερα.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Φρίκη θανάτου, αμφισβήτηση σκοπού/νοήματος πολεμικής σύγκρουσης, προσπάθεια απεμπλοκής από την παράλογη κατάσταση, έστω και με αυτοτραυματισμό.

Επιστολή 13, Βελιγράδι, 26/6/1992, σελ. 183

«Δεν υπάρχει πια ηρεμία και ησυχία. Τις νύχτες αφουγκράζομαι. Νύχτες και ουρανός. Ακούω βουητά και μουγκρητά, αλλά βόμβες δεν έπεσαν. Εκπαιδεύω τις αισθήσεις μου. Δεν θέλω να αιφνιδιαστώ.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Καθημερινή απειλή, ανασφάλεια, διαφορετική αντίληψη περιβάλλοντος/διέγερση αισθήσεων.

Επιστολή 16, Βελιγράδι, Αύγουστος 1992, σελ. 233

«Συχνά αναρωτιέμαι τι θα έκανα αν έπρεπε να ξεφύγω από κάπου χωρίς λεφτά. Αλλά βλέπω ότι όσοι το έκαναν, ήρθαν εδώ με λεφτά. Είναι γνωστό, στις περισσότερες

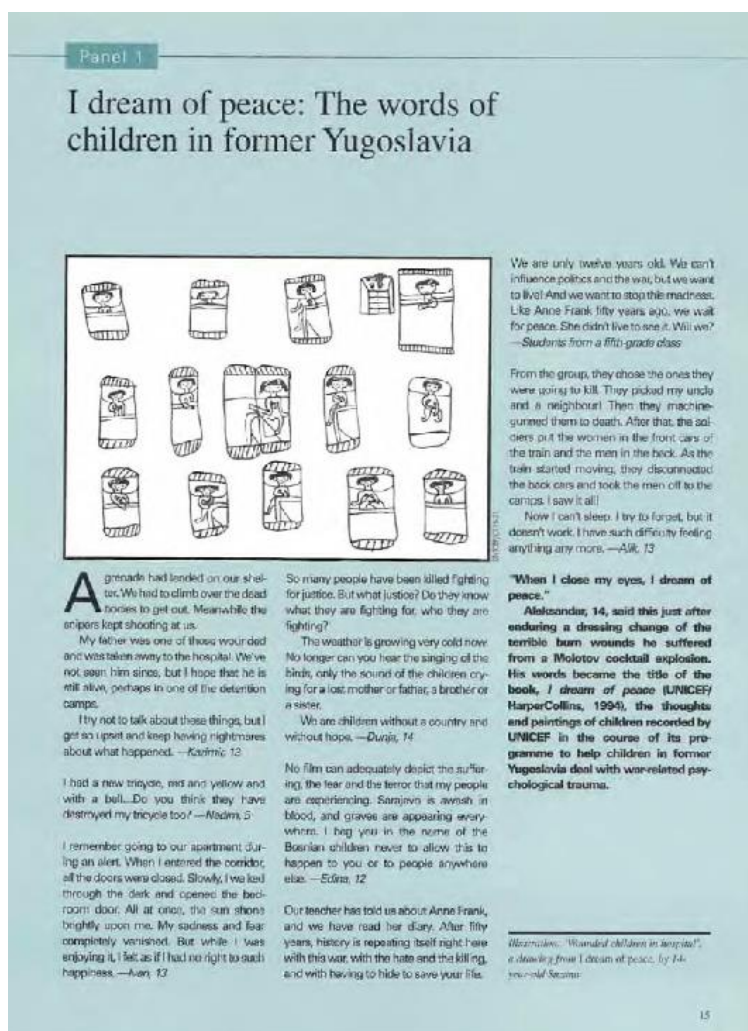
περιπτώσεις αυτοί που φεύγουν είναι αυτοί που μπορούν, δηλαδή αυτοί που έχουν κάτι. Οι φτωχοί μένουν εκεί που είναι για να συνεχίσουν να είναι φτωχοί και να πεθάνουν.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Οικονομική ανισότητα, διαφορετική δυναμική διαχείρισης ακόμη και σε εμπόλεμες καταστάσεις.

Επιστολή 17, Βελιγράδι, 8/9/1992, σελ. 245

«Ρίχνω μια ματιά στην εφημερίδα: ένας πιτσιρίκος, 5-6 ετών, κουβαλάει ένα δεμάτι ξύλα στους ώμους, το κορμάκι του γέρνει μπροστά και κρατάει με τα δυο του χέρια το δεμάτι για να μην του πέσει... βιάζεται! Τον περιμένει κάποιος άραγε; ... Η φωτογραφία του μικρού είναι φυσικά από το Σαράγεβο. Πόσα τέτοια παιδιά¹⁶ υπάρχουν;»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Επιπτώσεις πολέμου αδιακρίτως ηλικίας. Απώλεια παιδικής αθωότητας.

Εικόνα 11. UNICEF-THE STATE OF THE WORLD'S CHILDREN 1996, σελ. 17

¹⁶ I dream of peace: The words of children in former Yugoslavia. σ. 17
<https://www.unicef.org/media/84756/file/SOWC-1996.pdf> (Ημερομηνία ανάκτησης: 1/9/2023)

Επιστολή 18, Βελιγράδι, Μέσα Σεπτεμβρίου 1992, σελ. 249

«Τώρα προετοιμαζόμαστε για το χειμώνα και θα προσπαθήσουμε η θερμοκρασία μέσα στο σπίτι να μην πέφτει κάτω από τους 17 βαθμούς. Δεν μπορούμε να αγοράσουμε ηλεκτρικές σόμπες ή άλλες θερμαντικές συσκευές (έτσι κι αλλιώς δεν υπάρχουν κιάλας) γιατί το σύστημα (το ηλεκτρικό) δεν θα το αντέξει. Πρέπει να αγοράσουμε σόμπες με κάρβουνο και πρέπει να “αντέξουμε, να αντέξουμε, το μπορούμε”.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Καταστροφή υποδομών ενέργειας. Συνθήκες στέρησης. Προπαγανδιστικό αφήγημα «μπορούμε».

Επιστολή 18, Βελιγράδι, Μέσα Σεπτεμβρίου 1992, σελ. 249

«Το κάλεσμα σε αλληλεγγύη της δημάρχου του Βελιγραδίου μου θυμίζει πως, στον ίδιο ρόλο, ο Μπογκντάνοβιτς¹⁷ είχε ζητήσει να παρεμβαίνουμε (ουσιαστικά να καρφώνουμε) όταν οι γείτονες αφήνουν τα φώτα να καίνε, γιατί τότε υπήρχαν μεγάλοι περιορισμοί στο ρεύμα.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ενεργειακοί περιορισμοί/στερήσεις ανέσεων, διαχρονική μετάθεση ευθυνών σε πολίτες.

Επιστολή 18, Βελιγράδι, Μέσα Σεπτεμβρίου 1992, σελ. 249

«Η πιο θλιβερή εικόνα αυτού του πολέμου, νομίζω, είναι τα караβάνια των προσφύγων και τα κονβόι: γυναίκες, παιδιά, γέροι, μπόγοι, μπόγοι που δεν θυμίζουν σε τίποτα τη ζέστη της σπιτικής εστίας, των αγαπημένων περιοχών και των οικείων τοπίων».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Άνθρωποι ανέστιοι, ξεριζωμός, ταλαιπωρία ηλικιωμένων και αδύναμων.

2. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ

Rada Ivekovic

Επιστολή 1: Ζάγκρεμπ, 15/10/1991, σελ. 72

Γίνεται αναφορά σε ένα κίνημα μητέρων για την επιστροφή των γιων τους από τον πόλεμο και στο ότι αυτή η φεμινιστική/ειρηνική μαζική κινητοποίηση «αγκαλιάστηκε» από όλες τις χώρες, Κροατία/Σερβία/Βοσνία-Ερζεγοβίνη/Μακεδονία’.

Ιδίως στην Κροατία, όπου γεννήθηκε η ιδέα για το Τείχος της Αγάπης (έναν συμβολικό αποκλεισμό στρατιωτικών μονάδων) οι μητέρες θεωρούν ότι τα παιδιά τους ωθούνται σε έναν ανεπιθύμητο Εμφύλιο.

¹⁷ Bogdan Bogdanović (1922-2010). Αρχιτέκτονας, πρώην δήμαρχος Βελιγραδίου (1982-1986). Αντικαθεστωτικός με την άνοδο του Μιλόσεβιτς στην εξουσία.
<https://kar.kent.ac.uk/82689/1/GFG%20Bogdan%20Bogdanovic%2C%20Dissident%20in%20Life%2C%20Architecture%20and%20Writing%20.pdf> (Ημερομηνία ανάκτησης: 3/9/2023)

Στην Κροατία όμως υπάρχει διαφοροποίηση, οι μητέρες ζητάνε την επιστροφή των γιων τους από τον «Σερβικό» στρατό, αλλά όχι από τις «Κροατικές μονάδες».

Η παρουσία της Εκκλησίας και συντηρητικών οργανώσεων εναντίον των εκτρώσεων, με ροζάρια και προσευχές είναι έντονη. Το εθνικό συναίσθημα των μητέρων και η ηρωική ρητορική κράτησαν 2-3 μέρες. Ο συμβολισμός μητέρας-γιου χρησιμοποιήθηκε ως θεμέλιο του εθνικού κράτους.

Αποφασίστηκε μετάβαση στο Βελιγράδι με λεωφορεία (χωρίς εθνικά σύμβολα) για προσέγγιση στρατιωτικών, για να ζητήσουν τους γιους τους. Η υποδοχή από την πολιτοφυλακή ήταν εχθρική. Χωρίστηκαν σε γκρουπ, τις εμπόδισαν να διαδηλώσουν ειρηνικά, απομονώθηκαν από την αντίθετη γυναικεία οργάνωση του Βελιγραδίου, διανυκτέρευσαν σε κακές συνθήκες και τελικά δεν τις δέχτηκαν οι αξιωματούχοι στους οποίους απευθύνονταν. Η εθνικιστική πίεση ανέβαινε από όλες τις πλευρές, ιδίως μεταξύ μητέρων κροατικής και σερβικής καταγωγής.

Στην επιστροφή για Ζάγκρεμπ χειραγωγήθηκαν στο πνεύμα των εθνικιστικών διεκδικήσεων.

Μετά από μέρες ένα κονβόι 30 λεωφορείων με Κροάτισσες μητέρες (και λόγω του «κοινού εχθρού» και μερικές Αλβανίδες) κατευθύνθηκε στις Βρυξέλλες. Μετά από 10 μέρες αϋπνίας, δεν διεκδίκησαν τους γιους τους, αλλά μόνο (με δάκρυα στα μάτια) εθνική κυριαρχία της Κροατίας. Η συγγραφέας χαρακτηρίζει την κατάσταση ως πλύση εγκεφάλου «χειρότερη και από τον κομμουνισμό».

Επιστολή 2, Παρίσι, 3/6/1992, σελ. 153

«Ο εθνικισμός είναι αθεράπευτος εκ των υστέρων. Μόνο η πρόληψη μπορεί να βοηθήσει.»

Μεταφέρει την είδηση ότι οι Τσέτνικ¹⁸ δολοφόνησαν μία σερβική οικογένεια που έκρυψε στο υπόγειο του σπιτιού της μουσουλμάνους (τους έκαψαν όλους μαζί ζωντανούς στο υπόγειο).

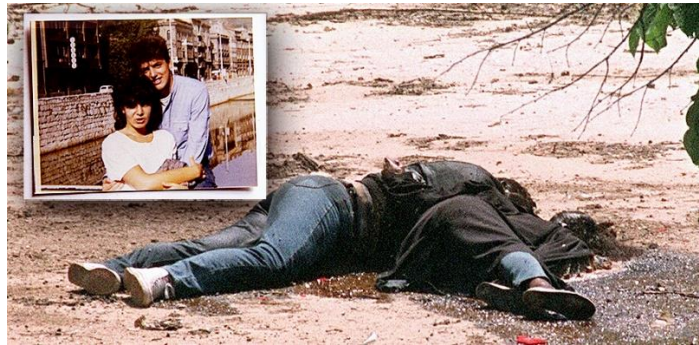
«Το καθολικό λόμπι στον Λίβανο, ο καθολικός Λίβανος στο Παρίσι και το κροατικό λόμπι στο Παρίσι είναι οι ίδιοι άνθρωποι, οι ίδιοι δημοσιογράφοι, η ίδια προπαγάνδα.»

Γίνεται αναφορά στο άρθρο που η ίδια δημοσίευσε ενάντια στον λόγο του αμφιλεγόμενου Γάλλου φιλοσόφου Αλέν Φινκιελκρότ (1949-) περί «χριστιανικής» Ευρώπης και στον Κούντερα (1929-2023) και την αδιαφοροποίητη, ελαφρώς εθνικιστική κλίση του να θεωρεί τον εθνικισμό «μικρών εθνών», όπως τον εθνικισμό Κροατών και Σλοβένων, καλύτερο από τον Σερβικό.

Ο Φινκιελκρότ ισχυρίστηκε ότι Γαλλική ταυτότητα υπάρχει (και τη μοιράζονται και οι Κορσικανοί), ενώ Γιουγκοσλαβική όχι (Le Monde 9/7/1991)

¹⁸ Σερβική εθνικιστική αντάρτικη δύναμη που σχηματίστηκε κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου για να αντισταθεί στους εισβολείς του Άξονα και στους Κροάτες συνεργάτες, αλλά που πρωτίστως πολέμησε έναν εμφύλιο ενάντια στους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές αντάρτες, τους Παρτιζάνους. <https://www.britannica.com/topic/Chetnik> (Ημερομηνία ανάκτησης: 22/9/2023)

Η συντάκτρια λέει χαρακτηριστικά: «Ποιος είναι ο Φινκιελκρότ που θα πει σε αυτούς τους ανθρώπους ότι δεν υπάρχουν; 12% των γάμων είναι μικτοί. Είναι πολύ περισσότεροι οι μικτοί¹⁹ (ή ακαθόριστοι) από γάμους Σλοβένων και Αλβανών.»

Εικόνα 12. [Οι «Ρωμαίος και Ιουλιέτα» της Βοσνίας](#)

«Στο όνομα της Γιουγκοσλαβίας κατέστρεψαν τη χώρα. Καθετί Γιουγκοσλαβικό είναι σερβικό και επιθετικό, χάθηκαν όλες οι διαφοροποιητικές λεπτομέρειες. Τους αφαίρεσαν το όνομα και την ταυτότητα. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν.»

Επιστολή 4, Γκρατς, 22/6/1992, σελ. 178

Επιβολή νέας πραγματικότητας για όλα. Η Κροατική ιθαγένεια αποδίδεται αυτομάτως σε όσους ήταν παρόντες στην απογραφή του 1947. Η ίδια δεν είχε απογραφεί, επειδή η μεταπολεμική Γιουγκοσλαβία είχε στείλει τον πατέρα της στις Βρυξέλλες ως κρατικό υπάλληλο για τις πολεμικές επανορθώσεις (αποζημιώσεις Γερμανίας).

Ο κανόνας είναι η ταλαιπωρία και οι ουρές για όλους, για να «αποδείξουν» τι είναι. Κράτος και παραστρατιωτικές-φασιστικές οργανώσεις συνεργάζονται άψογα (Σχέσεις εξουσίας). Ουστάζι²⁰ και αστυνομικοί, αρχές και τοπικοί φασίστες εκπαιδεύουν παραστρατιωτικές οργανώσεις και ονειρεύονται μια «Μεγάλη Κροατία», φυσικά εις βάρος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.

Υπάρχουν πολλοί πρόσφυγες από τις εμπόλεμες περιοχές που έχουν χάσει όλα τα χαρτιά τους και προσπαθούν να βγάλουν καινούργια. Ανάμεσά τους και τσιγγάνοι που δεν είχαν ούτε ως ή άλλως χαρτιά.

Σε μικτούς γάμους (όπως για παράδειγμα σε έναν που ο πατέρας ήταν μουσουλμάνος) δεν έδιναν χαρτιά. Μετά από διαπραγματεύσεις και αφού δηλώθηκε η μητέρα ως Κροατή, προχώρησε η διαδικασία.

¹⁹ Οι «Ρωμαίος και Ιουλιέτα του Σαράγεβο». Η Βόσνια μουσουλμάννα Αντμίρα Ίσμιτς και ο Σέρβος Μπόσκο Μπρκιτς, ήταν ένα ερωτευμένο ζευγάρι που ζούσε στο Σαράγεβο. Στην προσπάθειά τους να δραπετεύσουν από την αποκλεισμένη πόλη, τον Μάιο του 1993 δολοφονήθηκαν από ελεύθερους σκοπευτές. Οι σοροί τους έμειναν στο δρόμο για 8 ημέρες. <https://foreignpolicy.com/2018/07/06/in-bosnia-forgetting-could-mean-a-brighter-future/> (Ημερομηνία ανάκτησης: 24/8/2023)

²⁰ Κροατική φασιστική, ρατσιστική οργάνωση. Έδρασε μεταξύ 1929 και 1945 και τα μέλη της δολοφόνησαν εκατοντάδες χιλιάδες Σέρβους, Εβραίους, Ρομά και πολιτικούς αντιφρονούντες στη Γιουγκοσλαβία κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. <https://www.britannica.com/topic/Ustasa> (Ημερομηνία ανάκτησης: 24/8/2023)

Η ίδια η συντάκτρια της επιστολής δεν δεχόταν τη διαφοροποίησή της, ήθελε να υπογράψει απλά σαν πολίτης της Κροατίας. Ήθελε να δηλώσει «υπηκοότητα κροατικών λαών» και όχι «υπηκοότητα κροατικού λαού».

Γίνεται αναφορά στις συγκρούσεις μεταξύ μουσουλμάνων και Κροατών και στο ότι η Κροατία μοίρασε με τη Σερβία τη Βοσνία, την οποία οι Κροάτες ονομάζουν Ερζεγο-Βοσνία και τη βλέπουν ως τμήμα της «Μεγάλης Κροατίας».

Επιστολή 5, Γκρατς, Ιούνιος 1992, σελ. 185

Σε συνεντεύξεις τους, τα ξένα δημοσιογραφικά μέσα κάνουν ερωτήσεις για το πως επιβίωσαν οι κάτοικοι της περιοχής στο κομμουνιστικό καθεστώς, ενώ την ίδια απασχολεί πως θα επιβιώσουν στη Σερβία του σήμερα, του Εθνο-σοσιαλισμού, στην Κροατία του αυταρχικού και καταπιεστικού κράτους μη-δικαίου, χωρίς ίχνος δημοκρατίας, χωρίς ελευθερία Τύπου, ελευθερία γνώμης, με μια αδύναμη μη-εθνικιστική αντιπολίτευση και με τον πόλεμο και την ωμή βία στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη.

«Από πότε νιώθετε Κροατή;» «Από τότε που υποχρεώθηκα»

Η εθνικότητα (σε αντίθεση με την υπηκοότητα η οποία μπορεί να «καθοδηγηθεί» από το συναίσθημα, είτε απρόθυμα, είτε με εθνική ευφορία) δεν είναι θέμα συναισθήματος (που μπορούμε να αποκρύψουμε ή να καταδηλώσουμε). Ίσα-ίσα η πίεση για εθνικό συναίσθημα έκανε την ίδια να νιώθει άπατρις, κάτι που αποκαλείται εθνική προδοσία.

ΚΕΙΜΕΝΟ 6 «ΚΑΙΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΥ», Ιούλιος 1992 σελ. 210

Στο Ζάγκρεμπ ηγούν οι σειρήνες του πολέμου, ενός προσυμφωνημένου πολέμου κατά τη γνώμη της, λόγω της ετοιμότητας των καταφυγίων που χρησιμοποιεί ο κόσμος τώρα. Ο πόλεμος επιδοκιμάστηκε, εγκρίθηκε, επικροτήθηκε. Ο εσωτερικός φασισμός ενισχύθηκε, όπως και η ετοιμότητα για βία.

«Εθνική εκκαθάριση» γίνεται και στη φιλοσοφία. Το διάστημα 15-22/9/1991 πραγματοποιήθηκε ένα Συμπόσιο στο Ceret, όπου συμμετείχαν Γάλλοι και Γιουγκοσλάβοι συγγραφείς.

Έναν χρόνο μετά εκδόθηκε ένας τόμος με κείμενα των συμμετεχόντων, με τίτλο «Φιλοσοφικές Έρευνες» όπου δημοσιεύτηκαν κείμενα Γιουγκοσλάβων από το Ζάγκρεμπ, το Βελιγράδι, το Σαράγεβο και τη Λιουμπλιάνα, μαζί με κείμενα ξένων συναδέλφων τους.

Υπήρξαν κείμενα συγγραφέων που «δεν μπόρεσαν να τυπωθούν» στο πλαίσιο της σύμπλευσης με τις κυρώσεις εναντίον της «Νέας Γιουγκοσλαβίας», δηλαδή της Σερβίας και του Μαυροβουνίου. Η ίδια χαρακτηρίζει την κροατική αρχισυνταξία ως μία αρχισυνταξία από δειλούς, πολιτικά έρποντες και εθνικιστές.

Επιστολή 8, Ν. Υόρκη, 4/8/1992, σελ. 220

Σαρκάζει την «Ευρώπη χωρίς σύνορα» με αφορμή τη διάλεξη του Όθωνα των Αψβούργων (1912-2011)²¹ στο Graz με τίτλο «Ευρώπη χωρίς σύνορα».

Η ίδια αναρωτιέται για ποια Ευρώπη χωρίς σύνορα γίνεται λόγος, εφόσον παντού δημιουργούνται νέα. Παντού τοποθετούνται αγκαθωτά σύρματα.

Με αφορμή την Ημέρα Ανεξαρτησίας της Κροατίας (10/6) αναφέρεται:

- Στη χρήση αντωνυμιών/λέξεων όπως «ΕΜΕΙΣ» «ΔΙΚΟ ΜΑΣ» «ΚΑΘΑΡΟ» «ΕΞΑΓΝΙΣΜΕΝΟ»/«ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΜΕΝΟ»
- Στην άρνηση να χρησιμοποιεί τα νέα ονόματα (έχουν γίνει μετονομασίες παντού, σε δρόμους, πλατείες. Για παράδειγμα η ΠΛΑΤΕΙΑ ΘΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΦΑΣΙΣΜΟΥ έγινε ΠΛΑΤΕΙΑ ΜΕΓΑΛΗΣ ΚΡΟΑΤΙΑΣ)
- Αλλά και στην επίθεση που δέχτηκε όταν υπαναχώρησε στη δημοσίευση μιας συνέντευξης που παραχώρησε, βλέποντας το πως θα παρουσιαζόταν («Οι Σέρβοι σφάζουν χιλιάδες» ήταν μια φράση που της απέδιδαν).

Η ίδια αρνείται να αυτοπροσδιορισθεί ως Σλοβενή, θεωρεί ότι της αφαίρεσαν μια ταυτότητα που την προσδιόριζε και μετέτρεψαν σε αμάρτημα το να θέλει κανείς να αυτοπροσδιορίζεται ως «Γιουγκοσλάβος» πια. Κυκλοφορεί, όπως και πολλοί άλλοι, με αμάξι δίχως πινακίδες.

Δηλώνει ότι είναι «από το Ζάγκρεμπ» ή «από το Ζάγκρεμπ και το Βελιγράδι» στην ερώτηση «από που είστε;» (ουσιαστικά «τι είστε;»)

Πραγματοποιούνται διαμαρτυρίες αντιεθνικιστικών και αντιφασιστικών οργανώσεων για τις μετονομασίες, όπως επίσης και για την πιθανότητα εορτασμού της ίδρυσης της Ουστάζι.

Παρά την απαγόρευση, η Ημέρα της Ανεξαρτησίας της Κροατίας γιορτάστηκε, αλλά το κρατικό τηλεοπτικό κανάλι YUTEL (Yugoslav Television) δεν μετέδωσε την εκδήλωση.

Επιστολή 10, Ν.Υ., Αύγουστος 1992, σελ. 224

Γίνεται ιστορική αναδρομή στους διαχωρισμούς που υπέστη η χώρα, από την εποχή του Θεοδοσίου, ο οποίος το 395 μ.Χ. μοίρασε στους δύο γιους του με μία κάθετη γραμμή τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, Στον Αρκάδιο έδωσε την Ανατολή (Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος/Ρωμανία/“Βυζαντινή Αυτοκρατορία”) και στον Ονώριο τη Δύση (Δυτικό Ρωμαϊκό Κράτος).

Αυτός ο διαχωρισμός σε Ανατολή και Δύση είναι διαχρονικός με «μικροδιορθώσεις» στα σύνορα κατά τη διάρκεια των δύο παγκόσμιων πολέμων και του εμφυλίου. Η απαρχή των εθνικισμών και το έναυσμα για την ανάφλεξή τους ήταν πάντοτε αυτά τα σύνορα: Μυθικά, μεταφυσικά, γεωγραφικά, πολιτιστικά.

²¹ Επικεφαλής του Οίκου των Αψβούργων και διεκδικητής του θρόνου της Αυστρίας, Ουγγαρίας, Κροατίας, Σλοβενίας, Σλοβακίας, Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, ο οποίος ήταν υπέρμαχος της Ευρωπαϊκής ιδέας και με παρουσία στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο. <https://habsburgottoalapitvany.hu/de/biografie/> (Ημερομηνία ανάκτησης: 13/8/2023)

Η κατάρρευση του τείχους του Βερολίνου (στις 9/11/1989, μετά από 28 χρόνια ύπαρξης) γέννησε ελπίδες που διαψεύστηκαν. Αντιθέτως προέκυψαν ορδές πεινασμένων σε αναζήτηση καταφυγής. Φόβοι που έγιναν πραγματικότητα, στο νέο-γερμανικό ελαφρώς δεξιόστροφο αφήγημα.

Επιστολή 11, Ν.Υ., 21/8/1992, σελ 238

Αναφορά στον φασισμό στους άστεγους της Ν. Υόρκης όπου διαμένει. Οι «λευκοί Καυκάσιοι πολίτες» δεν σιχαίνονται να μαζεύουν τα περιττώματα των σκύλων τους που βγάζουν βόλτα κρατώντας τους με αλυσίδες, αλλά τους αηδιάζουν οι άστεγοι. Στην είσοδο του πάρκου της κομψής γειτονιάς τους, οι συνεργάσιμοι αστυνομικοί δέχονται αναφορές για «κάθε ύποπτο άτομο που μοιάζει με άστεγο». «Στο Χάρλεμ δεν υπάρχουν ούτε πρόστιμα για περιττώματα (σκύλων και ανθρώπων) ούτε δημοτική καθαριότητα».

Marusa Krese

Επιστολή 1, Βερολίνο, 23/6/1991, σελ. 21

Στη χρήση όρων όπως «γιουγκοσλαβικές αρχές» αναρωτιέται «Ποιος είναι τι, στη Γιουγκοσλαβία» «Τι είναι Γιουγκοσλαβία».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Επαναπροσδιορισμός ταυτοτήτων

Παραθέτει την εικόνα της εγχώριας πολιτικής σκηνής για την ίδια και τους ξένους πολίτες. Σαρκάζει τον θαυμασμό προς τον υπουργό εξωτερικών και αναρωτιέται από που πηγάζει ο θαυμασμός για τους «ωραίους», «έξυπνους» και «λογικούς» Σλοβένους (η ίδια δεν τους βρίσκει καν όμορφους).

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Στερεότυπα που διαμορφώνονται και αναπαράγονται από πολιτικές σκοπιμότητες.

Επιστολή 2, Βερολίνο, 24/6/1991, σελ. 22

Φιλοξενεί μία φίλη, φεμινίστρια από την Κροατία και την εκνευρίζει η σύγκριση με τη Σλοβενία, που η φίλη της χαρακτηρίζει δημοκρατικότερη. «Πόσο προοδευτική είναι η Λιουμπλιάνα σε σχέση με το Ζάγκρεμπ;» Η ίδια παρατηρεί αντικειμενικά την κατάσταση κάθε φορά που ταξιδεύει εκεί και η περηφάνεια για τη «Σλοβενικότητα» που συναντάει, έρχεται σε αντίθεση με τη «φτώχεια που χτυπάει στη μύτη», ενώ ταυτόχρονα δυσκολεύεται να παρκάρει το αμάξι της, όλες οι θέσεις είναι κατειλημμένες από πολυτελή αυτοκίνητα. Η λέξη «Βαλκάνια» απαξιώνεται ως λέξη με αρνητική σημασία πια.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Στερεότυπα που διαμορφώνονται δίχως αντικειμενική παρατήρηση. Καταστάσεις αντιφατικές, παράνοια, φτώχη χώρα πλούσιοι κάτοικοι.

Ως εργαζόμενη σε ψυχιατρική κλινική στη Λιουμπλιάνα αναρωτιόταν «σε τι είναι πιο εύκολο να κυριαρχήσει κανείς, σε έναν λαό αλκοολικών ή σε έναν λαό διανοούμενων;».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Χειραγωγούμενος λαός, οι διανοούμενοι δεν αποτελούν εξαίρεση.

Επιστολή 3, Βερολίνο, 26/6/1991, σελ. 26

Αναφορά στον υπουργό άμυνας της Σλοβενίας, τον οποίο σαρκάζει παρομοιάζοντάς τον με τον Ναπολέοντα καβάλα στο άλογό του.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Μωροφιλοδοξίες εθνικιστικών, σαρκασμός.

Επιστολή 4, Βερολίνο, 28/6/1991, σελ. 29

«Είναι καλύτερα τώρα; Αυτό περίμεναν; Εγώ όχι. Προφανώς δεν μιλούσαμε την ίδια γλώσσα. Ο καθένας καταλαβαίνει με τον τρόπο του. Εγώ μιλούσα για τον στενάχωρο σλοβένικο χώρο, που έγινε στενότερος από τις αρχές του '80. Παρόλο που αυτοί μιλούσαν για την ευρύτητα του '80 στη Σλοβενία και για το πότε θα έρθει η ώρα τους στην εξουσία ανεξαρτήτως τιμήματος. Δεν ήξεραν πόση δύναμη κρατούσαν στα χέρια τους. Αν συνεχίσει έτσι δεν θα την έχουν πια. Χα, χα!!!».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Κοντόφθαλμοι αριθμιστές με διχαστικό λόγο. Επιπτώσεις μακροπρόθεσμα αντιληπτές.

Επιστολή 5, Βερολίνο, 1/7/1991, σελ. 31

«Αλήθεια, πόσοι νεκροί ήρωες υπάρχουν στη Σλοβενία;»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Σαρκασμός εθνικιστικών «κορωνών».

Επιστολή 6, Βερολίνο, 3/7/1991, σελ. 32

Ο Γερμανικός Τύπος μιλάει με ευφορία για τον μικρό ηρωικό σλοβενικό λαό που αντιστέκεται στον μπολσεβικισμό των τανκ. Η ίδια γράφει: «Δεν νιώθω περήφανη. Δεν μπορώ να νιώσω περηφάνεια για τον λαό μου με κάποιο τρόπο».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Επίπλαστη εικόνα Δυτικού Τύπου. Επίκληση εθνικής «ανάτασης». Χρήση λέξεων που καθαγιάζουν την πραγματικότητα.

Το ενθουσιώδες Σλοβενικό Πρακτορείο Τύπου την ενημερώνει με φαξ. Ο Κούντερα²² έστειλε από το Παρίσι τηλεγράφημα συμπαραράστασης στους νέους ήρωες. «...δεν ξέρω ποιος είναι τρελός. Αυτοί ή εγώ...»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Διαφορετική οπτική/αντίληψη της πραγματικότητας.

Επιστολή 7, Βερολίνο, 10/7/1991, σελ. 36

«Αύριο έρχεται ο... για να δουλέψουμε μαζί τις μεταφράσεις για τα ποιήματά μου. Είμαι λίγο ανήσυχη, γιατί δεν ξέρω τι γίνεται με τη Σλοβενικότητά του».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εθνικισμός και αντικειμενικότητα (μετάφρασης).

Επιστολή 8, Βερολίνο, 13/7/1991, σελ. 38

«Χαιρετισμούς σε όλους και πες τους ότι δεν έγινα επαγγελματίας Σλοβενή».

²² Μίλαν Κούντερα (1929-2023). Τσέχος συγγραφέας με γαλλική υπηκοότητα.
<https://www.britannica.com/biography/Milan-Kundera> (Ημερομηνία ανάκτησης: 13/8/2023)

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Απόκλιση από εθνικιστική νόρμα.

Επιστολή 9, Βερολίνο, 22/7/1991, σελ. 41

Με αφορμή ένα άρθρο που της ζητήθηκε από ένα γερμανικό έντυπο μέσο ενημέρωσης (die Zeit) αναρωτιέται: «Να γράψω για τον πίνακα του Νόλντε²³ “Σλοβένοι”; Να γράψω για την οργή και τα δάκρυά μου; Να γράψω για το αίμα που θα κυλήσει τα επόμενα δέκα – είκοσι χρόνια;».

Επιστολή 10, Βερολίνο, 30/7/1991, σελ. 45

Αποφασίζει να γράψει για τη «δική της» Γιουγκοσλαβία που τόσο απρόσεκτα εξισώνεται με τον Κομμουνισμό. Η Δυτική υπερ-απλούστευση των εννοιών, η έλλειψη διαβαθμίσεων (υπάρχει μόνο άσπρο ή μαύρο), ο «διαγωνισμός» για το ποιος είναι καλύτερος και ποιος χειρότερος στα Βαλκάνια, η οργή και η θλίψη της την οδήγησαν στη συγγραφή του άρθρου, που δεν γνωρίζει αν τελικά δημοσιευτεί. «Δεν μπορώ να καταλάβω και δεν θα καταλάβω ποτέ πως πέφτει ο κόσμος στη σλοβένικη και την κροατική προπαγάνδα, ακριβώς όπως δεν καταλάβαινα πως έπεφτε πριν από χρόνια, στην προπαγάνδα του Μιλόσεβιτς. Δεν πιστεύω στη “θεϊκή αφέλεια”. ... Ίσως πρόκειται για ένα οικολογικό ξεκαθάρισμα ευρωπαϊκών πληθυσμών»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Απόδοση ευθυνών για την επικράτηση εθνικισμών.

Επιστολή 10, Βερολίνο, 30/7/1991, σελ. 45

«Νιώθω ότι πρέπει να κάνουμε ένα ταξίδι στη Γιουγκοσλαβία με τα παιδιά, όσο ακόμα υπάρχει. Θυμάμαι διαφημίσεις σε αμερικανικά ταξιδιωτικά γραφεία πριν πολλά χρόνια: “... στην Ευρώπη όσο ακόμα υπάρχει”.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Συναισθηματική φόρτιση, πολιτικές σκοπιμότητες, αναφορά/παραλληλισμός πολιτικής προπαγάνδας, συγκαλυμμένης με «χιουμοριστική» αποτύπωση «ουδέτερων» μηνυμάτων (τουριστική διαφήμιση).

Επιστολή 12, Βερολίνο, τέλη Ιουλίου 1991, σελ. 48

Κάλυψη ρεπορτάζ στην Κολωνία για την Deutsche Welle. Παρόντες καθολικοί ιερείς με το ποίμνιό τους, Σλοβένοι και Κροάτες. Παραδοσιακές φορεσιές και λάβαρα, «δεξιότεροι των δεξιών» και πίσω της δύο νεαροί να τραγουδάνε: «Οι Ουστάζι καβαλάνε μία νέα Παρτιζάνα».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Βιασμοί «εχθρών», αποδεκτοί, πολιτικώς «ορθοί» (καύχημα) σε συγκεκριμένους εθνικιστικούς/θρησκευτικούς κύκλους.

Κείμενο DIE ZEIT, 6/9/1991 «Αποχαιρετισμός στη Σλοβενία», σελ. 51

²³ Έμιλ Νόλντε (1867-1956) Γερμανό-Δανός εξπρεσιονιστής ζωγράφος. Ο Χίτλερ απέρριψε τα έργα του ως «μη αποδεκτή» γερμανική τέχνη. <https://www.wikiart.org/en/emil-nolde> (Ημερομηνία ανάκτησης: 13/8/2023)

«Όσο οι Σλοβένοι φίλοι μου φωνάζουν “ελευθερία, ανεξαρτησία, αυτοδιάθεση, επιστροφή στην Ευρώπη” εγώ χάνω τις ρίζες και την πατρίδα μου».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Απώλεια Γιουγκοσλαβικής ταυτότητας

Κείμενο DIE ZEIT, 6/9/1991 «Αποχαιρετισμός στη Σλοβενία», σελ. 51

«Όταν με ρωτούσαν από που είμαι, φούσκωνε το στήθος μου περήφανα η λέξη: Γιουγκοσλαβία. Αγάπησα τη χώρα μου και την αγαπώ ακόμη. Τα σύνορα ήταν ανοιχτά, μπορούσες να επιβιώσεις, να γράψεις, να μιλήσεις».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ελευθερία μετακίνησης και έκφρασης.

Κείμενο DIE ZEIT, 6/9/1991 «Αποχαιρετισμός στη Σλοβενία», σελ. 51

«Δεν ξέρω πως οι Σλοβένοι ζωγράφοι, ιδίως οι εννοιολογιστές της δεκαετίας του '70, μπόρεσαν να ξεχάσουν πως οι Σέρβοι φίλοι τους ήταν αυτοί που στάθηκαν στο πλευρό τους, ότι έκαναν εκθέσεις στο Βελιγράδι πιο συχνά από ό,τι στη Λιουμπλιάνα και ότι το Βελιγράδι τους άνοιξε μια πόρτα στον κόσμο, στην Ευρώπη, σε αυτήν που σήμερα οι Σλοβένοι φωνάζουν: “Ευρώπη είμαστε εμείς, όχι αυτοί εκεί κάτω”».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εθνικισμός, μισαλλοδοξία, αγνωμοσύνη.

Κείμενο DIE ZEIT, 6/9/1991 «Αποχαιρετισμός στη Σλοβενία», σελ. 51

«Θυμάμαι τη συνάντηση των συγγραφέων στη Βιλένιτσα πέρυσι, στη συνάντηση συγγραφέων από την Κεντρική Ευρώπη. Τρεις μέρες ήμουν μάρτυρας του σλοβενικού εθνικισμού, του σλοβενικού φολκλόρ, των σλοβενικών κραυγών, τρεις μέρες ήμουν μάρτυρας του σλοβενικού σοβινισμού, της σλοβενικής μη-αλληλεγγύης στους λογοτέχνες του Κοσόβου που φυλακίστηκαν αυτές τις τρεις μέρες. Γι' αυτό δεν χαράμισαν λέξη οι Σλοβένοι ποιητές».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εθνικισμός, φανατισμός, επιλεκτική ενσυναίσθηση.

Κείμενο DIE ZEIT, 6/9/1991 «Αποχαιρετισμός στη Σλοβενία», σελ. 51

«Τρεις μέρες άκουγα από συγγραφείς πόσο σκοτεινό ήταν το κομμουνιστικό καθεστώς, πόσο περιορισμένη ήταν η ζωή τα χρόνια του κομμουνιστικού τρόμου, πως επιτέλους ήρθε η ώρα να βγουν οι λογοτέχνες από τις τρύπες τους. Όλα καλά και ωραία και θα τα καταλάβαινα αν δεν ήταν οι ίδιοι συγγραφείς που τα χρόνια του κομμουνιστικού τρόμου έβγαζαν μέχρι και είκοσι βιβλία, τσέπωναν τρομακτικά βραβεία και στρογγυλοκάθονταν σε πολυθρόνες εκδοτικών οίκων καταπιέζοντας άλλους».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Υποκρισία, ιδιοτέλεια, καιροσκοπισμός.

Επιστολή 15, Βερολίνο, 8/9/1991, σελ. 60

Καλεσμένη στη Λιουμπλιάνα για μία εκπομπή για τη νέα Σλοβενία, διαφοροποίησε τη στάση της από την επίσημη γραμμή και δεχόταν απειλητικά τηλεφωνήματα, τόσο από τη σλοβενική όσο και από την κροατική πλευρά. «Κόκκινο γουρούνι», «Γιουγκοσλάβα κατάσκοπε» κλπ. «Από την άλλη υπάρχει ο κίνδυνος να με θεωρήσουν οι Σέρβοι δική τους. ... Δεν με χειραγωγούν οι Σλοβένοι, δεν με χειραγωγεί κανένας άλλος».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Μη αποδεκτή η αποστασιοποίηση από εθνικιστικές γραμμές.

Επιστολή 18, Βερολίνο, τέλη Οκτωβρίου 1991, σελ. 83

«... δεν αντέχω άλλο αυτές τις ασπρόμαυρες ειδήσεις για τη Γιουγκοσλαβία στα γερμανικά μέσα, για τις χιλιατίες καταπίεσης ή την εξύμνηση της προσέγγισης στην Ευρώπη, για τα σκοτεινά κομμουνιστικά χρόνια. Δεν πιστεύω ότι ακόμη κάθε ψέμα αξίζει χρυσάφι. Ετοιμάζουμε μία πρωτοβουλία στο Βερολίνο για την υποστήριξη ειρηνικών οργανώσεων και ανεξάρτητων μέσων στη Γιουγκοσλαβία. Είναι δύσκολο γιατί είμαστε πολύ λίγοι που δεν διαχωριζόμαστε βάσει εθνικότητας. Όλοι έχουν έντονα συναισθήματα και υπάρχουν δυσκολίες με τους Γερμανούς που ανακατεύονται στην όλη πρωτοβουλία γιατί και οι ίδιοι θα ήθελαν να μας τακτοποιήσουν όμορφα σε εθνικά συρτάρια. ... θα ήθελα να μπορώ να με πείσω να τα αφήσω όλα και να ξεχάσω από που κατάγομαι, αλλά δεν μπορώ και δεν θέλω.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ψέματα, προπαγάνδα, εξαγορασμένες συνειδήσεις. Λόγος αντικομμουνιστικός φιλοευρωπαϊκός. Λίγοι αντιτάσσονται σε εθνικούς διαχωρισμούς που υποστηρίζονται από ευρωπαϊκές χώρες.

Επιστολή 19, Βερολίνο, τέλη Νοεμβρίου 1991, σελ. 87

«Δεν είχα καθόλου χρόνο τις τελευταίες εβδομάδες. Με επισκέφθηκαν γυναίκες από ειρηνευτικές πρωτοβουλίες του Ζάγκρεμπ και του Βελιγραδίου. Μεταξύ των γυναικών από το Βελιγράδι και των γυναικών από το Ζάγκρεμπ υπάρχει τεταμένη ατμόσφαιρα.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εθνικιστικές διαφοροποιήσεις μελών ειρηνευτικών πρωτοβουλιών.

Επιστολή 24, Βερολίνο, τέλη Μαΐου 1992, σελ. 151

«Σκέφτομαι όλους τους γονείς που πήραν τα παιδιά τους από τον Ομοσπονδιακό Στρατό και τα έστειλαν στον αγώνα για εθνοκάθαρση των νέων κρατών.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εθνικισμός επικράτησε ειρηνισμού.

Επιστολή 24, Βερολίνο, τέλη Μαΐου 1992, σελ. 152

«Κάπου στη μέση της Ευρώπης γίνονται δολοφονίες και μπαίνουν φωτιές και σίγουρα όχι μόνο με γιουγκοσλαβικά όπλα. ...δεν έχω ακούσει ακόμη ότι είναι δίκαιο να δολοφονείς στο όνομα κάποιου. Ούτε στο όνομα της εθνικής καθαρότητας και της δημοκρατίας και ούτε στο όνομα ενός από τους μεγαλύτερους πληθυσμούς της γης.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ανήθικες συμπεριφορές στο όνομα ηθικών αξιών.

Επιστολή 30, Βερολίνο, 5/7/1992, σελ. 193

Ο μικρός γιος της χαρακτηρίζει εθνικιστή κάθε Γερμανό φίλο του, που υποστηρίζει τη Γερμανία στο Παγκόσμιο Πρωτάθλημα Ποδοσφαίρου (που παρακολουθεί στην τηλεόραση).

Επιστολή 31, «κάπου στο σπίτι», δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ιουλίου (1992), σελ. 207

«... είδα τη... στη Λιουμπλιάνα. Δεν έχει ξεπεράσει το σοκ που έζησε στα σύνορα. Ως Σερβίδα δεν υπήρχε περίπτωση να περάσει το κροατικά σύνορα. ...Ταξιδεύουμε για... οι Κροάτες τελωνειακοί ήταν πολύ φιλικοί γιατί είχαμε γερμανικές πινακίδες. Είχα την αίσθηση ότι μπορούσα να πατήσω 5-6 ανθρώπους και οι τελωνειακοί θα χαμογελούσαν ακόμη.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Διαφορετική αντιμετώπιση ευρωπαϊκής «ταυτότητας».

Επιστολή 36, Βερολίνο, μέσα Οκτώβρη 1992, σελ. 256

«Ο Μπραντ²⁴ πέθανε, η Βοσνία δεν υπάρχει πια, οι Σέρβοι φιλειρηνιστές, από ό,τι ακούω, θα χάσουν το βραβείο Ειρήνης... Είναι τρομακτικό, το αίμα ρέει εκεί ακόμα και μια νέα ελίτ σχηματίζεται...».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Κοσμοϊστορικές αλλαγές, αριθίστες χωρίς ηθικούς ενδοιασμούς.

Biljana Jovanovic

Επιστολή 1, Πρίστινα, 3/6/1991, σελ. 14

«Ελευθερία ή θάνατος.» «Ομόνοια και ενότητα των Σέρβων.» «Ελευθερία στα σύνορα της μεγάλης Σερβίας, αλλά πρώτα ομόνοια.» «Θα θυσιάσουμε μερικά εκατομμύρια Σέρβους, αλλά σε αυτή τη χώρα δεν θα υπάρχουν πια ούτε Τσιγγάνοι. ούτε Κροάτες.» «Όσοι λένε ότι η ειρήνη είναι προτιμότερη από τον πόλεμο είναι προδότες των Σέρβων.»

«Πρέπει να αποκτήσουμε ανεξάρτητο κράτος με κάθε κόστος. Με αμαρτίες, με εγκλήματα. Όταν πρόκειται για την Κροατία, τίποτα δεν είναι τρομερό.»

«Ίδρυση SNS, Σλοβενικό Εθνικό Κόμμα για καθαρόαιμους Σλοβένους.»

«Για να μην αναφερθώ στον Εσωτερικό 'Μακεδονικό' Επαναστατικό Οργανισμό, στη 'Μακεδονία' ή την ακραία πτέρυγα της Δημοκρατικής Δράσης στη Βοσνία.»

«Για εμάς τους Αλβανούς, όλοι οι Σέρβοι είναι Τσέτνικς και για εσάς τους Σέρβους, όλοι οι Αλβανοί είναι αυτονομιστές.»

«Εδώ είστε μουσαφίρηδες, οι νοικοκύρηδες είμαστε εμείς.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εθνικιστικές φωνές, πόλωση από όλες τις πλευρές με κάθε περίπτωση (π.χ. προεκλογικές συγκεντρώσεις), πολλοί μικροί πόλεμοι που άρχισαν πολύ πριν τον μεγάλο.

Επιστολή 2, Ζάγκρεμπ, Β' δεκαπενθήμερο Ιουνίου 1991, σελ. 20

²⁴ Βίλλυ Μπραντ (1913-1992). Γερμανός πολιτικός, ηγέτης του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας (SPD) (1964-1987). Καγκελάριος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (1969-1974). Νόμπελ Ειρήνης 1971. «Γεφυροποιός» πολιτικός ευρείας αποδοχής.

<https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/bili-mprant/> (Ημερομηνία ανάκτησης: 16/8/2023)

Υπάρχουν παντού προϊόντα με τη φωτογραφία του πρώτου προέδρου της Κροατίας²⁵, ή το έμβλημα του νέου κράτους, μπλούζες, κάλτσες, αυτοκόλλητα, αντίστοιχα με τη φωτογραφία του προέδρου της Σερβίας²⁶.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εθνικιστικά σύμβολα σε καταναλωτικά προϊόντα, προβολή ηγετών-συμβόλων.

Επιστολή 13, Κωνσταντζα, 9-10/3/1992, σελ. 114

«... τότε μιλούσα για τα σύνορα στα βιβλία, εκτελωνισμούς, απαγορεύσεις, λεκτικά αδικήματα. Και σήμερα για τα σύνορα στους ανθρώπους.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αποκλεισμοί ιδεών. Αποκλεισμοί ανθρώπων.

Επιστολή 14, Λιουμπλιάνα, 28/3/1992, σελ. 116

«Πριν τρία χρόνια ακριβώς η κυβέρνηση Μιλόσεβιτς διακήρυξε ένα νέο Σύνταγμα²⁷. Την ίδια μέρα στο Κόσοβο 220 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους. Στο Βελιγράδι, όμως, πανηγύριζαν: Τα απολιτικά παιδιά στο μαθητικό πολιτιστικό κέντρο ξεφάντωσαν. Ξέρεις την έκφραση “απολιτικός” με την οποία κρατάνε απόσταση οι νέες γενιές από τις “πολιτικές” προηγούμενες. Από αυτά τα πιτσιρίκια ακούς ότι “δεν ενδιαφέρονται για την πολιτική”, πηγαίνουν όμως σε μια συναυλία που διοργανώνεται προς τιμήν του νέου Συντάγματος. Και οι 220 νεκροί ήταν συνομήλικοί τους!»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αποστασιοποίηση/αδιαφορία νέας γενιάς.

Επιστολή 15, Λιουμπλιάνα, 5-8/4/1992, σελ. 120

«Στις 8 Απριλίου, στην Κροατική τηλεόραση μία λαογραφική εκπομπή: “Οι θησαυροί της πατρίδας μας” & σχέδια της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης & τραγουδιστές & Επισκοπή Ζάγκρεμπ & φραγκισκανοί ντράμερ & κοινό & πολύχρωμοι μπερέδες & καλόγριες & παπάδες & καλεσμένοι και των δύο φύλων & “σηκωθείτε μουσουλμάνοι” & “μουσουλμάνοι και Κροάτες από τη μία πλευρά, ο στρατός και οι Σέρβοι από την άλλη – ο πόλεμος μόλις άρχισε”.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εθνικιστικοί τόνοι, πόλωση, θρησκευτικό στοιχείο-υποστηρικτικό της πόλωσης.

²⁵ Franjo Tudjman (1922-1999) <https://www.britannica.com/biography/Franjo-Tudjman> (Ημερομηνία ανάκτησης: 20/8/2023)

²⁶ Slobodan Milošević (1941-2006) <https://www.britannica.com/biography/Slobodan-Milosevic> (Ημερομηνία ανάκτησης: 20/8/2023)

²⁷ Στις 23 Μαρτίου 1989, η Συνέλευση του Κοσσυφοπεδίου ψήφισε για αποδοχή των προτεινόμενων τροποποιήσεων και πέντε ημέρες αργότερα η Συνέλευση της Σερβίας ενέκρινε τις συνταγματικές αλλαγές που ανακαλούσαν ουσιαστικά την αυτονομία που χορηγήθηκε το 1974. <https://www.theguardian.com/world/from-the-archive-blog/2019/mar/20/how-milosevic-stripped-kosovos-autonomy-archive-1989> (Ημερομηνία ανάκτησης: 22/8/2023)

Επιστολή 15, Λιουμπλιάνα, 5-8/4/1992, σελ. 120

«Στις δημοτικές βιβλιοθήκες έλαβαν οδηγίες (δηλαδή εντολές) να μην υπάρχουν στα ράφια βιβλία τυπωμένα με κυριλλική γραφή.»

«Ο... μου διηγήθηκε πως μια φορά μπήκε στη βιβλιοθήκη ένας τύπος με τον σκύλο του και ενόχλησε. Τότε αντέδρασε μία συνάδελφος λέγοντας: “ο σκύλος σας ενοχλεί, ενώ οι Σέρβοι συγγραφείς στα ράφια όχι”.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αποκλεισμός στοιχείων που παραπέμπουν στην προηγούμενη ταυτότητα (κυριλλική γραφή, Σέρβοι συγγραφείς).

Επιστολή 18, Ζάγκρεμπ, Λιουμπλιάνα, Βερολίνο, Βελιγράδι, Παρίσι 9-11/5/1992, σελ. 131

Καθοδόν για Ζάγκρεμπ, για την συνέλευση του Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, συναντούν δυσκολίες στις συναλλαγές τους στα σύνορα. «Ο τύπος στο βενζινάδικο ήθελε να τον πληρώσουμε σε γερμανικά μάρκα (ή σε κάποιο άλλο ευρωπαϊκό νόμισμα) γιατί το αμάξι μας είχε κροατικές πινακίδες. Του είπαμε ότι αφού έχουν μία χώρα τότε θα έπρεπε να ισχύει το νόμισμά τους τουλάχιστον εδώ.»

Επιστολή 18, Ζάγκρεμπ, Λιουμπλιάνα, Βερολίνο, Βελιγράδι, Παρίσι 9-11/5/1992, σελ. 133

«Πήγαμε στην πλατεία των Θυμάτων του Φασισμού. (Από τότε που μετονομάστηκε σε ‘Πλατεία των μεγάλων Κροατών’, ξεφυτρώνουν παντού γκράφιτι που λένε “Πλατεία των Κροατών νάνων” και υπάρχουν σκέψεις να προστεθεί το “Πλατεία των θυμάτων των μεγάλων Κροατών”. Σταθερή απαίτηση: Δώστε πίσω στην πλατεία το όνομά της!)

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Μετονομασίες στην προσπάθεια αλλαγής ταυτότητας.

Επιστολή 18, Ζάγκρεμπ, Λιουμπλιάνα, Βερολίνο, Βελιγράδι, Παρίσι 9-11/5/1992, σελ. 133

«... αποθέσαμε λίγα λουλούδια σε μία γωνία. Ένας μαυροφορεμένος αστυνομικός μας πλησίασε και μας ρώτησε αν σκοπεύαμε να τα απομακρύνουμε αργότερα. Του απάντησα ότι τα κεριά και τα λουλούδια για τους νεκρούς δεν απομακρύνονται. ... Όταν κανείς μιλάει για θύματα γίνονται όλοι ευαίσθητοι, όπως ο μεθυσμένος αστυνομικός πέρυσι στο Βελιγράδι που φώναζε να απομακρύνουμε τα κεριά και τριγυρνούσε γύρω τους, αλλά δεν τα πείραξε.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ιερότητα θυμάτων.

Επιστολή 18, Ζάγκρεμπ, Λιουμπλιάνα, Βερολίνο, Βελιγράδι, Παρίσι 9-11/5/1992, σελ. 133

«Δεν ήμουν η μόνη που δεν σηκώθηκε στην ανάκρουση του Ύμνου. Δεν σηκώνομαι πια για κανέναν Ύμνο.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αποκαθήλωση/απαξίωση εθνικών συμβόλων.

Επιστολή 18, Ζάγκρεμπ, Λιουμπλιάνα, Βερολίνο, Βελιγράδι, Παρίσι 9-11/5/1992, σελ. 133

«Το πλακάτ. Στο πάνω μισό: 1942, ένας μικρός Χίτλερ τριγυρισμένος από τέσσερις γροθιές, μία αμερικανική, μία αγγλική, μια σοβιετική και μία γιουγκοσλαβική. ... Το κάτω μισό: “Ο φασισμός δεν θα περάσει”.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Συμβολισμοί-μηνύματα, οπτικά και λεκτικά, αναφορές σε δυνάμεις επιρροής, ταύτιση ιδεολογιών-κρατών-εθνών.

Επιστολή 18, Ζάγκρεμπ, Λιουμπλιάνα, Βερολίνο, Βελιγράδι, Παρίσι 9-11/5/1992, σελ. 133

«Υ.Γ. Έναν μήνα αργότερα, στις 9/6/1992 ψηφίστηκε νόμος που απαγόρευε την παραμονή στην περιοχή της Δημοκρατίας της Κροατίας, σε πολίτες από τη Σερβία και το Μαυροβούνιο.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εθνικιστικές διακρίσεις σε μετακινήσεις και παραμονή στη χώρα.

Επιστολή 19, Βελιγράδι, 13-14/5/1992, σελ. 138

«Στο Σαράγεβο το ψωμί μοιράζεται με επίδειξη ταυτότητας και μάλιστα ανάλογα την εθνικότητα. “καθένας τη μερίδα του”.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Διακρίσεις στη διανομή τροφίμων βάσει εθνικότητας.

Επιστολή 23, Βελιγράδι, 2-8/7/1992, σελ. 190

«Στις 28 Ιουνίου, στην πλατεία Μαρξ-Ένγκελς (σήμερα πλατεία Νικόλα Πάσιτς²⁸) ο διάδοχος του θρόνου φώναξε σε αξιολύπητα σερβικά “Είμαι μαζί σας” και ο λαός φώναξε: “Θέλουμε έναν βασιλιά” και φαινόταν σαν μην ήταν αυτός ο βασιλιάς. Ένας βασιλιάς που σε δυο χρόνια δεν κατάφερε να μάθει τη γλώσσα του λαού που θέλει να κυβερνήσει.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Μετονομασίες σε πλατείες. Παλινδρόμηση σε καθεστώς που δημιουργούσε αίσθημα ασφάλειας (βασιλεία), επίκριση εκπροσώπου του θεσμού.

Επιστολή 25, Σκόπια, 12-14/7/1992, σελ. 200

«Στις 12 του μήνα έγινε στα Σκόπια μία ‘πανμακεδονική’ συνάντηση για τη ‘Μακεδονία’. ... Στη συνάντηση: “Πόρνη Ελλάδα”, ... “Η Θεσσαλονίκη είναι δική μας” και αμέτρητες σημαίες διάφορων ‘πανμακεδονικών’ και άλλων κομμάτων. ...”Ποιος το λέει, ποιος λέει ψέματα, η ‘Μακεδονία’ δεν έχει θάλασσα, έχει μία, έχει μία θάλασσα στην περιοχή της Θεσσαλονίκης.” Έχω δει πολλές πανσερβικές και

²⁸ Πρωθυπουργός της Σερβίας (1891–92, 1904–05, 1906–08, 1909–11, 1912–18) και πρωθυπουργός του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων (1918, 1921–24, 1924–26). Ήταν ένας από τους ιδρυτές, το 1918, του βασιλείου που αργότερα (από το 1929 έως το 2003) θα ονομαζόταν Γιουγκοσλαβία. <https://www.britannica.com/biography/Nikola-Pasic> (Ημερομηνία ανάκτησης: 25/8/2023)

πανκροατικές συναντήσεις και αυτό που λέγεται εθνικιστικό σε αυτήν την συνάντηση δεν είναι, σε σύγκριση με εκείνες, μιλιταριστικό.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Επεκτατικός εθνικισμός, σύγκριση και διαχωρισμός μεταξύ μιλιταριστικού και μη μιλιταριστικού εθνικισμού.

Επιστολή 25, Σκόπια, 12-14/7/1992, σελ. 200

«Και ο μητροπολίτης Βαρδαρίου, Μιχαήλ, με μακριά γκρίζα γένια, ... με γυμνωμένα δόντια... απευθύνθηκε στον λαό: “Αγαπητοί ‘Μακεδόνες’, αγαπητές ‘Μακεδόνισσες’, Αλβανοί και Αλβανίδες, Τούρκοι και Τουρκάλες... (ακούγονταν σφυρίγματα, αλλά δεν βγήκαν όπλα όπως στη Σερβία και την Κροατία ακόμη και πολύ πριν τον πόλεμο) ... το ‘μακεδονικό’ όνομα δεν πρέπει να χαθεί”. Ο άλλος μητροπολίτης χτύπησε και με τα δύο χέρια τον σταυρό, λίγο για τον εαυτό του, λίγο για τον λαό και λίγο στον αέρα.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εθνικιστικός λόγος Εκκλησίας. Χρήση θρησκευτικών συμβόλων. Αναφορά σε εθνικιστικές και βίαιες αντιδράσεις και πριν τον πόλεμο.

Επιστολή 25, Σκόπια, 12-14/7/1992, σελ. 201

«”Πόρνη Ελλάδα”. Και τι είναι οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες και η βρωμερή τους διπλωματία και οι χειρισμοί τους; Αθώες; Παρθένες;».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Επιλεκτικός εθνικισμός.

Radmila Lazic

Επιστολή 10, Ντούρντεβακ, 2/5/1992, σελ. 125

«Οι υπεύθυνοι είναι γνωστοί, αλλά είναι ακόμη εκεί. Οι εθνικοί ηγέτες! Πότε ορίστηκαν και ονομάστηκαν έτσι; Ο μόνος τους σκοπός μοιάζει να είναι να οδηγήσουν τον λαό τους, την ομάδα τους σε μία δίνη, στα βαθιά νερά. ... Και τώρα, που το Σαράγεβο ματώνει ασχολούνται με τη ζωγραφική. Ζωγραφίζουν εθνικούς χάρτες. Κι όταν θα τελειώσουν με τις ζωγραφιές τους δεν θα έχει μείνει, πιθανόν, κανείς να μπει εμπόδιο στα σχέδιά τους.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Μερίδα ανθρώπων υπεύθυνων/αυτό(;)χρισμένων ηγετών (ανεξέλεγκτων) που λαμβάνουν αποφάσεις και καθορίζουν το μέλλον των πολλών.

Επιστολή 10, Ντούρντεβακ, 2/5/1992, σελ. 125

«Τα ποτάμια αίματος είναι η φυσιολογική κατάσταση. ... Αυτοί κάνουν τη δουλειά τους και ο λαός πρέπει να κάνει ήσυχα τη δική του - να ματώνει ήσυχα. Και όχι μόνο αυτό - υπάρχει και η αναγκαιότητα να πιάσουμε τον στόχο, τον “υψηλό στόχο”, δεν πρέπει να τον χάσουμε από τα μάτια μας. Μόνο οι άνθρωποι μπορούν να χαθούν, αυτό έχει δείξει η Ιστορία.»

«Όλα θα ήταν διαφορετικά, αν γινόταν λιγότερος λόγος για το δίκιο, για τη δύναμη του ισχυρού, της συνωμοσίας, της εκμετάλλευσης, της ενοχής, της ξένης αδικίας, της “λαχτάρας του αιώνα”, της “ιστορικής αναγκαιότητας”... και αν δεν υπήρχε κανείς που θα φανταζόταν ότι μπορεί να εκπληρώσει την “ιερή αποστολή”.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Μύθοι/όροι/αφήγημα αιτίασης πολέμου. Προκαθορισμένοι ρόλοι.

Επιστολή 15, Βελιγράδι, 9-11/8/1992, σελ. 226

«Κι έτσι τώρα έχουμε την “σλοβενική ανεξαρτησία”, την “κροατική δημοκρατία” και την “επιθετική Σερβία”.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Επιλεκτική ωραιοποίηση χρήσης εθνικιστικών όρων.

3. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ

Rada Ivekovic

Επιστολή 1: Ζάγκρεμπ, 15/10/1991, σελ. 72

Η ρουφιανιά «ανθίζει». Όποιος δεν ταυτίζεται είναι προδότης (ή και Σέρβος). Υπάρχουν γείτονες που «επιτηρούν» την τήρηση της επιβολής συσκότισης, την προσέλευση σε καταφύγια κλπ. Ο τρόμος οδηγεί σε παραλογισμό και φανατισμό.

Τα μέσα μεταδίδουν εθνικιστική προπαγάνδα (κιτς κροατικά πατριωτικά τραγούδια) και οι πληροφορίες που μεταδίδουν χαρακτηρίζονται από την έντονη χρήση λέξεων που τονίζουν την ετερότητα. ΕΜΕΙΣ είμαστε οι καλοί, ΑΥΤΟΙ μας χτυπούν, ΕΜΕΙΣ πρέπει να νικήσουμε.

Ο άνθρωπος περιορίζεται σε μία διάσταση μόνο: το Έθνος. Περιορίζεται η κουλτούρα και κυριαρχούν τα εθνικά σύμβολα με άρωμα θρησκείας. Όλοι γίνονται κοντόφθαλμοι. Ο εθνικιστικός λόγος (από όπου και αν προέρχεται) δεν οδηγεί σε πρόοδο κατά τη γνώμη της συντάκτριας.

Τα ρούχα στρατιωτικής παραλλαγής, που χρησιμοποιούνται εντός αστικού ιστού, εξυπηρετούν μόνο επίδειξη ισχύος. Η διάθεση είναι δήθεν ενοποιητική, ενώ ουσιαστικά είναι ομογενοποιητική.

Πολλοί μελανοχίτωνες (αλλά και απλοί πολίτες) οπλοφορούν και το επιδεικνύουν (φέρουν όπλα ή μαχαίρια στη ζώνη) γελάνε δυνατά, είναι η ευκαιρία τους να εκδηλώσουν την επιθετικότητά τους εντός μίας ασφαλούς ομάδας. Χτίζονται καριέρες με τα όπλα.

Γίνεται κατάχρηση ιδεωδών όπως «Στο όνομα του Έθνους» που στον Β' ΠΠ δεν ήταν ύποπτα, με σκοπό τη διαφοροποίηση του «άλλου». Ο αποπλισμός των άλλων είναι πόλεμος. Ενώ, σύμφωνα με την άποψή της, πρέπει να αποπλιστούν οι ίδιοι (να κάνουν την αρχή). Πιστεύει ότι την «πατήσανε» όλοι. Όλοι σκέφτονται ότι φταίνε ΜΟΝΟ ΟΙ ΑΛΛΟΙ.

Παρεμβάλλει ένα κείμενό της γραμμένο στην Ινδία όπου αναφέρεται σε Σιχ, Μουσουλμάνους και Ινδουιστές, κάνοντας ταυτόχρονα έναν παραλληλισμό με τον Λίβανο. Στον Λίβανο η Μαφία στήριξε τους χριστιανούς και παρέτεινε τον πόλεμο. Στην Κροατία, με τη βοήθεια της Εκκλησίας, στρατολόγησε εθελοντές μέχρι την

Πολωνία. Η ομοιότητα είναι εμφανής στον τρόπο δράσης της ίδιας της Μαφίας, αλλά και των εχθρικών πολιτοφυλακών, που πρεσβεύουν διαφορετικά συμφέροντα, ενώ ο αντίκτυπος της δράσης τους είναι προβλέψιμος.

Η Βία είναι ίδια. Οι Γενοκτονίες ακολουθούν την ίδια λογική. Γίνεται μία ψυχολογική ανάλυση του θύτη με πολύ δυνατά μηνύματα.

Επιστολή 4, Γκρατς, 22/6/1992, σελ. 178

Έχει ξεκινήσει μία αλλαγή όρων στη γλώσσα, έτσι ώστε να ξεχωρίζουν από τα σερβικά. Γίνεται ένας παραλληλισμός με χίντι και ουρντού στην Ινδία, όπου συνέβη ακριβώς το ίδιο.

Επιστολή 12, Παρίσι, 17/9/1992, σελ. 246

Με τα χρόνια «ξεκλείδωσε» την ανεκτικότητα της, η Ινδία τη βοήθησε σε αυτό, με τους αστρολόγους, τους χειρομάντες και τους αλχημιστές της. Νιώθει κάποιο είδος πνευματικού χρέους.

Marusa Krese

Επιστολή 5, Βερολίνο, 1/7/1991, σελ. 31

Έναν χρόνο μετά τη μετακόμισή της στο Βερολίνο, περιγράφει εικόνες από την ενωμένη, πλέον Γερμανία, με το πλήθος που συρρέει στις τράπεζες για τις αποταμιεύσεις του και περιμένει απόκοσμα ήσυχα όλη νύχτα σε ουρές, ενώ ταυτόχρονα αναρωτιέται: «πιστεύεις ότι οι Γερμανοί, μας πούλησαν το τσιμεντένιο τείχος και τα παραπήγματά τους;».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Η Γερμανία οδεύει προς ενότητα, ενώ η πατρίδα της προς διχασμό.

«Αλήθεια, πόσοι νεκροί ήρωες υπάρχουν στη Σλοβενία;»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Σαρκασμός

Επιστολή 6, Βερολίνο, 3/7/1991, σελ. 32

«Κάθε πρωί πηγαίνω στην... Μου κάνει καφέ... είναι περίεργο: πώς μπορεί κάποιος ξαφνικά να νιώσει εγγύτερο κάποιον στο Βερολίνο από ό,τι παλιούς φίλους στη Λιουμπλιάνα;».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Σε ουδέτερο έδαφος, ελεύθερος στοχασμός, δεν συμπαρασύρονται από εθνικισμούς. Αιτίες-αποτελέσματα ευκρινέστερα αντιληπτά.

Επιστολή 8, Βερολίνο, 13/7/1991, σελ. 38

«... με παρηγορεί που βλέπω ότι υπάρχουν ακόμη άνθρωποι που σκέφτονται όπως εγώ και μπορούν να παρατηρήσουν τα πράγματα από απόσταση».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αντικειμενικότητα, υπέρβαση τοπικισμών, κοινός τρόπος σκέψης παρήγορος.

Κείμενο DIE ZEIT, 6/9/1991 «Αποχαιρετισμός στη Σλοβενία», σελ. 51

«Θέλουμε να επιστρέψουμε στην Αυστροουγγαρία και να παίξουμε την καταπιεσμένη περιοχή; Αυτό θα μας ταίριαζε... ιδίως στους συγγραφείς. Τα τελευταία επιτεύγματα μας δίνουν νέα τροφή. ... Στο μεταξύ θα γκρεμιστούν τα μνημεία των παλιών ηρώων και θα χτιστούν καινούργια και μέχρι να γίνουν όλα αυτά, ελπίζω να έρθει κάποιος καινούργιος να μας καταπιέσει.»

«Τι θα γινόταν αν αφήναμε τα Βαλκάνια και τους “αδερφούς στον Νότο”; Αν βλέπαμε ότι συνεισφέραμε να γίνουν τα Βαλκάνια ο ευρωπαϊκός Λίβανος;»

«... αυτά δεν μας τα υπαγόρευαν τα αδέρφια στον Νότο, αυτά συμβαίνουν μεταξύ μας. Γι’ αυτό ευγνωμονώ τα αδέρφια μας στον Νότο που τόσα χρόνια μας έστελναν το χάος τους.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εθνικοί μύθοι που αυτοσυντηρούνται λόγω εθελουφλίας.

Επιστολή 17, Βερολίνο, Οκτώβριος 1991, σελ. 81

«Ποιος τους δίνει το δικαίωμα να φιμώνουν τους άλλους; Το “σωστό”, το “δικό μας”, το “δικό σας”. Τους παρατηρώ. Είναι άνθρωποι που σπανίως έδιναν σημασία. Δαφνοστεφείς τότε, δαφνοστεφείς τώρα. Τώρα σιγουρεύουν όλοι με τη σειρά ότι ήταν παλιότερα αντιφρονούντες. Δυστυχώς είναι γνωστό ότι στη Σλοβενία υπήρχαν πολύ λίγοι.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αριβίστες του πνεύματος. Υποκρισία. Εκ των υστέρων προσχώρηση στη «σωστή» πλευρά.

Επιστολή 20, Ριέκα, 15/2/1992, σελ. 106

«Λείπει η κριτική της δημοσιογραφίας, ιδίως μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, ακόμη περισσότερο μετά την έναρξη του Πολέμου στον Κόλπο, όπου οι περιπετειώδεις αναφορές έγιναν της μόδας και στους ανθρώπους προσφέρθηκε πάλι ένας απλός κόσμος, άσπρος ή μαύρος, καλός ή κακός, ζωντανός η νεκρός.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Νέα πραγματικότητα απλοποιημένων δίπτυχων, απουσία διαφοροποίησης/διαβάθμισης, κυνισμός.

Επιστολή 28, Βερολίνο, 28/6/1992, σελ. 187

«Θυμάμαι όταν πήγα με την... στην Αμερική και οι άνθρωποι δεν μπορούσαν να το πιστέψουν: “Από τον κομμουνισμό και χίπι και με παιδί και δεν είναι στο κόμμα και επιτρέπεται να ταξιδέψει στην Αμερική!” Και θυμάμαι όταν παρακολουθούσα σεμινάρια στην Ολλανδία: “Πώς; Δουλεύετε σε κομμουνιστική ψυχιατρική κλινική και ασχολείστε με ψυχόδραμα, βιοενέργεια, Τάι Τσι; Και τα παιδιά σας μιλάνε αγγλικά και όχι ρωσικά;”».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Στερεότυπα κομμουνισμού.

Επιστολή 29, Βερολίνο, τέλη Ιουνίου 1992, σελ. 188

«...η πρωτοβουλία μας είναι σκέτη αποτυχία, μια συνέχιση του γιουγκοσλαβικού φολκλόρ. ... Οι Γερμανοί αδιαφορούν ούτως ή άλλως. Το σημαντικό είναι να μην έχουν ένοχη συνείδηση.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αποτυχία ειρηνευτικών πρωτοβουλιών. Αδιαφορία ξένων πολιτών. Αποποίηση ευθυνών.

Επιστολή 31, «κάπου στο σπίτι», δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ιουλίου (1992), σελ. 207

«Όσο πιο δυνατές γίνονται οι φωνές για Δημοκρατία και Ελευθερία, τόσο πιο πολύ γινόμαστε αριθμοί και όχι άνθρωποι με χαμένη ταυτότητα.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Μαζικοποίηση, απώλεια διαφοροποιητικών στοιχείων.

Επιστολή 32, Βερολίνο, 12-14/8/1992, σελ. 228

«Αναρωτιέμαι γιατί ζω στο Βερολίνο, στη μέση της ευρωπαϊκής βρωμιάς. ... γιατί προσπαθώ να σώσω την τιμή του γιουγκοσλαβικού φολκλόρ από το οποίο εγώ διέφυγα.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Απόδοση ευθυνών στην Ευρώπη. Αυτοματαίωση.

Επιστολή 35, Βερολίνο, 27/9/1992, σελ. 251

«Είναι φθινόπωρο στο Βερολίνο, κέντρα ασύλου πυρπολούνται, τριακόσια μέτρα από το σπίτι μου, έτσι απλά, κάηκαν πέντε Κούρδοι...»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ρατσιστικές επιθέσεις στην πρόσφατα ενοποιημένη Γερμανία.

Biljana Jovanovic

Επιστολή 1, Πρίστινα, 3/6/1991, σελ. 14

«Καταραμένη Δύση! Πριν λίγο καιρό επέτρεψε τον θάνατο χιλιάδων Κούρδων. Δεν ξέρω που θα καταλήξει όλη αυτή η ιστορία, μόνο το ότι καθορίζομαι ως “αριστερή”, κάτι που σε αυτή την πόλη είναι βρισιά εδώ και καιρό.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ετερότητα ακόμη και εντός «σωστού» εθνικού πλαισίου.

Επιστολή 1, Πρίστινα, 3/6/1991, σελ. 18

«... καθόμασταν έξω από το εστιατόριο που λεγόταν “Ζάγκρεμπ” και τώρα λέγεται “Ρωσικός Τσάρος”.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Μετονομασίες. Προσπάθεια αποποίησης ιστορίας.

Επιστολή 3, Λιουμπλιάνα, 26/6/1991, σελ. 24

«Τα βράδια στην οδό... ακούγεται μόνο ελληνική μουσική. Μέσα σε αυτό το κιτς και την καινοφανή τρέλα, συζητάμε για το πως θα υποδεχτούμε τους “δικούς μας” με λουλούδια και φιλιά.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εγγύτεροι οι ομοϊδεάτες και όχι οι ομοεθνείς.

Επιστολή 5, Λιουμπλιάνα, 3-4/7/1991, σελ. 34

«Μόνοι σε ένα καφέ, μια ζεστή ήσυχη νύχτα πολέμου. Οι άνθρωποι στα τραπέζια κάθονται μέχρι αργά τη νύχτα και κάνουνε παρόμοιες συζητήσεις εκεί στα σλοβενικά, εδώ στα σερβοκροατικά.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Διαφορετική καταγωγή, κοινό βίωμα.

Επιστολή 8, Λιουμπλιάνα, τέλη Ιουλίου 1991, σελ. 43

«... από τον ένατο όροφο βλέπω στο μεγάλο οδόφραγμα της οδού... τον... Παιδί μεταναστών - το δεύτερο κύμα “βρωμιάρηδων” Βόσνιων - και ακούω τις ιστορίες του. Στο σχολείο τα μεγαλύτερα παιδιά τον έδεναν σε ένα δέντρο και τον βασάνιζαν τσιμπώντας τον με ξύλα. Αυτός υπέφερε και περίμενε για τη στιγμή που θα μεγαλώσει και θα γίνει “δυνατός”. Δεν τελείωσε ποτέ το σχολείο. Τον έδωξαν. Ήταν παραβατικός μέχρι που κατετάγη στην ειδική μονάδα του Γιουγκοσλαβικού Στρατού και έγινε διοικητής.

“- Σύμφωνα με τις διαταγές, έπρεπε να έχουμε πάντα μία σφαίρα έτοιμη, μπορεί να ρίχναμε σε αυτοκίνητο.

- Στα λάστιχα;
- Στο κεφάλι.
- Και τι θα κάνεις τώρα; Ο πόλεμος τελείωσε.
- Με κάλεσαν στον στρατό του Jansa²⁹. Ο μισθός είναι καλός και θα μου δώσουν και σπίτι.
- Είναι καινούργιος στρατός;
- Θα είμαι στη στρατιωτική αστυνομία.
- Για να συλλαμβάνεις όσους συμμετέχουν σε κινητοποιήσεις;
- Όχι. Για να βάλουμε τάξη.”

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ανήκειν, εξουσία, βιοπορισμός, οι λόγοι που οδηγούν έναν νέο στον στρατό. Χρόνιες διακρίσεις, προπαγανδιστικός λόγος, παθογένειες.

Επιστολή 10, Βελιγράδι, μέσα Οκτωβρίου 1991, σελ. 68

«Εδώ νιώθω για λίγο ασφαλής. Γύρω μου βρίσκονται άνθρωποι που δεν θέλουν να μισούν.» (Σε αγρυπνία με κεριά)

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αγρυπνίες-αντίσταση στον παραλογισμό του πολέμου.

Επιστολή 11, Μπιτόλα, Παρίσι, Βερολίνο, 16-17/1/1992, σελ. 90

«Τι ξέρουν ο Μπους και οι χαζές αμερικανίδες σύζυγοι αμερικανών στρατιωτών για τον Πολιτισμό; Τίποτα! Γιατί ξεχάστηκε η Βαγδάτη; Και οι Κούρδοι; Θυμάται κανείς

²⁹Janez Janša, (1958-). Σλοβένος πολιτικός, τρεις φορές πρωθυπουργός, Υπ. Άμυνας το διάστημα 1990-1994. <https://www.britannica.com/place/Slovenia/The-postcommunist-era#ref1172897> (Ημερομηνία ανάκτησης: 22/8/2023)

την είδηση για τους 1.500 ανθρώπους, τους ιρακινούς πρόσφυγες που πέθαναν μέσα σε τρεις ημέρες από την πείνα και το κρύο;»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ετερότητα. Επιλεκτική μνήμη «πολιτικής ορθότητας».

Επιστολή 12, Γερμανία, Μπίλεφελντ, Φρανκφούρτη, Κωνσταντζα, αρχές Μαρτίου 1992, σελ. 110

«Εδώ δεν μπορεί κανείς να είναι άτομο. Δεν γίνεται. Τέλος. Παρεμπιπτόντως εδώ γεννήθηκε η ιδέα της συλλογικότητας σε όλες της τις μορφές. Εδώ δεν μπορεί η ατομικότητα να φωνάζει, να κάνει γκριμάτσες, να είναι αφελής. Μπορεί μόνο να κλείνεται στον εαυτό της! Δεν την εμποδίζει κανείς σε αυτό. Αν βγει έξω όμως, πρέπει να είναι επιφυλακτική προς την συλλογικότητα.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Απώλεια προσωπικής ταυτότητας/διαφοροποίησης. Ομογενοποίηση, συλλογική ταυτότητα.

Επιστολή 12, Γερμανία, Μπίλεφελντ, Φρανκφούρτη, Κωνσταντζα, αρχές Μαρτίου 1992, σελ. 111

«Η Κροατία, όπως και η Σερβία, πρέπει να σταθούν μόνες στα πόδια τους. Και πώς παρακαλώ; Αυτό σημαίνει τη διακοπή της επικοινωνίας; Οι τηλεφωνικές (και άλλες) συνδέσεις δεν είναι σταθερές. Και τι σημαίνει αυτό; Μία ιστορική διαδικασία. Ιστορική διαδικασία; Εμένα η όλη ιστορία της ίδρυσης των νέων κρατών στα Βαλκάνια μου φαίνεται φθίνουσα και οπισθοδρομική.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ιστορικότητα. Χτίσιμο νέων ορίων/νέας πραγματικότητας.

Επιστολή 12, Γερμανία, Μπίλεφελντ, Φρανκφούρτη, Κωνσταντζα, αρχές Μαρτίου 1992, σελ. 111

«Και οι “καλοί” άνθρωποι κάνουν κόμμα με τους άλλους “καλούς”, ενάντια στους “κακούς” ανθρώπους. Κλαίνει και διοργανώνουν διαμαρτυρίες. Πιστεύουν ότι υπάρχει κάτι όπως “πατρίδα” ή “πατρώα γη”, για την οποία είναι σωστό να παίρνουμε τη ζωή άλλων ή να θυσιάζουμε τη δική μας.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ανήκειν. Θυσίες, ηθικοί συμβιβασμοί.

Επιστολή 19, Βελιγράδι, 13-14/5/1992, σελ. 137

«... ο οδηγός δεν ανέβαζε στο λεωφορείο έναν Ρουμάνο από τη Βοϊβοντίνα, με τη γυναίκα και το παιδί του, επειδή δεν είχε λεφτά. ... Ρώτησα τον κόσμο στο λεωφορείο αν μπορούσαμε να μαζέψουμε λεφτά. ... Οι περισσότεροι, κυρίως άντρες, κοιτούσαν στο πάτωμα και έκαναν σαν να μην άκουσαν τίποτα. Μία γυναίκα και εγώ δώσαμε λεφτά. ... Όλα είναι μπερδεμένα. Πολλές Αστυνομίες, ο φόβος για τη ζωή σου, αδιάφοροι άνθρωποι., όπως στη Βραζιλία και στο Μεξικό.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Απώλεια κοινωνικών αντανakλαστικών αλληλεγγύης, υπεραστυνόμευση, φόβος, παρομοίωση με χώρες Λατινικής Αμερικής.

Επιστολή 20, Βελιγράδι, 3-5/5/1992, σελ. 159

Σε μία πορεία μνήμης «...ζητήσαμε να βγάλουν τα καπέλα. Ο ... ζήτησε από έναν ηλικιωμένο με σκούφο Τσέτνικ³⁰, να τον βγάλει, γιατί ήταν κηδεία. Ο άντρας υπάκουσε και παρατήρησε: “αλλά εσείς φοράτε ανοιχτόχρωμα ρούχα”. Και ο ... είπε: “είμαι μουσουλμάνος”. Και ο ηλικιωμένος: “υπάρχουν μόνο καλοί και κακοί άνθρωποι”.»

Επιστολή 24, Βελιγράδι, 11/7/1992, σελ. 199

«Μα που να πάω; Στην Κροατία; Τι δουλειά έχω εγώ με την Κροατία; Ο γιος μου είναι δεκαέξι ετών, ο άντρας μου είναι Ούγγρος, ο γιος μου δεν ξέρει λέξη ουγγρικά. Να πάω στην Ουγγαρία;»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Πατρίδα και ανήκειν. Μικτοί γάμοι με πολλές εθνικές και κοινωνικές ταυτότητες.

Επιστολή 25, Σκόπια, 12-14/7/1992, σελ. 200

«Στο βίντεο του συνεδρίου είδα την ωραιότερη σημαία στον κόσμο: εκείνη των Ρομά. ... Το σήμα των νομάδων, το αληθινό σήμα.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Συμμετοχή μειονοτήτων στο ‘πανμακεδονικό’ συνέδριο.

Επιστολή 26, 14/7/1992, σελ. 203

Στο αεροδρόμιο, κατά την είσοδό της στη Σλοβενία: «Στη μία ουρά περνάνε αυτοί που δεν πρέπει να πληρώσουν βίζα, δηλαδή οι Κροατοί και οι Σλοβανοί πολίτες. Στη δική μου ουρά υπάρχει μποτιλιάρισμα. ... Ακούω την υστερική φωνή μιας επιβάτιδας: “Μα δεν είμαι Σερβίδα”. Ο αστυνομικός κρατάει στα χέρια του, προφανώς, ένα “σερβικό” διαβατήριο. Η επιβάτιδα βγάζει και άλλα χαρτιά και μιλάει για ένα σπίτι που έχει στη χώρα. Δίπλα της ένας άντρας διαβεβαιώνει, επίσης, τον αστυνομικό, ότι “η κυρία δεν είναι Σερβίδα”. ... Ο αστυνομικός φωνάζει, επίσης, δείχνοντας με το δάχτυλο τα χαρτιά “αυτό είναι ένα σερβικό έγγραφο. Σερβικό!”. ... Η γυναίκα περνάει τελικά κάποια στιγμή. Δεν είδα αν πλήρωσε βίζα, την άκουσα, όμως, να λέει δύο φορές ότι από την πλευρά του πατέρα της έχει κροατική καταγωγή και από την πλευρά της μητέρας ‘μακεδονική’.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Μικτές εθνικές/κοινωνικές ταυτότητες. Διαδικαστικά προβλήματα.

Επιστολή 30, στη μητρόπολη του «Νέου Κράτους», Μέσα Σεπτεμβρίου 1992, σελ. 247

«... στην Κροατία από τις 9 Ιουνίου δεν μπορούν να μπουν πολίτες της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, ενώ οι πρόσφυγες είναι περιορισμένοι και επιτρέπεται να βγουν στην πόλη μόνο με άδεια, πιθανόν δύο φορές την εβδομάδα για δύο ώρες...»

«... στο “Νέο Κράτος” τα παιδιά των προσφύγων δεν επιτρέπεται να πάνε στο σχολείο!»

³⁰ Σερβική εθνικιστική αντάρτικη δύναμη που σχηματίστηκε κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου για να αντισταθεί στους εισβολείς του Άξονα και στους Κροάτες συνεργάτες, αλλά που πρωτίστως έκανε εμφύλιο με τους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές αντάρτες, τους Παρτιζάνους. <https://www.britannica.com/topic/Chetnik> (Ημερομηνία ανάκτησης: 25/8/2023)

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Κοινωνικές διακρίσεις σε βάρος των προσφύγων (μέχρι χθες πολιτών της ίδιας χώρας, της Γιουγκοσλαβίας).

Επιστολή 30, στη μητρόπολη του «Νέου Κράτους», Μέσα Σεπτεμβρίου 1992, σελ. 248

«Ένας νέος άντρας μου είπε: “οι πρόσφυγες δραπετεύουν, παίρνουν 500 δολάρια ο καθένας, τριγυρνάνε στην πόλη και παρόλα αυτά δεν είναι ευχαριστημένοι”, ενώ ο δικός του μισθός είναι πολύ μικρότερος. “Μα είναι άνθρωποι κι αυτοί”. “Ναι, αλλά υπάρχουν και άντρες ανάμεσά τους, αυτοί θα έπρεπε να επιστρέψουν και να πολεμήσουν”. “Μα μπορεί να μην θέλουν να πολεμήσουν”. Αυτό δεν το κατάλαβε. “Να μην θέλουν να πολεμήσουν;”».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Διαχρονική ρητορική για πρόσφυγες. Δυσaráσκεια για τα «προνόμια» που αυτοί απολαμβάνουν, ενώ οι μόνιμοι κάτοικοι αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες. Ο «άλλος» ως μη ανθρώπινη οντότητα. Παρωπίδες «πατριωτικού καθήκοντος»/έλλειψη ενσυναίσθησης.

Επιστολή 31, 8-11/10/1992, σελ. 255

Οι διανοούμενοι που συνυπέγραψαν δήλωση-διακήρυξη για κοινή υπηκοότητα, κατατάσσονται αυτόματα στους «προδότες» του αγώνα της Σλοβενίας για ανεξαρτησία, ενώ η ουδετερότητα θεωρείται εξίσωση θυτών-θυμάτων και θεωρείται ξεπεσμός της διάνοησης. «Μια μέρα μία γυναίκα φώναζε στο τηλέφωνο: “καλύτερα να πάω στη Σερβία, γιατί δεν μιλάω σλοβενικά.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Η πολιτική ορθότητα δεν δέχεται αμφισβητήσεις και κατανομή ευθυνών.

Radmila Lazic

Επιστολή 1, Μακάρσκα, αρχές Ιουνίου 1991, σελ. 19

«... αυτό θα μπορούσαν να το κάνουν μόνο άγριοι, μόνο Βυζαντινοί³¹, άκουσα πίσω μου. Στράφηκα πίσω και είδα δύο μεσήλικες να συζητούν καθώς έκαναν τη βόλτα τους. Να τους πω κάτι; Να τους πω ποιοι ήταν οι “Βυζαντινοί”; Να τους πω ότι “αυτοί” και “εμείς” είμαστε σαν δυο ομπρέλες η μία πάνω στην άλλη που βρέχονται αδύναμες χωρίς “εγώ”;».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Διαχρονικοί γεωγραφικοί/θρησκευτικοί/εθνικιστικοί διχασμοί.

Επιστολή 1, Μακάρσκα, αρχές Ιουνίου 1991, σελ. 19

³¹ Ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος, λίγο πριν από το θάνατό του (395 μ.Χ.), μοίρασε τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία στους δυο γιους του, πιστεύοντας ότι έτσι θα κυβερνιόταν καλύτερα. Ο Αρκάδιος πήρε το ανατολικό της τμήμα (Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος ή Βυζάντιο) και ο Ονώριος το δυτικό (Δυτικό Ρωμαϊκό Κράτος). Ο διαχωρισμός αυτός δημιούργησε σύνορα (και εχθρότητες) στις περιοχές της σύγχρονης πρώην Γιουγκοσλαβίας. http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2178/Istoria_E-Dimotikou_html-empl/index2.html
<https://www.britannica.com/place/Balkans/In-the-Roman-Empire> (Ημερομηνία ανάκτησης: 30/8/2023)

«Θέλω να δω τη θάλασσα, να μυρίσω το πευκόδασος, ... αλλά το “οι Βυζαντινοί, οι Βυζαντινοί!” τριβελίζει τ’ αυτιά μου. Και ξαφνικά: “Θέλουμε όπλα! Θέλουμε όπλα!” Μια ομάδα περίπου εκατό ανδρών μπροστά στο δημαρχείο φωνάζει υστερικά: “Θέλουμε όπλα!” Ανατριχιάζω.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ένοπλη σύγκρουση προτάσσεται ως επίλυση διαχρονικών διχασμών.

Επιστολή 5, Οκτώβριος 1991, σελ. 70

«Όλοι λένε ότι φτάνει πια, ότι τους χρησιμοποίησαν: τους Σλοβένους οι Σέρβοι, τους Κροάτες οι Σέρβοι, τους Σέρβους όλοι...».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ανάδυση εχθροτήτων κατόπιν μακρόχρονης συμβίωσης/καταπίεσης.

4. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ

Rada Ivekovic

Επιστολή 4, Γκρατς, 22/6/1992, σελ. 178

Στην Αυστρία οι δεξιοί, φιλοφασιστικοί «Ανδρικοί Σύνδεσμοι» είναι ολοένα και πιο δραστήριοι. Στρατιωτικοποιούνται, φορώντας στολές και φέροντας εμβλήματα και όπλα.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ισχυροποίηση φιλοφασιστικών αποκλειστικά ανδρικών οργανώσεων.

Επιστολή 7, Ν. Υόρκη, 2/8/1992, σελ. 219

Η Mira Furlan, ηθοποιός με μητέρα Βοσνιο-εβραϊκής και Σερβο-βόσνιας καταγωγής, πατέρα Σλοβενο-κροατικής καταγωγής και παντρεμένη με Σέρβο σκηνοθέτη, έπαιζε και στην Κροατία και στο Βελιγράδι. Όταν αρνήθηκε να σταματήσει, δέχτηκε επίθεση με απειλητικά τηλεφωνήματα και πρωτοσέλιδα με τίτλους όπως «Η βαριά ζωή ενός ελαφρού κοριτσιού» «Με τον Τίτο ενάντια στην Κροατία». Διέφυγε στο εξωτερικό (στις ΗΠΑ) το 1991.

Ένας άλλος ηθοποιός, ο Rade Serbedzija, γεννημένος στην Κροατία, από γονείς Σέρβους (παρτιζάνους στον Β' ΠΠ), δέχτηκε επίσης επίθεση, αλλά όχι σεξουαλικής φύσης, όπως συμβαίνει αποκλειστικά στις γυναίκες. Μια σφαίρα τον πήρε ξυστά στο κεφάλι σε καφετέρια. Ο ίδιος δήλωνε «νοσταλγός της Γιουγκοσλαβίας». Αρχικά διέφυγε στη Σλοβενία. Κατέφυγε τελικά στην Κροατία.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Μη αποδεκτή η αποστασιοποίηση από εθνικισμούς. Βίαιες επιθέσεις σε άνδρες, σεξουαλικής φύσης σε γυναίκες.

Marusa Krese

Επιστολή 3, Βερολίνο, 26/6/1991, σελ. 26

Η θέση της γυναίκας του διανοούμενου είναι στο σπίτι, όσο αυτός διαβάζει ποίηση και αμπελοφιλοσοφεί. Αυτή διεκπεραιώνει όλες τις οικιακές υποχρεώσεις (μαζί με τις επαγγελματικές) αναλαμβάνοντας μόνη όλα τα οικογενειακά καθήκοντα.

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: «Γυναικείο» καθήκον όλες οι οικογενειακές υποχρεώσεις, επιπλέον της επαγγελματικής απασχόλησης της γυναίκας. Ο άνδρας διαχειρίζεται τον χρόνο του όπως θέλει.

Επιστολή 4, Βερολίνο, 28/6/1991, σελ. 29

«Καταριέμαι τους κουμουνιστές (ή ό,τι άλλο ήταν), που, δεν ξέρω αν με καταλαβαίνεις, κουβαλούσαν βαθιά μέσα τους κόμπλεξ κατωτερότητας απέναντι σε κάθε κρετίνο που μπορούσε να γράψει, προφανώς λόγω της φημισμένης φράσης του Λένιν: “κάθε μαγείρισσα μπορεί να γίνει Πρόεδρος”. Ή κάπως έτσι; Το αποτέλεσμα ήταν σχεδόν κάθε μαγείρισσα να γίνει καλλιτέχνη ή καθηγήτρια πανεπιστημίου. Και κάθε μαγείρισσα, αν είχε μυαλό, θα μπορούσε να γράψει ό,τι ήθελε και κάθε μαγείρισσα, που δεν έβλεπε λίγο παραπέρα, αγόρευε για την παγκόσμια πρωτοπορία, με τη βεβαιότητα ότι η ίδια ήταν η πρωτοπορία ούτως ή άλλως.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Κομματικές αγκυλώσεις, μακροπρόθεσμες επιπτώσεις σε αντιλήψεις.

Κείμενο DIE ZEIT, 6/9/1991 «Αποχαιρετισμός στη Σλοβενία», σελ. 51

«Αυτοί εκεί κάτω και εμείς εδώ πάνω. Ποιοι είμαστε εμείς οι εδώ πάνω; Οι φίλοι μου λένε ότι είμαστε καλύτεροι από αυτούς εκεί κάτω, λένε ότι είμαστε εργατικοί, αξιόπιστοι, λένε, εμείς είχαμε κουλτούρα και είμαστε προοδευτικοί και οπωσδήποτε οι καλύτεροι».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Ετερότητα, διαφοροποίηση, αφήγημα υπεροχής.

Κείμενο DIE ZEIT, 6/9/1991 «Αποχαιρετισμός στη Σλοβενία», σελ. 51

«Από πολιτική δεν καταλαβαίνω τίποτα, μάλλον γιατί είμαι γυναίκα. Από συναισθήματα καταλαβαίνω γιατί ήμουν για χρόνια ψυχοθεραπεύτρια στην πατρίδα και στο εξωτερικό. Πρέπει να πατάω σταθερά στη γη γιατί έχω τρία παιδιά.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Στερεότυπο απολιτικής γυναίκας. Στερεότυπο αποκλειστικής μητρικής ευθύνης για παιδιά.

Κείμενο DIE ZEIT, 6/9/1991 «Αποχαιρετισμός στη Σλοβενία», σελ. 51

«...έτσι συγχωρείται που η Σλοβενία έγινε μια χώρα θυμωμένων καλικάντζαρων, όπου οι άντρες βρυχώνται ότι οι γυναίκες που έκαναν έκτρωση είναι δολοφόνοι (όχι εγώ, εγώ φρόντισα για Σλοβένους απογόνους)»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Υπαναχωρήσεις σε θεμελιώδη δικαιώματα, αφήγημα εθνικής υποχρέωσης αναπαραγωγής.

Κείμενο DIE ZEIT, 6/9/1991 «Αποχαιρετισμός στη Σλοβενία», σελ. 51

«... φοβάμαι την κυριαρχία μικρών ανθρωπάκων (στο δημοκρατικά εκλεγμένο κοινοβούλιο κάθονται πιο λίγες γυναίκες από ποτέ), οι οποίοι στο όνομά μου και στο

όνομα του σλοβενικού λαού ψάχνουν για νέους βασιλιάδες. Ελπίζω, τουλάχιστον, να βρουν κάποιον όμορφο».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Υποεκπροσώπηση γυναικείου φύλου στη Βουλή. Αναχρονιστικοί θεσμοί-σαρκασμός.

Επιστολή 13, Βερολίνο, 5/8/1991, σελ. 57

Σε παρουσίαση βιβλίου της, ο δημοσιογράφος-συντονιστής είπε: «επιτέλους οι γυναίκες ξυπνάνε, επιτέλους η ζωή αρχίζει να μιλάει».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Γυναικείος λόγος και λογοτεχνία

Επιστολή 15, Βερολίνο, 8/9/1991, σελ. 60

«Αυτός ο ανδρικός κόσμος ή ό,τι άλλο είναι, είναι τρομακτικός»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Λήψη αποφάσεων/διαμόρφωση πολιτικής σκηνής από άντρες.

Επιστολή 15, Βερολίνο, 8/9/1991, σελ. 60

«... κι επειδή έκλεισε την ομιλία της με μια αναφορά στις γυναίκες και σε αυτούς που ζουν στο Βερολίνο, ο ... σηκώθηκε και είπε ότι αυτό ήταν ένα φεμινιστικό πραξικόπημα; Φεμινιστικό πραξικόπημα; Κι αυτό το χάος και οι αγριότητες στα Βαλκάνια τι είναι; Αντιφεμινιστικό πραξικόπημα; ... Φαίνεται να είμαστε σε καλό δρόμο για να γίνουν τα μαύρα - άσπρα.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Γυναικείες φωνές αντίδρασης ερμηνεύονται υποκειμενικά.

Επιστολή 17, Βερολίνο, Οκτώβριος 1991, σελ. 81

«Μερικές φορές νιώθω ότι αυτό το “δικό μας”, “δικό σας” είναι μία νευρωτική κρίση μεσήλικων ανδρών. Ανδρών που φοβούνται τη ζωή. ... Αν συνεχίσει έτσι, μου φαίνεται θα γίνω κι εγώ φεμινίστρια.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Διαχείριση αποφάσεων από άντρες, στερεότυπο εμμηνόπαυσης.

Επιστολή 22, Βερολίνο, 7/5/1992, σελ. 129

«Το χειρότερο ήταν ότι εγκατέλειψα έναν ποιητή, παρόλο που ήταν ομοφυλόφιλος. Αμάρτησα γιατί οι Σλοβένοι μου έδωσαν το ρόλο της Μούσας και μου αφαίρεσαν το δικαίωμα να είμαι γυναίκα, για να μην πω άνθρωπος. ... Κι όταν πήρα υποτροφία για σπουδές στην Κίνα, ήταν το χειρότερο. Μόνη με τα παιδιά, αυτό είναι εγκληματικό.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Προκαθορισμένος ρόλος γυναίκας, υποστηρικτικός του άνδρα και όχι αυτεξούσιος, η ανεξαρτησία της είναι εγκληματική.

Επιστολή 24, Βερολίνο, τέλη Μαΐου 1992, σελ. 150

«Μην μου πεις ότι είμαι ευαίσθητη, ότι αντιδρώ σαν τυπική γυναίκα, ότι είμαι μελοδραματική...».

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Στερεότυπο ευαισθησίας και μελοδραματικής αντίδρασης γυναικών σε δύσκολες καταστάσεις.

Επιστολή 24, Βερολίνο, τέλη Μαΐου 1992, σελ. 151

«Βλέπω όλες αυτές τις φωτογραφίες των αντρών που βρήκαν τελικά την ταυτότητά τους με χειροβομβίδες στα χέρια.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εδραίωση ανδρικής ταυτότητας μέσω του πολέμου που διεξάγεται από άντρες.

Επιστολή 26, Βερολίνο, 18/6/1992, σελ. 167

«Πήρα γράμμα από τη Rada από τη Βουδαπέστη. Λέει ότι προσπαθεί να στήσει ένα διεθνές γυναικείο δίκτυο.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Γυναικείος ακτιβισμός.

Biljana Jovanovic

Επιστολή 1, Πρίστινα, 3/6/1991, σελ. 14

«Οι Σλοβένες πρέπει απλά να συνεχίσουν να καπνίζουν, να πλέκουν και να ψήνουν γλυκά για τους αρχηγούς και τους ποιητές τους. Ζήτω οι σκληρές Σλοβένες, οι τίμιες Κροάτισσες και οι υπομονετικές Σερβίδες!»

«Η αίθουσα ήταν γεμάτη άντρες, Αλβανούς κάθε ηλικίας. Δυο-τρεις γυναίκες δημοσιογράφοι. Αυτή ήταν όλη κι όλη η παρουσία των γυναικών.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Λεκτική ωραιοποίηση παθητικού ρόλου γυναικών. Απουσία από λήψη σημαντικών αποφάσεων.

Επιστολή 11, Μπιτόλα, Παρίσι, Βερολίνο, 16-17/1/1992, σελ. 90

«Πέρυσι τέτοιον καιρό ξεκίνησε ο Πόλεμος του Κόλπου. ... Το CNN φλέρταρε με τις γυναίκες των Αμερικανών στρατιωτών. Ήταν ανήσυχες και φοβισμένες φυσικά, αλλά ήξεραν επίσης ότι έτσι έπρεπε!»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Παθητική αποδοχή της κατάστασης από γυναίκες στρατιωτών.

Radmila Lazic

Επιστολή 11, Βελιγράδι, Ιούνιος 1992, σελ. 147

«...πως (και αν) θα ξεχάσει ο άντρας της όλη αυτή τη φρίκη; Ή πρόκειται - και πάλι - για ένα “ανδρικό” ζήτημα;»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Αγριότητες και φρίκη πολέμου αποδεκτές από τη θέση του αρσενικού φύλου.

5. ΕΡΜΗΝΕΥΜΑΤΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΡΙΩΝ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ

Rada Ivekovic

«Έχω μία αδελφή στο Σαράγεβο. Ανάμεσα σε δυο βομβαρδισμούς διασχίζει την πόλη γυρεύοντας τροφή, με το χαρτί της βάφτισης στη δεξιά και τη μουσουλμανική ταυτότητα στην αριστερή τσέπη.

Έχω μία αδελφή στη Γκρμπάβιτσα. Στον 11^ο όροφο μιας βομβαρδισμένης πολυκατοικίας. Τα πρωινά κοιτάζει απ' το παράθυρο αν κάτω είναι η τρίχρωμη (σημαία) ή ο κρίνος. Αν είναι ο κρίνος (Βοσνιακή σημαία) χώνει το χέρι στην αριστερή τσέπη για να μην μπερδευτεί και δείξει το χαρτί της βάφτισης. Όταν μπει στο σερβικό τμήμα, χώνει το χέρι στη δεξιά τσέπη για να μην δείξει την ταυτότητα.

Έχω μία αδελφή στο Σαράγεβο. Μία χήρα με μουσουλμανικό επίθετο και έναν γιο. Δεν τον αφήνει να βγει έξω. Τον προστατεύει από τον σερβικό στρατό, από την άμυνα εδάφους, από τους πράσινους μπερέδες. Είναι αμαρτία αυτό Θεέ μου;

Διασχίζει μόνη της την κατεστραμμένη πόλη, πεινασμένη και χωρίς λεφτά. Ανταλλάσσει το έχει της για κρεμμύδια, ψωμί και τσουκνίδες.

Έχω μία αδελφή στο Σαράγεβο. Ουκρανή από τον πατέρα και Σερβίδα από τη μητέρα της. Ο πατέρας της, στα 18 του, δραπέτευσε με την οικογένειά του από την Οδησό από τον κόκκινο Τρόμο. Η θεία της, η μητέρα μου, δραπέτευσε από τον μαύρο Τρόμο της Ουστάζι, τα Χριστούγεννα του 1942 από τη Βοσνία. Ο αδελφός της δραπέτευσε τον Μάη του 1992 από το Σαράγεβο. Και όλοι τους, όλοι μας, κι εγώ πριν τη γέννησή μου, δραπετεύσαμε από εμφύλιους σε σλαβικές χώρες, όπως κι αν ονομάζονται.

Ο αδελφός μου, που ήρθε πριν δέκα μέρες από το Βελιγράδι, μου είπε: Αν ήταν η μητέρα μου Βασίλια, όπως η δική σου Μιλένα, θα ήμασταν τώρα κι εμείς από το Βελιγράδι. Δεν αναφέρει κανείς μας πως το Βελιγράδι ήταν για τον πατέρα του το 1920 ο ενδιάμεσος σταθμός στον δρόμο του για το σωτήριο Σαράγεβο, στον τόπο κατοικίας που του παραχώρησε το κράτος τότε.

Έχουμε μία αδελφή στη Γκρμπάβιτσα, στην παρακαμπτήριο της εξόδου. Δεν θα ξεφύγει. Θα μείνει φυλακισμένη στο Σαράγεβο μέσω του γιου της.»

Βελιγράδι 30 Μαΐου 1992 Snezana Brajovic

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Εθνοτικές/θρησκευτικές ταυτότητες που διχάζουν τεχνηέντως, επαναλαμβανόμενες διώξεις, ανάγκη φυγής προς επιβίωση, εμφύλιοι-συνήθεις καταστάσεις σε σλαβικές χώρες.

Radmila Lazic

Επιστολή 14, Βελιγράδι, Ιούλιος 1992, σελ. 212

«... ένας πιτσιρίκος, που μου τηλεφώνησε γιατί τραυματίστηκε κάποιος γείτονάς του, ήρθε τρέχοντας κατακόκκινος, με δάκρυα στα μάτια και με σφιγμένες τις γροθιές και επαναλάμβανε διαρκώς: “ξέρω ποιος το έκανε αυτό, ξέρω ποιος το έκανε αυτό”. Ήξερε ήδη τους “ένοχους”, ο δωδεκάχρονος δεν μπορούσε πλέον να αγαπήσει (το λέω αυτό γιατί δεν τολμώ να χρησιμοποιήσω το ρήμα “μισώ”). Είχε μάθει ήδη να μισεί. Ήταν δύσκολο να τον ηρεμήσω, να του πω ότι δεν αξίζει να μισείς αλλά να... Αλλά η ψυχούλα του ήταν ήδη δηλητηριασμένη.

Ρώτησαν ένα προσφυγόπουλο από το Εβραϊκό κονβόι από το Σαράγεβο πως ένιωθε και αυτό είπε: “Κάθε απόγευμα προσεύχομαι για τη μαμά, τον μπαμπά και τον παπαγάλο μας”.

Ένα άλλο κορίτσι από το Μόσταρ³² ήρθε στο Ζέμουν³³ και έγραψε σε μία έκθεσή του: “Θα ήθελα να ήμουν αόρατη. Γιατί αν ήμουν αόρατη, θα μπορούσα να πάω στο Μόσταρ. Θα ήθελα να ξαναδώ τις φίλες μου, αν και αυτές θα έχουν φύγει επίσης από το Μόσταρ”.

Το περασμένο φθινόπωρο, ένας νεαρός που διέφυγε από το Τριπίνιε³⁴, είπε κάτι, που ακούστηκε σαν ιαπωνικό χαϊκού³⁵:

Μια μικρή βάρκα
και εμείς – είκοσι εκεί μέσα
ένα δάκρυ ακόμη
και θα βουλιάξει.»

ΕΡΜΗΝΕΥΜΑ: Παιδιά³⁶ που βίωσαν τη φρίκη, έμαθαν να μισούν, απώλεσαν πρόωρα την αθωότητά τους.

³² Πόλη στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη.

³³ Παραδουνάβια πόλη στη Σερβία.

³⁴ Χωριό στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη.

³⁵ Ιαπωνική ποιητική φόρμα. Σύντομοι στίχοι, συνήθως τρεις, με συνολικά 17 συλλαβές.

<https://www.grafein.gr/ti-einai-to-chaikoy/> (Ημερομηνία ανάκτησης: 1/9/2023)

³⁶ Υπολογίζεται ότι 15.000 παιδιά τραυματίστηκαν και ένας συνολικός αριθμός 1.200–1.500 σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια της μάχης του Σαράγεβο. Ένα μνημείο για τα παιδιά-θύματα, που φέρει τα ίχνη των παιδιών στον χάλκινο δακτύλιο που καλύπτει την κυκλική λεκάνη ως σύμβολο της αιώνιας παρουσίας τους, ανεγέρθηκε στο πάρκο Veliki στο κέντρο της πόλης το 2009–2010. Υπάρχουν 521 ονόματα σκοτωμένων παιδιών Βόσνιων, Κροατών, Σέρβων, Εβραίων και Ρομά χαραγμένα στους παρακείμενους επτά αλουμινένιους κυλίνδρους. Σύμφωνα με μελέτη της UNICEF η πολιορκία του Σαράγεβο άφησε 65-80.000 παιδιά ψυχολογικά τραυματισμένα. Το 40% από αυτά είχαν πυροβοληθεί απευθείας από ελεύθερους σκοπευτές, το 51% είχε δει κάποιον και το 39% είχε δει μέλη της οικογένειάς του να σκοτώνονται, το 19% είχε δει μια σφαγή, στο 73% είχε δεχτεί επίθεση ή βομβαρδιστεί το σπίτι του και ένα 89 % είχε ζήσει σε υπόγεια καταφύγια.

<https://osaarchivum.org/blog/%E2%80%9C9Csarajevo-the-biggest-concentration-camp-in-the-world> (Ημερομηνία ανάκτησης: 5/9/2023)

Εικόνα 13. Veliki Park, Sarajevo (Photos: Csaba Szilágyi, December 2019)

Εικόνα 14. Veliki Park, Sarajevo (Photos: Csaba Szilágyi, December 2019)

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Η πρώτη συλλογή αλληλογραφίας, ανέδειξε γυναικείες φωνές οι οποίες θα έμεναν αποσιωπημένες. Στη δεύτερη συλλογή αλληλογραφίας, ο καταπιεσμένος γυναικείος λόγος εκφράστηκε συνειδητά δημόσια, ακριβώς για να προκαλέσει συναισθήματα και να δημιουργήσει προβληματισμούς είτε χρησιμοποιώντας πραγματιστικό λόγο, περιγράφοντας γεγονότα και καταστάσεις, είτε αποδίδοντας λανθάνοντα νοήματα με μεταφορές, σαρκασμό και ποιητικό λόγο.

Και στις δύο συλλογές η διεύρυνση από το στενό, προσωπικό και οικείο προς μία δημόσια και καθολική προοπτική, η μετάβαση από την υποκειμενική αντίληψη των γεγονότων και της «αλήθειας», στην πανανθρώπινη αλήθεια του βίαιου αποτυπώματος ενός πολέμου, συντέλεσε στη βαθύτερη κατανόηση κοινωνικών αναπαραστάσεων και κατασκευών και στην προσθήκη σε αυτήν, της ανθρώπινης διάστασης, της συμπόνιας.

Κωδικοποιώντας τα επαναλαμβανόμενα νοηματικά μοτίβα με μονάδα ανάλυσης τη λέξη «πόλεμος» προέκυψαν οι παρακάτω θεματικές:

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ I «ΜΗ ΜΕ ΞΕΧΑΣΕΤΕ»

1. Πόλεμος και αλλαγή σπιτιών
2. Πόλεμος και απώλεια εβραϊκών περιουσιών
3. Πόλεμος και γκέτο
4. Πόλεμος και δραστηριότητες
5. Πόλεμος και εργασία
6. Πόλεμος και ασθένειες
7. Πόλεμος και επικοινωνία
8. Πόλεμος και τηλέφωνο
9. Πόλεμος και σπουδές
10. Πόλεμος και διατροφή
11. Πόλεμος και ελπίδα
12. Πόλεμος και χιούμορ
13. Πόλεμος και μητρική στοργή, συμβουλές, παραινέσεις
14. Πόλεμος και έμφυλα στερεότυπα
15. Πόλεμος και γυναικεία επιχειρηματικότητα

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ II «BRIEFE VON FRAUEN ÜBER KRIEG UND NATIONALISMUS»

1. Πόλεμος και εθνικισμός
2. Πόλεμος και ετερότητα
3. Πόλεμος και έμφυλα στερεότυπα

Η θεματική «Πόλεμος και έμφυλα στερεότυπα» είναι κοινή και στις δύο συλλογές και αναδεικνύει τον ιστορικό ρόλο των συντακτριών, αλλά και τις νέες τους ταυτότητες.

Στην πρώτη συλλογή, οι γυναίκες υπομένουν τα δεινά του πολέμου και προσαρμόζονται, εναποθέτοντας πάντα τις ελπίδες τους για την προσωρινότητα της κατάστασης και τη λύτρωση από αυτήν, στον Θεό. Η γυναίκα-φροντιστής, η γυναίκα που υπομένει, η αφοσιωμένη γυναίκα, η γυναίκα που δείχνει αυταπάρνηση και θυσιάζεται, η γυναίκα της οποίας ο ρόλος είναι οικιακός και οικογενειοκεντρικός και την προσδιορίζει ακόμη και σε αντίξοες συνθήκες, κυριαρχούν ως σημανόμενα στις επιστολές.

Στη δεύτερη συλλογή, οι γυναίκες, ως διανοούμενες με ενεργό δράση στην πνευματική ζωή και το δημόσιο λόγο της χώρας, έχουν ήδη παρουσία στον δημόσιο χώρο, αν και όχι την επιθυμητή για την οποία αγωνίζονται πολεμώντας αγκυλώσεις της βαλκανικής πατριαρχικής κοινωνίας. Το δίπτυχο πολιτισμός-φύση με τα κυρίαρχα μοτίβα ανωτερότητας-κατωτερότητας διατρέχει όλες τις θεματικές της συλλογής, όχι μόνο όσον αφορά τα έμφυλα στερεότυπα, αλλά και τον εθνικισμό και την ετερότητα. Καπήλευση γυναικείων ειρηνευτικών προσπαθειών (για ανάδειξη παλιών εθνικισμών) και απαξίωση διαφοροποιητικού λόγου με πρόσχημα το φύλο, είναι αυτά με τα οποία παλεύουν. Η γυναικεία διεθνιστική αλληλεγγύη, ακόμη και όταν εκφράζεται σε ουδέτερο γεωγραφικά χώρο, υποβιβάζεται ή αποσιωπάται. Ιστοριοποιούνται για άλλη μία φορά οι άντρες, εφόσον αυτοί αποφασίζουν και πράττουν. Η γυναικεία φωνή διεκδικεί με λόγια και έργα, ακόμη και υστερόχρονα, με πενιχρά αποτελέσματα. Οι μετριοπαθείς φωνές στον συγκεκριμένο πόλεμο, αντρικές ή γυναικείες, ακούστηκαν πολύ αργότερα.

Ο πραγματιστικός δημόσιος λόγος κυριαρχεί στην πρώτη συλλογή, όπου οι συντάκτριες των επιστολών μάς μεταφέρουν με λεπτομέρειες πληροφορίες για την καθημερινότητα του πολέμου. Παρών είναι και ο νοηματικός λόγος σε ελάχιστες αναφορές όπου διαφαίνεται η αντίληψη της συντάκτριας για αιτίες και αιτιατά (απώλειες/κλοπές αγαθών).

Στη δεύτερη συλλογή, ο δημόσιος λόγος είναι κατά βάση νοηματικός, με χρήση καλλιτεχνικής γλώσσας πολλές φορές, για τη μεταφορά αντιλήψεων και ιδεών που οδήγησαν σε καταστάσεις που περιγράφονται με πραγματιστικό λόγο. Η αναπαραγωγή προπαγανδιστικού λόγου προσβλέπει στην αναπαράσταση του κλίματος που επικρατούσε, αλλά και στην επεξήγηση τάσεων που διαμορφώθηκαν στην περιοχή σε βάθος χρόνου.

Και οι δύο συλλογές αναμοχλεύουν μνήμες, εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας γύρω από γεγονότα και πρωταγωνιστές (με παρασκηνιακή ή όχι δράση) και αναδεικνύουν την ανθρώπινη διάσταση των πολέμων που αποσιωπάται στην επίσημη ιστορική αποτίμηση αυτών.

«Σε ζητήματα που σχετίζονται άμεσα με την ανθρώπινη τραγωδία, με την καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η ιστορία είναι αμείλικτη. Ούτε βασίζεται σε καλές προθέσεις, ούτε τις καταγράφει. Αυτές αποτελούν άλλοθι δειλών, μη ειλικρινών

και αναποφάσιστων. Βασίζεται στα γεγονότα, τα οποία και καταγράφει. Το να λέει κανείς ότι είχε μεν καλές προθέσεις, αλλά... στέκει μόνον ως υλικό για εφήμερη λαϊκή κατανάλωση.» (Τέλλογλου 1996, σ. 11)

Για το λόγο αυτό οι επιστολές των άορατων γυναικών επικαιροποιούν τα αιτήματά μας για την ανάδειξή τους ως ιστορικά υποκείμενα και όχι τη θυματοποίησή τους. Το μεγαλύτερο μέρος της καταγεγραμμένης ανθρώπινης ιστορίας διέπεται από ένα μεγάλο κενό δεδομένων. Οι χρονικογράφοι του παρελθόντος ασχολήθηκαν ελάχιστα με το ρόλο των γυναικών στην εξέλιξη της ανθρωπότητας, εκλαμβάνοντας τις ζωές των ανδρών ως αντιπροσωπευτικές όλων των ανθρώπων. Σε ό,τι αφορά τις ζωές των γυναικών συνήθως επικρατεί σιωπή. Ολόκληρος ο πολιτισμός, οι ιστορίες που αφηγούμαστε, όλα χαρακτηρίζονται από μια «απούσα παρουσία» των γυναικών. Πρόκειται για το έμφυλο κενό δεδομένων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Barthes R. (2007). Εικόνα - Μουσική - Κείμενο. (μτφρ. Σπανός Γ.). Αθήνα: Πλέθρον

Batinic J. (2001). Feminism, Nationalism, And War: The ‘Yugoslav Case’ In Feminist Texts. Journal Of International Women’s Studies. Vol. 3 Issue 1 Article 1

Bourke J. (1996). Dismembering the Male: Men's Bodies, Britain and the Great War. Chicago: University of Chicago Press

Braun V., Clarke V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3, 77-101
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1191/1478088706qr0630a> (Ημερομηνία ανάκτησης: 27/9/2023)

Burke P. (2003). Αυτοψία: Η χρήση των εικόνων ως ιστορικών μαρτυριών (μτφρ. Ανδρέας Ανδρέου). Αθήνα: Μεταίχμιο

Calasso R. (1991). Οι γάμοι του Κάδμου και της Αρμονίας (μτφρ. Γιώργος Κασαπίδης). Αθήνα: Γνώση

Chioveanu, M. (2009). European Women At War (1914-1918). Studia Politica: Romanian Political Science Review, 9(1), 47-62.
<https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/42868> (Ημερομηνία ανάκτησης: 8/11/2022)

Clarke V., Braun V. & Hayfield N. (2015). Thematic analysis. In J. Smith (Ed.). Qualitative psychology: A practical guide to research methods (3rd ed.) (pp. 222-248). London: Sage

Di Loreto Sonia. (2010). Forms Of Exchange: Private Correspondences And The Formation Of A National Idea, 1830-1850. (Διδακτορική διατριβή). Διαθέσιμο από: <https://rucore.libraries.rutgers.edu/rutgers-lib/30036/PDF/1/play/>

Dombrowski Nicole Ann. (2004). Women And War In The Twentieth Century: Enlisted With Or Without Consent. New York: Routledge

Europa-Universität Flensburg. Die Person Leni Riefenstahl https://www.uni-flensburg.de/fileadmin/content/spezial-einrichtungen/zhb/dokumente/dissertationen/schlage/5.leni-riefenstahl-und-die-genesis-des-olympiafilms.pdf?sword_list%5B%5D=sport&no_cache=1

(Ημερομηνία ανάκτησης: 24/6/2023)

Gippert Wolfgang. (2013). Nation Und Geschlecht: Bericht Zu Einem Bildungs-Und Genderhistorischen Forschungsprojekt. Budrich. <https://www.budrich-journals.de/> (Ημερομηνία ανάκτησης: 4/11/2022)

Grayzel, SR. (1999). *Women's Identities at War. Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*. Chapel Hill: University of North Carolina Press

Hawkesworth, C. (1998). Reflections Of The Recent Conflict In Former Yugoslavia In The Works Of Women Writers. *European Journal Of Women's Studies*, 5(3-4), 311-328. <https://doi.org/10.1177/135050689800500303>

Hill-Collins, Patricia. (1990). *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*. London: HarperCollins

Hitler A. (1925). *Mein Kampf*. München: Nsdap. Frz. Eher Nachf G.M.B.H.

Hobsbawm E. (2004). *Η Εποχή των Ακρών: Ο σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991* (μτφρ. Βασίλης Καπετανγιάννης). Αθήνα: Θεμέλιο

Hüchtker, Dietlind. (1999). Gendered Nations. *Geschlecht Und Nationalismus. Ein Bericht Über Zwei Tagungen Zur Nationalismusforschung In Der Geschlechtergeschichte. Historische Anthropologie, Heft 77/1999, S. 328-335* (Vgl. Hüchtker, S. 331)

Kaufman Joyce P., Williams Kristen P. (2013). *Women At War, Women Building Peace: Challenging Gender Norms*. Boulder USA: Kumarian Press

Kesic V. (2005). *Women, Activism And Social Change*. Oxon: Routledge

Kress G. (2004). *Literacy in the New Media Age*. Oxon: Routledge

Kress G. & Leeuwen V. (1996). *Reading Images. The Grammar of Visual design*. London & N.Y.: Routledge, 120-130

Kristeva J. (1997). *Έθνη χωρίς εθνικισμό*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις

Lazic R., Krese M. e.a. (1993). *Briefe von Frauen über Krieg und Nationalismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp

Lee, P. J. (2005). Putting Principles Into Practice: Understanding History. In *How Students Learn: History, Mathematics, and Science in the Classroom*. M. S. Donovan and J. D. Bransford (Eds.), 31-77. Washington, DC: National Academies Press

Lorentzen L. A., Turpin J. (1998). *The Women And War Reader*. New York: New York University Press.

Maedza Pedzisai. (2017). The Kaiser's Concubines: Re-Membering African Women in Eugenics and Genocide. *PhiN-Beiheft 13/2017*: 159

Merleau-Ponty, M. (1962). *The phenomenology of perception*. Trans. Colin Smith. London: Routledge

Quennell P., Powell D. (1938). *The Private Letters Of Princess Lieven To Prince Metternich 1820-1826*. E.P. Dutton & Company., Inc

<https://archive.org/details/privatelettersof001315mbp/page/n17/mode/2up>

(Ημερομηνία ανάκτησης: 24/6/2023)

Radic Aleksander. (2023). The Yugoslav Air Force In The Battles For Slovenia Croatia And Bosnia & Herzegovina 1991-1992: Volume 2 - Jrvipvo In The Yugoslav War, 1991-1992. Helion & Company. Publication Date: June 30th, 2023

<https://www.theodoresbooks.com/book/9781914059179> (Ημερομηνία ανάκτησης: 8/3/2023)

Sandes Flora. (1927). The Autobiography of a woman soldier. A brief record of adventure with the Serbian Army, 1916-1919. New York: Frederick A. Stokes Company

<https://archive.org/details/HeAutobiographyOfAWomanSoldierABriefRecordOfAdventureWithThe/page/n1/mode/2up> (Ημερομηνία ανάκτησης: 2/7/2023)

Stiglmayer Alexandra. (1994). Mass Rape: The War Against Women In Bosnia-Herzegovina. London: University Of Nebraska Press

Stuurman Siep. (2008). Herodotus And Sima Qian: History And The Anthropological Turn In Ancient Greece And Han China. Journal Of World History. Vol. 19, No. 1 (Mar., 2008)

Tacke, C. (2000). Geschlecht Und Nation: Geschlecht Und Nationalismus in Mittel-Und Osteuropa 1848–1918. Warschau: Einzelveröffentlichungen Des Dhi Warschau

Thom, D. (1998). Nice Girls and Rude Girls: Women Workers in World War I. I.B. London: Tauris

Yuval-Davis, Nira. (1997). Gender & Nation. London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage, 88-130

Willig C. (2008). Introducing qualitative research in psychology (2nd ed.). Berkshire: Open University Press

Αγγελομάτη-Τσουγκάρακη Ελένη. Περιηγητικά χειρόγραφα: Προτάσεις για την αξιοποίησή τους από τη σύγχρονη έρευνα

<https://helios-eie.ekt.gr/eie/bitstream/10442/7737/1/N02.017.05.Pdf> (Ημερομηνία ανάκτησης: 31/12/2022)

Αναστασοπούλου Μ. (2003). Η συνετή απόστολος της γυναικείας χειραφεσίας Καλλιρόη Παρρέν: Η ζωή και το έργο. Αθήνα: Ηλιοδρόμιον

Βαμβακίδου Ι. (2002). Ιστορία και καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης: Το μάθημα της ιστορίας ως μάθημα κοινωνικής ιστορίας. Μακεδόν, 9, 39-52

Βαμβακίδου Ι., Γκόλια Π. (2009) Οι αναπαραστάσεις της γυναίκας στην εικονογράφηση: σχολικά εγχειρίδια νεότερης ελληνικής Ιστορίας του Δημοτικού σχολείου: περιοδικό Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 158, σελ. 139-153

Βρύζας, Κ. (2005). Τα παιδιά της εικόνας. Στο Ο. Κωνσταντινίδου-Σέμογλου (Επιμ.), Εικόνα και Παιδί (σσ. 427-438)

Γρόσδος Σ. (2010). Οπτικοακουστικός γραμματισμός: Από το παιδί-καταναλωτή στο παιδί-δημιουργό. <https://rb.gy/7rynk> (Ημερομηνία ανάκτησης: 27/9/2023)

Θεοτόκης Ν. (2004). Γυναίκες και πόλεμος. Αθήνα: Διηγεκές

Κουκουρίκου Γ. (2001). Ελληνικό θέατρο και ιστορία: από την κατοχή στον εμφύλιο (1940-1950). (Διδακτορική διατριβή ΑΠΘ). Διαθέσιμο από: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/23741>

Λώλος Κ. (2022). Η λογοτεχνική παραγωγή στην κατοχική Θεσσαλονίκη μέσα από την εφημερίδα Ν. Ευρώπη. (Μεταπτυχιακή εργασία). Ανακτήθηκε από: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/26321/4/LolosKonstantinosMsc2022.pdf> (Ημερομηνία ανάκτησης: 17/9/2023)

Μάτσας Α., Λεβιθόπουλος Δ. (1992). Έλλη Ζουρούδη: Μια ζωή χορός. Αθήνα.: Συμυρνωτάκης

Μαυροσκούφης Δ. (2016). Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη

Μπουρούτης Α. (2020). Ολοκαύτωμα στη Θεσσαλονίκη. Η ιταλική στάση και οι Εβραίοι μαθητές του Ουμπέρτο Πρίμο. Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Πλειός Γ. (2001). Ο λόγος της εικόνας: Ιδεολογία και πολιτική. Αθήνα: Παπαζήση

Σαλτιέλ Λ. (2018). Μη με ξεχάσετε: Τρεις Εβραίες μητέρες γράφουν στους γιους τους από το γκέτο της Θεσσαλονίκης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Σαμαρά-Γκαίτλιχ Ν. (2009). Οι συνταγές της Κατοχής. Αθήνα: Μαραθιά

Σαρλής Π. (1993). Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Αθήνα: Anubis

Στάθη Π. Αλληλογραφία: ένας αδιάψευστος μάρτυρας των ιστορικών γεγονότων. Αλληλογραφία από τη συλλογή του Μετοχίου του Πανάγιου Τάφου Κωνσταντινούπολης

<https://Core.Ac.Uk/Reader/14931420> (Ημερομηνία ανάκτησης: 31/12/2022)

Σμυρναίος Α. (2008). Η Διδακτική της Ιστορίας: Συνταγογραφίες Διδακτισμού ή στοχασμοί πάνω στην ιστορική επίγνωση. Αθήνα: Γρηγόρη
<https://tr.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/50109/19058.Pdf?Sequence=1> (Ημερομηνία ανάκτησης: 4/1/2023)

Συλλογικό. (2006). Ήρωες και ανώνυμοι, αφανείς και επώνυμοι στις παρυφές της Ιστορίας και της Τέχνης. Κασσιανού Νίνα. Γυναίκες στα όπλα. Η γυναίκα σε αναπαραστάσεις: Η περίοδος του Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.)

Συλλογικό. (2003). Η επανάκαμψη των Βαλκανίων: 1991-2001. Αθήνα: Άγρα

Τέλλογλου Τ. (1996). Η Γερμανική πολιτική στον Γιουγκοσλαβικό χώρο (1991-1995): Χρόνια καλών προθέσεων. Αθήνα: Πόλις

Τσιούρβας Α. (2007). Ο Σερβικός Εθνικισμός: Πολιτικοί και Πολιτικές στη Γιουγκοσλαβία του Μεσοπολέμου. (Διδακτορική διατριβή). Ανακτήθηκε από: https://web.archive.org/web/20211213010301id_/https://ikee.lib.auth.gr/record/105585/files/GRI-2008-1515.pdf (Ημερομηνία ανάκτησης: 15/9/2023)

Τσοκώνα Ι. (2013). Το Πέρα των Ελλήνων: Στην Κωνσταντινούπολη του χθες και του σήμερα. Αθήνα: Μεταίχμιο

ΑΡΧΕΙΟ ΕΒΡΑΪΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

<http://www.jmth.gr/>

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Γράφημα Στατιστικά Worldwide Casualties

Πηγή: <https://www.nationalww2museum.org/students-teachers/student-resources/research-starters/research-starters-worldwide-deaths-world-war>

(Ημερομηνία ανάκτησης: 23/10/2022)

ΕΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΕΟΔΟΡΟΙΟΥ

https://pantheon.world/profile/person/Ecaterina_Teodoroiu/

(Ημερομηνία ανάκτησης: 8/7/2023)

<https://www.europeana.eu/el/item/08630/1037479000000275144>

(Ημερομηνία ανάκτησης: 8/7/2023)

Imperial War Museums - Lives Of The First World War

<https://livesofthefirstworldwar.iwm.org.uk/lifestory/1563020>

(Ημερομηνία ανάκτησης: 2/7/2023)

Jewish Women's Archive

<https://jwa.org/> (Ημερομηνία ανάκτησης: 2/5/2023)

Near East Foundation <https://neareastmuseum.com/memorials/>

(Ημερομηνία ανάκτησης: 2/7/2023)

Women in World War I: Societal Impacts <https://www.thoughtco.com/women-in-world-war-1-1222109>

(Ημερομηνία ανάκτησης: 5/9/2023)